

ΣΤΑΥΡΟΥ ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ
ΔΟΚΙΜΙΑ ΕΣΧΑΤΟΛΟΓΙΚΗΣ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ

ΙΝΔΙΚΤΟΣ
ΑΘΗΝΑΙ 2010

**ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ
ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΥ ΓΕΡΟΝΤΙΣΜΟΥ**

Η ΛΑΜΨΗ ΤΟΥ '60

Η τάση ανάτασης και ανανέωσης που διαπιστώνεται σχεδόν σε όλους τους τομείς της νεοελληνικής πολιτιστικής ζωής, τα νέα ρεύματα και οι δημιουργικές συνθέσεις που εμφανίζονται στον κινηματογράφο και στο θέατρο, στη μουσική, στην τέχνη και στη λογοτεχνία, χαρακτηρίζουν τη δεκαετία του '60. Η πίκρα από την άχαριστία των Συμμάχων μετά τη μεγάλη ελληνική έποποιία του '40, ή τραυματική εμπειρία της κατοχής και του εμφυλίου, αλλά και η αδιάσειστη ελπίδα ότι ο κόσμος μπορεί και πρέπει να γίνει καλύτερος, σε συνδυασμό με τις νέες δυνατότητες επικοινωνίας και οικονομικής ανάπτυξης παγκόσμια, προσέδωσαν στη νεοελληνική ζωή ιδιαίτερο εκφραστικό δυναμισμό και εκπληκτική αφομοιωτική ικανότητα. "Ό,τι συμβαίνει στα γράμματα και στις τέχνες μοιάζει να είναι, κατά κάποιο τρόπο, ή δημιουργική συνέχεια της γενιάς του '30.

Η λάμψη και η πρωτοπορία του '60 επηρέασε και την έλλαδική θεολογική σκέψη, στην οποία διαπιστώνεται σημαντική στροφή. Η έλλαδική θεολογία άφυπνίζεται σταδιακά από το λήθαργο του εκδυτικισμού και φαίνεται να απελευθερώνεται από τη «Βαβυλώνια Δίχμαλωσία» της. Μια νέα θεολογική σκέψη, ή οποία εμπνέεται και άντλει άπευθείας από την όρθόδοξη Παράδοση, άμφισβητεί έντονα την άκαδημαϊκή νοησιαρχία και τον θρησκευτικό εϋσεβισμό. Η στροφή προς την πατερική θεολογία και ή προσπάθεια έπανασύνδεσης της θεολογικής σκέψης και έκφρασης με το γεγονός του κοινοτικού και εύχαριστιακού ήθους της Έκκλησίας, αλλά και με τις ύπαρξιακές ανάγκες του σύγχρονου ανθρώπου, είναι καταφανής.

Ωστόσο, ή στροφή αυτή δέν έπηλθε αυτόματα κι ούτε ήταν παράγωγο ένδοστρέφειας και άπομόνωσης. Ήταν ή εργώδης όσο και έπώδυνη προσπάθεια αυτοκάθαρσης της νεοελληνικής Όρθοδοξίας από τις δυτικές έπιδράσεις και τις συνακόλουθες παραμορφώσεις. Προέκυψε δέ μάλλον έξαιτίας ενός άνοικτου και οικουμενικού ενδιαφέροντος, μιās ειλικρινούς διάθεσης για θεολογικό διάλογο με τα άνανεωτικά κινήματα της θεολογίας στη Δύση, αλλά και ως συνάντηση της νεοελληνικής θεολογίας με την οϋσιαστική και γόνιμη παρουσία στη Δύση των όρθόδοξων Ρώσων θεολόγων της διασποράς. Βασικό χαρακτηριστικό αυτής της ανανέωσης και της θεολογικής μεταστροφής, πέρα από το ενδιαφέρον για τα πατερικά κείμενα, την αναγέννηση του μοναχισμού

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

και την ὀρθόδοξη θεολογική αὐτοσυνειδησία, ὑπῆρξε και ὁ διάλογος με τὴ Δύση και τὸ ἐνδιαφέρον για τὸν πολιτισμὸ σὲ κάθε ἐπίπεδο.

ΤΑ ΑΝΑΝΕΩΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗ ΔΥΣΗ

Ἦδη ἀπὸ τὸν 19ο αἰ., ἀλλὰ κυρίως στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ., ἐμφανίζονται στοὺς κόλπους τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσης ρεύματα ἀνανέωσης. Ἡ Βιβλική, ἡ Πατερική και ἡ Λειτουργική Κίνηση εἶναι τὰ πλέον σημαντικά και ἀλληλοτροφοδοτούμενα θεολογικά και ἱστορικά ρεύματα, τὰ ὁποῖα θὰ προκαλέσουν γόνιμες θεολογικές ζυμώσεις σχεδὸν σὲ ὀλόκληρη τὴ χριστιανική οἰκουμένη. Οἱ βιβλικές σπουδές, οἱ νέες ἐκδόσεις πατερικῶν και λειτουργικῶν κειμένων, οἱ ἱστορικές μελέτες και μονογραφίες παρουσιάζουν ἔντονη ἀνάπτυξη και διάδοση κατὰ τὸν Μεσοπόλεμο. Ἡ ἱστορική μελέτη τῆς λατρείας⁵⁵, μάλιστα, παρουσιάζοντας τὶς ἀρχές και τὶς πηγές τῆς ἀρχέγονης λειτουργικῆς ἐμπειρίας τῆς Ἐκκλησίας, τροφοδότησε μιὰν ἔντονη προσπάθεια για λειτουργική ἀνανέωση, ἀφοῦ ἔγινε φανερό ὅτι ὁ Μεσαίωνας και ἡ σχολαστική περίοδος εἶχαν ἀλλοιώσει σοβαρὰ τὴ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας στὴ Δύση. Ἀλλὰ και ἡ γνωριμία με τὴν προσευχή τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας και με τὶς ἀρχαῖες λειτουργικές παραδόσεις σήμανε μιὰ ἐκ νέου ἀνακάλυψη τῆς λατρείας και τῆς Ἐκκλησίας ὡς Σώματος τοῦ Χριστοῦ. Ὡστόσο, ἡ ἐπανεύρεση τῆς αὐθεντικῆς λειτουργικῆς πράξης, ἐμπειρίας και ἐκφρασης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος ἀποκάλυψε τὴ διάσταση τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας και ὡδήγησε φυσιολογικά στὴν ἀναζωογόνηση τοῦ ἐνδιαφέροντος για τὴν περὶ Ἐκκλησίας θεολογία πάνω σὲ νέες βάσεις και ἀρχές. Ἡ δὲ ποιμαντική και ἱεραποστολική προσπάθεια ἀνεύρεσης τοῦ γνήσιου και τοῦ αὐθεντικοῦ μέσα ἀπὸ ἓναν γενικευμένο οἰκουμενικὸν διάλογο ἀνήκουν στὶς παράπλευρες συνέπειες. Ἔτσι, τὰ κινήματα αὐτά, ποὺ ἐμφανίσθηκαν σχεδὸν ταυτόχρονα σὲ πολλές χριστιανικές Ἐκκλησίες και Ὁμολογίες, ὑπῆρξαν οἱ θεολογικοὶ σκαπανεῖς και προοργανωτὲς τῆς Οἰκουμενικῆς Κίνησης, ἡ ὁποία θὰ ἀκολουθήσει ἔντονα εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμο.

Μολονότι ἡ Λειτουργική Κίνηση ἀναπτύχθηκε στὴ Δύση, «κατ' ἀκρίβεια πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἓνα εἶδος “Ὁρθόδοξης” τάσης σὲ μὴ ὀρθόδοξο

55. Βλ. ROUSSEAU DOM OLIVIER, *Histoire du mouvement Liturgique*, PARIS 1945· KOENKER B. E., *The Liturgical Renaissance in the Roman Catholic Church*, Chicago 1954· STAWLEY H. J., *The Liturgical Movement*, Oxford 1954. Βλ. ἐπίσης τὸ εἰδικὸ ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ *Maison Dieu*, 25/1951, με τίτλο «Avenir et risques du renouveau liturgique»· BOUYER LOUIS, *Liturgical Piety*, Notre Dame Indiana 1983· DIX GREGORY, *The Shape of Liturgy*, London 1945.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

κλίμα»⁵⁶, αφού μεταξύ των πρωτοπόρων της Λειτουργικής Κίνησης αναπτύσσεται ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ὀρθόδοξη λειτουργική παράδοση. Μέσα σέ αυτό τό φιλικό πρὸς τὴν Ἀνατολή κλίμα, οἱ ὀρθόδοξοι ἀντλοῦν δημιουργικά ὀφέλη, ἀναγνωρίζοντας στὰ κινήματα αὐτὰ χαρακτηριστικά πατερικῶν τρόπου σκέψης καὶ παράδοσης. Πρῶτοι ἔρχονται σέ ἐπαφή μὲ τὴν Λειτουργική Κίνηση οἱ Ρῶσοι θεολόγοι τῆς διασπορᾶς, οἱ ὁποῖοι ἀξιοποιοῦν τὴν ἐμπειρία τῆς λειτουργικῆς ἔρευνας, ἀλλὰ καὶ διαλέγονται κριτικά μὲ τις ἀνάζητήσεις της. Σιγά-σιγά, καὶ ἡ νεώτερη ὀρθόδοξη θεολογία στὴν Ἑλλάδα προσπαθεῖ μὲ τὴ σειρά της νὰ κατανικήσει τις δικές της παρεκκλίσεις, τό δικό της σχολαστικισμό⁵⁷.

Πρῶτο ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε ἡ ἐπαναφορὰ τῆς Θείας Εὐχαριστίας στὸ κέντρο τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, ὡς αἰτία καὶ πηγὴ του. Ἡ Θεία Εὐχαριστία παύει νὰ θεωρεῖται, πλέον, ὡς ἓνα ἐπὶ μέρους μυστήριον μεταξύ τῶν ἄλλων. Ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἡ Εὐχαριστία καὶ στὴν ἐπίσημη «ὀρθόδοξη» ἐκκλησιολογία παρουσιάζοταν ὡς «μέσον τῆς χάριτος», ὡς ἓνα μυστήριον μεταξύ τῶν ἄλλων. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη, δάνεια ἀπὸ τὴν ρωμαιοκαθολικὴ θεολογία, τοποθετοῦσε σταθερὰ τό περὶ Μυστηρίων μετὰ ἀπὸ τό περὶ Ἐκκλησίας κεφάλαιο στὴ δογματικὴ ἔκθεσι τῆς νεώτερης ὀρθόδοξης θεολογίας. «Κατὰ φυσικὸν λοιπὸν λόγον τὴν διαπραγματεύσιν περὶ Ἐκκλησίας, ἣτις εἶναι ἡ μόνη ταμιοῦχος τῆς χάριτος καὶ ἡ πεπιστευμένη τὴν οἰκονομίαν τῶν μυστηρίων, ἐπακολουθεῖ καὶ ἡ περὶ τούτων ὡς μέσων μεταδόσεως χάριτος ἔρευνα»⁵⁸. Ἡ Ἐκκλησία ἐκλαμβάνεται ὡς θεσμός, ὁ ὁποῖος προηγεῖται τῆς Εὐχαριστίας καὶ διδάσκει, ἀγιάζει καὶ μεταδίδει τὴ χάρι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν Εὐχαριστία. Εἶναι ἄλλο πράγμα ἡ Ἐκκλησία καὶ ἄλλο ἡ Εὐχαριστία, ἡ ὁποία ὡς ἐκ τούτου εἶναι καρπός, ἀποτέλεσμα τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὄχι ἡ πηγὴ της. Ἡ Ἐκκλησία, κατέχοντας διαπιστευμένη καὶ ἀντικειμενικὴ ἁγιαστικὴ δύναμι, καθιστᾶ ἔγκυρη καὶ ἀποτελεσματικὴ τὴν Εὐχαριστία.

Πράγματι, ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν «Ὁμολογιῶν Πίστεως» τῶν ὀρθόδοξων κατὰ τὴν Τουρκοκρατία μέχρι τὰ δογματικὰ συγγράμματα τῶν καθηγητῶν Χρήστου Ἀνδρούτσου, Παναγιώτη Τρεμπέλα καὶ Ἰωάννη Καρμίρη, προκύπτει ὅτι ἡ ἐκτιθέμενη θεολογία τῆς Εὐχαριστίας ἀποτελεῖ μίαν ἐνδιάμεση κατάσταση, πού κλί-

56. ΣΜΕΜΑΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, *Ἡ λειτουργικὴ Ἀναγέννησις καὶ ἡ Ὄρθόδοξη Ἐκκλησία*, μτφρ. Ν. Χριστοδούλου, ἐκδ. Σηματαρός, Λάρισα 1989, σελ. 36.

57. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ JOHN, «Die Eucharistie in der neuzeitlichen orthodoxen Theologie», *Die Anrufung des Heiligen Geistes im Abendmahl*, Beiheft zur Ökumenischen Rundschau, τόμ. 31, Frankfurt am Main (Verlang O. Lambeck), 1977, σσ. 163-179.

58. ΤΡΕΜΠΕΛΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, *Δογματικὴ*, ἐκδ. Σωτήρ, τόμος 3, Ἀθήναι 1979, σελ. 1.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

νει περισσότερο πρὸς τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ ἐκδοχὴ τῆς «μετουσίωσης»⁵⁹. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ Εὐχαριστία ἀφορᾷ τὴ θεολογία μόνον ὡς πρὸς τὴ μυστηριακὴ μεταβολὴ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, τὴν ἐγκυρότητα ἢ μὴ τῆς τέλεσής της καὶ τὴ σύμφωνη μὲ τοὺς κανόνες μετάληψη σὲ ἀτομικὸ ἐπίπεδο. Ὅμως, ὅταν ἡ Ἐκκλησία ὡς θεσμὸς θεωρεῖται αἰτία τῶν μυστηρίων καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν ἀπορρέουσας χάριτος, στερεῖται ἐσχατολογικῆς προοπτικῆς, ἀκριβῶς ἐπειδὴ προηγεῖται αὐτῶν. Μὲ ἄλλα λόγια, σκοπὸς τῆς Εὐχαριστίας καὶ τῶν ἄλλων μυστηρίων εἶναι ἡ τροφοδοσία καὶ ἐνίσχυση τῆς ἀτομικῆς εὐσέβειας καὶ ὄχι ἡ οἰκοδομὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ἀπότοκο τῆς ἐκδοχῆς αὐτῆς ἀποτελεῖ καὶ ἡ δυνατότητα τέλεσης τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας χωρὶς τὴ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ, ἀκόμη καὶ ἐρήμην του.

Ἡ ἀπώλεια τῆς ἐσχατολογικῆς προοπτικῆς μετέβαλε τὴν Εὐχαριστία σὲ ἓνα *ex opere operato* «ἱερό, ἄχρονο καὶ ἀμετάβλητο» ἀντικειμενικὸ θαῦμα καὶ μυστήριον μὲ ἐπίκεντρο τὴν μεταβολὴ τῶν ὑλικῶν στοιχείων. Εἶναι φανερό ὅτι πίσω ἀπὸ τὸν τελετουργικὸ συμβολισμό, πίσω ἀπὸ τὴ σχολαστικὴ αἰτιολόγησιν τῆς στιγμῆς τοῦ καθαριασμοῦ τῶν δώρων, πίσω ἀπὸ τὴ σακραμενταλιστικὴ καὶ κληρικαλιστικὴ πράξι, δὲν ὑπάρχει παρὰ ὁ δεδομένος καὶ ἀντικειμενικὸς θεσμὸς τῆς ἱστορίας, ὡς ἀνάμνησις τοῦ παρελθόντος, καὶ ὄχι ἡ ἀποκαλυπτικὴ φανέρωσις καὶ κοινωνία τῶν ἐσχάτων. Ὡς ἐὰν ἡ Ἐκκλησία δὲν ζεῖ καὶ δὲν γεύεται ἐν Πνεύματι τὴν ἐμπειρία τῶν ἐσχάτων στὴν Εὐχαριστία, δὲν βιώνει τὴν παρουσία τοῦ ἐρχόμενου Κυρίου τῆς δόξης καὶ δὲν συμμετέχει στὸ ἐσχατολογικὸ δεῖπνο τῆς Βασιλείας. Ἡ ἐσχατολογία θεωρήθηκε, ἐν πολλοῖς, ἀπλῶς ὡς τὸ παράδοξο καὶ τελευταῖο κεφάλαιον τῆς δογματικῆς, στὸ ὁποῖο γίνετα λόγος γιὰ τὰ μέλλοντα νὰ συμβοῦν⁶⁰.

Στοὺς ἀντίποδες αὐτῆς τῆς νοοτροπίας, ἡ σταδιακὰ ἀναπτυσσόμενη λειτουργικὴ ἢ εὐχαριστιακὴ θεολογία προσεγγίζει τὴ Θεία Εὐχαριστία ὡς τὸ Μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας, ὡς τὴν πράξι ἢ ὁποία καθιστᾷ τὴν Ἐκκλησία

59. Βλ. ZIZIOULAS JOHN, «Die Eucharistie in der neuzeitlichen orthodoxen Theologie», *Die Anrufung des Heiligen Geistes im Abendmahl*, Beiheft zur Ökumenischen Rundschau, τόμ. 31, Frankfurt am Main (Verlang O. Lambeck), 1977, σσ. 163-179.

60. ΤΡΕΜΠΕΛΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, *Δογματικὴ*, τόμος 3, σελ. 364: «Μεταξὺ τῆς παρουσίας καταστάσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἰδανικοῦ, ὅπερ θὰ πραγματοποιηθῇ ὑπ' αὐτῆς κατὰ τὴν τελείωσιν ταύτης μετὰ τὴν συντέλειαν τῶν αἰῶνων ὑπάρχει ἀνυπολόγιστος ἀπόστασις. Ὑπὸ τὴν ἐποψὴν ταύτην ἡ ζωὴ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης εἶναι κατ' ἀνάγκην καὶ ζωὴ ἐλπίδος. Οὕτως ἀγόμεθα εἰς τὸ τελευταῖον βιβλίον τῆς Δογματικῆς, τὸ διαπραγματευόμενον τὰ κατὰ τὴν ἐλπίδα ταύτην καὶ ἐνδιατρίβον περὶ τὰ ἀναμένοντα πάντας ἡμᾶς πέραν τοῦ τάφου, καθὼς καὶ περὶ τὰ ἐλπιζόμενα ἀγαθὰ, ἅτινα πρόκειται νὰ ἀπολαύσῃ ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ συμβασιλεύων μετὰ τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν ἐν τῷ μέλλοντι τελείωσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ».

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

αυτό που πραγματικά είναι. Ἡ τελετουργική, ἡ ἀρχαιολογία τῆς λατρείας ἢ τὸ κανονικὸ δίκαιο ἐξετάζονται σὲ δεύτερο ἐπίπεδο.

Χωρὶς ἀμφιβολία, πρόκειται γιὰ ἐπαναφορὰ τῆς λατρείας στὸ κέντρο τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀλήθειας τῆς Ἐκκλησίας καὶ προβολὴ τῆς Εὐχαριστίας ὡς δημόσιας πράξης, ἡ ὁποία κάνει αἰσθητὴ τὴν αἰώνια φύση τῆς Ἐκκλησίας, ὡς σώματος τοῦ Χριστοῦ. Ἔτσι ἡ Εὐχαριστία, ὡς πράξη καθολικὴ, δὲν ἀναφέρεται μόνο σὲ μία λειτουργία τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας (τὴν κοινὴ προσευχή), ἀλλὰ ἐκφράζει, ἐμπνέει καὶ καθορίζει ὀλόκληρη τὴν Ἐκκλησία, ὀλόκληρη τὴ φύση τῆς, ὀλόκληρη τὴ ζωὴ τῆς. Εἶναι τὸ φαίνεσθαι ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναι τῆς Ἐκκλησίας. Τελικά, ἡ Λειτουργικὴ Κίνηση καὶ ἡ πρόσληψή τῆς ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξο θεολογικὴ σκέψη σήμανε καὶ μιὰν ἐπιστροφή ἀπὸ τὴν εὐσεβιστικὴ καὶ ἀτομικιστικὴ κατανόηση τῆς λατρείας, στὴ λατρεία πού εἶναι ἡ αἰώνια αὐτοαποκάλυψη τῆς Ἐκκλησίας, ὡς κοινότητος ἡ ὁποία πορεύεται διὰ τῶν ἀτραπῶν τῆς ἱστορίας πρὸς τὰ ἔσχατα τῆς Βασιλείας. Ἡ λειτουργικὴ αὐτὴ ἀνανέωση, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ Βιβλικὴ καὶ ἡ Πατερικὴ Κίνηση, προσανατόλισαν πρὸς μιὰ ἀνανέωση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν περὶ Ἐκκλησίας θεολογία καὶ τὸν Οἰκουμενικὸν Διάλογο σὲ ὅλες τὶς χριστιανικὲς παραδόσεις καὶ Ἐκκλησίες.

Ο ΑΙΩΝΑΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗΣ ΚΙΝΗΣΗΣ

Ἄν καὶ ἡ Ἐκκλησία ὑφίσταται ἱστορικὰ ἐδῶ καὶ δύο χιλιάδες χρόνια, ἡ ἐκκλησιολογία καὶ ἡ περὶ Ἐκκλησίας θεολογικὴ ἔρευνα ἔχει ἓνα σχετικὰ πρόσφατο παρελθόν. Μποροῦμε νὰ ψηλαφήσουμε τὶς ἀπαρχές τοῦ σύγχρονου ἐκκλησιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος στὴ Μεταρρύθμιση, ἡ ὁποία τάραξε σοβαρὰ τὴ δυτικὴ χριστιανοσύνη. Ἡ Ἐκκλησιολογία ἀναπτύσσεται ἔκτοτε περιστατικὰ καὶ πολεμικὰ στὸ πλαίσιο τῆς ὁμολογιακῆς διαμάχης ρωμαιοκαθολικῶν καὶ προτεσταντῶν. Στις δεδομένες αὐτὲς ἱστορικὲς συνθήκες καταβάλλεται ἐκατέρωθεν προσπάθεια νὰ «ὀρισθεῖ» συστηματικὰ τὸ γεγονός τῆς Ἐκκλησίας, κάτι πού δὲν εἶχε προηγούμενο στὴ θεολογία.

Δύο εἶναι οἱ ἔννοιες πού κυριαρχοῦν στὴ διατύπωση τοῦ δόγματος περὶ Ἐκκλησίας. Ἄλλοτε τονίζεται ἡ ἔννοια τοῦ καθιδρύματος καὶ ἄλλοτε ἡ ἔννοια τῆς κοινωνίας, ὡς βασικὸ γνῶρισμα τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ συγκεντρωτικὴ καὶ δικανικὴ δομὴ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας προτάσσει συνήθως τὴν ἔννοια τοῦ καθιδρύματος καὶ ἐκλαμβάνει τὴν Ἐκκλησία ὡς μιὰ τέλεια ὀργανωμένη ἱστορικὴ κοινότητα (societas perfecta), ὁρατὴ καὶ περιγραφτὴ, «ὅπως καὶ ἡ Δημοκρατία τῆς Βενετίας» κατὰ τὴν παροιμιώδη ἐκφραση τοῦ R.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

Bellarmin⁶¹. Οί Μεταρρυθμιστές, από τήν πλευρά τους, αντιδρώντας στήν ιεροκρατική αὐθεντία τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, προβάλλουν τή χαρακτηριστική κοινωνία πού παρέχεται στους πιστούς ἀπό τὸ Ἅγιον Πνεῦμα διαμέσου τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ. Γι' αὐτούς, ἡ ἀλήθεια καί ἡ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἐντοπίζεται στή συγκεντρωτικὴ καί ιεροκρατικὴ ὀργάνωση.

Ἦδη ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰώνα οἱ ἀνανεωτικὲς κινήσεις στήν ἔρευνα τῆς βιβλικῆς, λειτουργικῆς καί πατερικῆς θεολογίας προκάλεσαν γόνιμες ζυμώσεις. Τὸ πολεμικὸ καί ὁμολογιακὸ αὐτὸ κλίμα ἀλλάζει κυρίως τὸν 20ὸ αἰώνα. Οἱ δύο παγκόσμιοι πόλεμοι καί οἱ κοινωνικὲς καί οἰκονομικὲς συνθήκες πού προέκυψαν, δραστηριοποίησαν καί προβλημάτισαν σὲ σημαντικὸ βαθμὸ τὸ λαϊκὸ στοιχεῖο στὸν ρωμαιοκαθολικὸ χῶρο. Ἡ Ἐκκλησιολογία ἀναπτύσσεται ὡς ἀναζήτηση τῆς χαμένης ἐνότητας μετὰ τὴν τραυματικὴ ἐμπειρία τῆς διαίρεσης, ἐνῶ, σιγά-σιγά, ἡ δυτικὴ χριστιανοσύνη ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ καί μετὰ τὴ θεολογικὴ καί λειτουργικὴ Παράδοση τῆς Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς. Πολυάριθμες ἐκκλησιολογικὲς μελέτες δημοσιεύονται καί δύο σημαντικὰ γεγονότα φέρουν τὴν ἐκκλησιολογία στὸ ἐπίκεντρο τοῦ θεολογικοῦ ἐνδιαφέροντος. Πρόκειται γιὰ τὴν ἴδρυση καί λειτουργία τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν (1948) καί τὴ διεξαγωγὴ τῆς Β' Βατικανῆς συνόδου (1962). Ἡ στροφή τῆς σύγχρονης θεολογικῆς ἔρευνας πρὸς τὸ ἐκκλησιολογικὸ γεγονὸς καί ὁ Οἰκουμενικὸς Διάλογος τῶν Ἐκκλησιῶν δικαιολογεῖ, ἐνδεχομένως, τὴν πεποίθηση ὅτι διανύουμε πλέον τὸν «αἰῶνα τῆς ἐκκλησιολογίας»⁶².

Ἡ εὐχαριστιακὴ δομὴ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, πού ἀνεγνώριζε τὴν πληρότητα καί αὐτοτέλεια κάθε τοπικῆς ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπο κοινότητος, ἀνασύρθηκε ἀπὸ τὴ λήθη καί πάμπολλες μελέτες ἐπιφανῶν ρωμαιοκαθολικῶν θεολόγων προετοίμασαν τὸ ἔδαφος γιὰ μιὰν ἐκκλησιολογικὴ ἀνανέωση. Ὡστόσο, ἡ σύγκλιση καί οἱ ἀποφάσεις τῆς Β' Βατικανῆς συνόδου δὲν ὑπερέβησαν τὸν παραδοσιακὸ ἐκκλησιολογικὸ «οὐνιβερσαλισμὸ» καί τὴ μοναρχικὴ ἐξουσία τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ ἐπισκόπου Ρώμης⁶³. Ὅσο δὲν ἀναγνωρίζεται ἡ πληρότητα καί καθολικότητα κάθε τοπικῆς Ἐκκλησίας, ἐξ αἰτίας τοῦ παπικοῦ πρωτείου, δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος γιὰ αὐθεντικὸ καί γνήσιο συνοδικὸ θεσμὸ στή δυτικὴ Ἐκκλησία. Ἡ κατὰ κάποιον τρόπο ἀναγνώριση τῆς καθολικότητος καί τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν, κατ' ἐπίδραση τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιολογίας, καί ἡ θέσπιση τῆς συλλογικότητος

61. Βλ. σχετικὰ τὸ ἔργο τοῦ CONGAR YVES, *L'Eglise de saint Augustin à l'époque moderne*, ἐκδ. Cerf, Paris 1970, σσ. 371-376.

62. ΚΑΡΜΙΡΗ ΙΩΑΝΝΟΥ, *Ἐκκλησιολογία*, Ἀθήνα 1973, σελ. 7.

63. Βλ. σχετικὰ ΧΑΡΚΙΑΝΑΚΙ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ, *Τὸ περὶ Ἐκκλησίας Σύνταγμα τῆς Β' Βατικανῆς Συνόδου*, Θεσσαλονίκη 1969.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

των επισκόπων με παράλληλη διατήρηση της εκκλησιολογίας του παπικού πρωτεύουστος στις αποφάσεις της Β' Βατικανής συνόδου, προκάλεσε και προκαλεί διλήμματα και εντάσεις στους κόλπους των ρωμαιοκαθολικών. Και τούτο, διότι πρόκειται για δύο ασύμπτωτες εκκλησιολογίες, καθόσον ή μία αναιρεί την άλλη.

Είναι εύλογο, λοιπόν, ότι ή εκκλησιολογική έρευνα στα νεώτερα χρόνια γεννήθηκε και αναπτύχθηκε στο χώρο της χριστιανικής Δύσης. Παρά τις μεταξύ τους διαφοροποιήσεις, ή εκκλησιολογία τόσο των ρωμαιοκαθολικών όσο και των προτεσταντών ταυτίζεται με μια οργανωμένη ιστορική κοινότητα, τα χαρακτηριστικά της οποίας δέν διαφέρουν από άλλες κοινότητες μέσα στο χώρο των δυτικών κοινωνιών. Μπροστά στις νέες εξελίξεις, οι οποίες συμβαίνουν ραγδαία στη μεταχριστιανική κοινωνία, τροποποιείται και ή παραδοσιακή εκκλησιολογία των ρωμαιοκαθολικών και των προτεσταντών. Γίνεται πλέον λόγος για μιάν εκκλησιολογία του μέλλοντος ή για μιάν νέα θεολογική κατανόηση της Έκκλησίας. Πάντως, είτε στη νεωτερική είτε στη μετανεωτερική της φάση, ή εκκλησιολογία στη Δύση είναι έκκοσμιευμένη σε τέτοιο βαθμό, ώστε ή διάκρισή της από την κοινωνιολογία δέν είναι καν όρατή. Το πρόβλημα της είδοποιού διαφοράς της Έκκλησίας από κάθε άλλη κοινότητα θέτει ένα καιρίο θεολογικό πρόβλημα σήμερα⁶⁴.

Η ΚΡΙΣΙΜΗ «ΣΤΡΟΦΗ» ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

Η όρθόδοξη θεολογία έγκλωβίζεται στους εκκλησιολογικούς προσανατολισμούς της Δύσης ήδη από τον 17ο και 18ο αιώνα, όταν κλήθηκε να τοποθετηθεί απέναντι στις δυτικές όμολογίες πίστewος. Κατά τα πρότυπα των προτεσταντικών ή ρωμαιοκαθολικών όμολογιών πίστewος, οι δογματικές εκθέσεις των όρθοδόξων της περιόδου αυτής δέν εκφράζουν παρά την παγίδευση και τη «Βαβυλώνια Αίγυμάλωσία» της όρθόδοξης θεολογίας στη Δύση. Είναι τραγικό να ανακαλύπτει κανείς ότι τα φερόμενα ως συμβολικά βιβλία της Όρθοδοξίας καταπολεμούν τις προτεσταντικές αποκλίσεις με ρωμαιοκαθολικά επιχειρήματα, ενώ στα σημεία διαφωνίας με τους ρωμαιοκαθολικούς υίοθετούν τις θέσεις των προτεσταντών. Η συνέχεια και ό απόηχος αυτός της έλλειψης αυτόσυνειδήσιας των όρθοδόξων φθάνει ως τα σύγχρονα δογματικά έγχειρίδια των ακαδημαϊκών θεολόγων⁶⁵.

64. ΓΙΑΝΝΑΡΑ ΧΡΗΣΤΟΥ, *Άλήθεια και ένότητα της Έκκλησίας*, έκδ. Γρηγόρη, Άθήνα 1977, σελ.113 κ.έ.· του ίδιου, *Ένάντια στη θρησκεία*, έκδ. Ίκαρος, Άθήνα 2006.

65. ΓΙΑΝΝΑΡΑ ΧΡΗΣΤΟΥ, *Όρθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Έλλάδα*, έκδ. Δόμος, Άθήνα 1992, σσ. 112-33.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

Ὁ ἐκδυτικισμὸς τῆς Ἀνατολῆς ἔγινε ἀκόμη φανερός μετὰ τὴν «μετακένωση» στὶς χώρες τῶν ὀρθοδόξων τῆς διαμάχης τοῦ δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ μετὰ τὶς νεωτερικὲς ἀπόψεις τοῦ Διαφωτισμοῦ. Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων λογίων ποὺ σπούδασαν στὴ Δύση καὶ μετέφεραν τὶς νέες ἰδέες στὴν ὑπολειπόμενη ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξη πατρίδα, πολλοὶ ἦταν κληρικοὶ καὶ λόγοι τοῦ Πατριαρχείου. Εἶναι ἐξίσου λυπηρὸ νὰ διαπιστώνει κανεὶς ὅτι ἀκόμη καὶ οἱ πολέμιοι τῶν νέων ἰδεῶν, μετὰ σημάδια τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ ἔντονο ἀντιδυτικὸ μένος, ὑπῆρξαν τραγικὰ ἐγκλωβισμένοι στὶς ἀγκυλώσεις τῆς δυτικῆς θεολογίας καὶ σκέψης. Ἡ ὀρθόδοξη Ἀνατολή, πέρα ἀπὸ τοὺς «ἐνωτικούς» καὶ «ἀνθενωτικούς», γνώρισε καὶ τὴν πώλωση τῶν νεωτερικῶν ἢ προοδευτικῶν καὶ τῶν παραδοσιακῶν ἢ συντηρητικῶν. «Αὐτὴ ἡ πώλωση», ἐπισημαίνει ὁ Χρῆστος Γιανναρᾶς, «θὰ σφραγίσαι ἀποφασιστικὰ τὸν πνευματικὸ βίον τῆς νεότερης Ἑλλάδας ὡς σήμερα»⁶⁶.

Στὸ νεοἰδρυθὲν νεοελληνικὸ κράτος καθὼς καὶ στὶς ὑπόλοιπες ὀρθόδοξες χώρες (στὴ Ρωσία ἤδη ἀπὸ τὴν περίοδο τοῦ Μ. Πέτρου), διαμορφώθηκε μιὰ διανόηση ποὺ ἀναπαρήγαγε μεταπρατικὰ τὸ δυτικὸ πρότυπο ζωῆς καὶ σκέψης, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστικὴ νοηματοδότηση τοῦ βίου ἢ συχνὰ καὶ σὲ ἀντιπαλότητα πρὸς αὐτήν. Ἔτσι, ἐμφανίζεται μιὰ σχιζοφρενικὴ διάσταση στὸ ἦθος τῶν ὀρθοδόξων: ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, ἡ λαϊκὴ παράδοση νὰ ἐγκεντρίζεται στὸ λειτουργικὸ ἦθος τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο οἱ διανοούμενοι, ποὺ γίνονται θιασῶτες τοῦ δυτικοῦ τρόπου ζωῆς καὶ σκέψης, νὰ μεταφέρουν τὰ «φῶτα» τῆς Ἑσπερίας στὰ τραχιά καὶ καθυστερημένα ἦθη τῆς πατρίδας τους. Στὴν προσπάθειά τους νὰ γίνουν ἐφάμιλλα τῶν «πεφωτισμένων» καὶ «πεπολιτισμένων» λαῶν τῆς Δύσης, ὅλα τὰ ἔθνη κράτη τῶν ὀρθοδόξων, μετὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, πέρασαν ἀπὸ αὐτὴ τὴ διάβαση πρὸς τὸν λεγόμενον ἐξευρωπαϊσμὸ παρὰ τὶς ὅποιες ἀντιστάσεις τῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ ἰδιοπροσωπίας τους.

Ἡ ἀνακήρυξη ἐθνικῶν κρατῶν στὶς χώρες τῶν ὀρθοδόξων λαῶν δημιούργησε ἀναστάτωση καὶ ἀνακατάταξη στὴν κανονικὴ δικαιοδοσία τῶν πρεσβυγενῶν πατριαρχείων καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ προσαρμογὴ στὶς θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Διαφωτισμοῦ ὀδήγησε στὴν ἀνάδυση ἐθνικῶν καὶ ὄχι ἀπλῶς αὐτοκέφαλων ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, μετὰ ἔντονο, ἀκόμη καὶ σήμερα, τὸν μετὰξὺ τους ἀνταγωνισμό, κυρίως στὴν ἀνὰ τὸν κόσμον ὀρθόδοξη Ἐκκλησία. Οἱ ὀρθόδοξοι λαοί, γιὰ ἱστορικοὺς καὶ μόνον λόγους, στεγάζονται σὲ ἐθνικὲς ἐκκλησιαστικὲς δικαιοδοσίες. Χωρὶς ἀμφιβολία, τὸ πραξικοπηματικὸ ἑλλαδικὸ αὐτοκέφαλο ἦταν αὐτὸ ποὺ

66. ΓΙΑΝΝΑΡΑ ΧΡΗΣΤΟΥ, Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα, ὁ.π., σελ. 155.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

ὄχι μόνο ἀνοίξε οὐσιαστικά τὸ δρόμο τῶν ὑπολοίπων διεκδικήσεων αὐτοκεφαλίας στὰ Βαλκάνια, ἀλλὰ καὶ στὴν προτεσταντικῷ τύπου ἀπροκάλυπτη παρέμβαση καὶ διαπλοκῇ τοῦ κράτους στὰ ἐκκλησιαστικά πράγματα.

Οἱ ὀρθόδοξες θεολογικὲς σπουδές, ἐνταγμένες σὲ κρατικὰ πανεπιστήμια ἢ ἐξαρτημένες ἀπὸ τίς κατὰ τόπους Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες, ἀκολούθησαν πιστὰ τὰ κρατοῦντα στὴ Δύση παρακάμπτοντας, μᾶλλον ἀβασάνιστα, τὴ δική τους ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία καὶ Παράδοση. Ἡ διαίρεση τῆς θεολογίας σὲ κλάδους καὶ ἡ ἀκαδημαϊκὴ νοησιарχία, πού εἶχε προκαλέσει τὴ «θρησκευοποίηση» τῆς Ἐκκλησίας στὴ Δύση, ἔκαναν θριαμβευτικὴ εἴσοδο στὶς ὀρθόδοξες θεολογικὲς σπουδές. Ἄλλοτε συντηρητικὴ, κατ' ἀπομίμηση τῶν ρωμαιοκαθολικῶν, καὶ ἄλλοτε φιλελεύθερη, ὅπως ἡ προτεσταντικὴ σκέψη, ἡ ἀκαδημαϊκὴ θεολογία ἀγωνιζόταν νὰ ἀποδείξει τὴν ὀρθόδοξη ταυτότητά της, τυπικὰ καὶ ὁμολογιακά, μὲ ἀλλότρια κριτήρια.

Στὴν Ἑλλάδα τοῦ μεσοπολέμου, ὅταν ἡ θεολογία καλλιεργεῖται καὶ ἀναπτύσσεται νοησιарχικά, ὁ κλῆρος καὶ ὁ λαός, θεολογικὰ ἀβασάνιστοι, συνταράζονται καὶ διχάζονται, ὡς μὴ ὀφείλε, ἀπὸ τὸ ἡμερολογιακὸ ζήτημα καὶ τὸ θρησκευτικὸ μάθημα, θεωρούμενο ὡς κατηχητικὸς βραχίονας τῆς Ἐκκλησίας στὴν ἐκπαίδευση, ἀναζητᾶ, χωρὶς νὰ βρίσκει, τὸν μαθησιακὸ καὶ παιδαγωγικὸ του στόχο, ἓνα ζηλωτικὸ κίνημα ἀναλαμβάνει καὶ ὀργανώνει, ἐκτὸς τοῦ πλαισίου τῆς Ἐκκλησίας, τὴ διαφώτιση, πνευματικὴ οἰκοδομὴ καὶ ἀναγέννηση τοῦ ὀρθόδοξου λαοῦ, τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ χριστιανικὲς ὀργανώσεις καὶ ἀδελφότητες λειτουργοῦν ὡς νομικὰ πρόσωπα καὶ ἱεραποστολικά σωματεῖα, μὲ ἰδιαίτερα προγράμματα καὶ ἐσωτερικοὺς κανονισμοὺς, ἔχοντας ὡς σκοπὸ νὰ δράσουν στὸ ἔργο τοῦ ἐπανευαγγελισμοῦ, πλὴν ἐρήμην τῆς Ἐκκλησίας. Παρὰ τίς διακηρύξεις τους περὶ ὀρθόδοξου φρονήματος, στὴν πράξη μεταφέρουν τὸν θρησκευτικὸ ἐκδυτικισμό μὲ ἄξονες τὴν ἀτομικὴ πίστη καὶ ἠθικὴ. Οἱ χριστιανικὲς ὀργανώσεις, ἀδιαφορώντας γιὰ τὸ θεολογικὸ δόγμα, ἔδωσαν βαρύνουσα σημασία στὴν ἠθικὴ διδασκαλία, εἰσήγαγαν τὸν δυτικὸ ρασιοναλισμὸ, τὸν εὐσεβισμό καὶ τὸν πουριτανισμό. Ἐξέλαβαν τὴν πίστη ὡς «παιδαριώδη ἠθικολογία», μὲ δικανικὲς καὶ συναισθηματικὲς ἀπλουστεύσεις, καὶ προσανατόλισαν τοὺς πιστοὺς στὴν υἱοθέτηση καὶ τήρηση ἑνὸς θρησκευτικοῦ κώδικα καλῆς συμπεριφορᾶς. Πρόκειται γιὰ ἓναν ἀθεολόγητο μυστικισμό πρακτικῆς εὐσέβειας, πού καλλιεργεῖ τὴν ἀποδοτικότητα καὶ ἀποτελεσματικότητά τῆς ἀτομικῆς ἠθικῆς, τὴν ψυχολογικὴ τακτοποίηση, τὴν ἠθικὴ τοῦ βολέματος τῶν ἀστῶν χριστιανῶν.

Ἡ ἐποχὴ μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωση ὑπῆρξε γιὰ τίς χριστιανικὲς ἀδελφότητες περίοδος γενικευμένης καὶ ἔντονης δράσης, ἀκιμῆς καὶ πλήρους ἐπι-

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

κράτησης. Μόνη, ίσως, διαφοροποίηση προς την εὐσεβιστική πλημμυρίδα, ἡ ὁποία εἶχε κατακλύσει κυριολεκτικὰ τὴν Ἑλλάδα, ὑπῆρξε ἡ στάση καὶ ἡ δράση τοῦ ἀγιογράφου, ζωγράφου καὶ λογοτέχνη Φώτη Κόντογλου. Ἡ συνειδητὴ του προσπάθεια ἀφύπνισε τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν, μέχρι τότε ὑποτιμημένη, βυζαντινὴ τέχνη καὶ τὴ διάσωση τῶν αἰσθητικῶν καὶ λαογραφικῶν στοιχείων τῆς ὀρθόδοξης Παράδοσης. Ἡ ἀναμέτρησή του μὲ τὴ δυτικίζουσα ἀντίληψη τῶν χριστιανικῶν ὀργανώσεων, μέσῳ τοῦ περιοδικοῦ «ὀρθοδόξου διδαχῆς» *Κιβωτός* (1952), ὑπῆρξε ἄνιση. Παρ' ὅλη τὴ γνωριμία του μὲ τοὺς Ρώσους τῆς διασπορᾶς, καὶ κυρίως μὲ τὸν Λεωνίδα Οὐσπένσκη, ὁ Κόντογλου, στὰ χνάρια τῆς λογοτεχνικῆς γενιᾶς τοῦ '30, πρόβαλε μᾶλλον ἓνα εἶδος κλειστῆς καὶ συντελεσμένης παράδοσης, ἓνα εἶδος λαϊκῆς εὐσέβειας καὶ θρησκευτικότητος, δίχως σαφῆ ἀναφορά στὶς θεολογικὰς προϋποθέσεις καὶ στὸν ἀνακαινιστικὸ δυναμισμό τῆς Ὀρθοδοξίας στὸ παρόν⁶⁷.

Στὴ δεκαετία τοῦ '60, ἡ ὀρθόδοξη θεολογία στὴν Ἑλλάδα δείχνει νὰ ἀφύπνιζεται ἀπὸ τὸ λήθαργο τοῦ ἐκδυτικισμού της καὶ νὰ ἐμφανίζει σημάδια μιᾶς σταδιακῆς ἀπελευθέρωσης ἀπὸ τὴ «Βαβυλώνια Αἰχμαλωσία» της. Ἡ εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία, ἡ θεολογία τοῦ προσώπου, ἡ διάκριση οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν στὸν Θεό, ἡ θεολογία τῆς εἰκόνας, ἡ φιλοκαλικὴ ἀσκητικὴ τοῦ ὀρθόδοξου ἡθους, ἡ μοναστικὴ παράδοση δείχνουν ὅτι ἡ νεώτερη ὀρθόδοξη σκέψη ἀναζητᾷ τὴ χαμένη αὐτοσυνειδησία της. Ἡ στροφὴ αὐτὴ τῆς ἑλλαδικῆς θεολογίας προετοιμάσθηκε μὲ τὴν πρόσληψη τῶν ἀνανεωτικῶν θεολογικῶν κινήματων στὸ χῶρο τῆς χριστιανικῆς Δύσης καὶ εἶχε ὡς ἐνδιάμεσο καταλύτη τὴ θεολογικὴ σκέψη τῶν Ρώσων τῆς διασπορᾶς. Οἱ διαφαινόμενες ἀπὸ τὸν 19ο αἰ. ἀνανεωτικὲς τάσεις τῆς ὀρθόδοξης σκέψης, ὕστερα ἀπὸ τὴν κομμουνιστικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1917, πέρασαν ἀναγκαστικὰ τὰ σύνορα τῆς Ρωσίας καὶ κάτω ἀπὸ συχνὰ ἀντίξοες συνθήκες συνάντησαν καὶ διαλέχθηκαν γόνιμα καὶ δημιουργικὰ μὲ τὰ πρωτοποριακὰ θεολογικὰ ρεύματα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Θεολογικὲς προσωπικότητες, ὅπως ὁ π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, ὁ Βλαδίμηρος Λόσκυ, ὁ π. Σέργιος Μπουλγκάκοφ, ὁ π. Κυπριανὸς Κέρν, ὁ π. Νικόλαος Ἀφανάσιεφ, ὁ Παῦλος Εὐδοκίμοφ καὶ οἱ μεταγενέστεροι π. Ἀλέξανδρος Σμέμαν καὶ π. Ἰωάννης Μάγιεντορφ, συνέβαλαν σὲ μιὰν ἄλλη ἐκφραση τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας καὶ παράδοσης, ἡ ὁποία εἶναι ἀνοικτὴ καὶ διαλέγεται μὲ τίς μεγάλες θεολογικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἀνακατατάξεις στὴ δυτικὴ Εὐρώπη. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1929, ὁ Φλωρόφσκυ παρουσίασε τὴν Εὐχαριστία ὡς

67. Γιὰ τὴ συμβολὴ τοῦ Κόντογλου, βλ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ὀρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα*, ὅ.π., σσ. 414-418.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

τὸ μυστήριον τῆς καθολικότητος, δηλαδή τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας, ἐκθέτοντας τὰ ἐκκλησιολογικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς εὐχαριστιακῆς θεολογίας μεῖνοντες τὸν τρόπο τελείως διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸν τῆς σχολαστικίζουσας ἀκαδημαϊκῆς θεολογίας⁶⁸. Οἱ ἱστορικές, πατρολογικές καί, κυρίως, οἱ ἐκκλησιολογικές του μελέτες, ὁ θεολογικός του δυναμισμός, ποὺ ἐκφράστηκε καίρια καί ἀποφασιστικά στὸ Α' συνέδριον τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας τὸ 1936 στὴν Ἀθήνα, στὸ ὁποῖο ὁ Φλωρόφσκυ ἔκανε λόγο γιὰ τὴν ἀνάγκη μιᾶς νεοπατερικῆς σύνθεσης, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐνεργὸς συμμετοχὴ του στὶς ἀπαρχές τῆς Οἰκουμενικῆς Κίνησης, σκιαγραφοῦν μιὰ προσωπικότητα ποὺ διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο στὴν πορεία τῆς σύγχρονης ὀρθόδοξης θεολογίας. Ἐπισημαίνοντας τὶς χρόνιες ἐπιδράσεις τῆς δυτικῆς θεολογίας, ἄσκησε ἔντονη καὶ ταυτόχρονα δημιουργικὴ κριτικὴ στὸ φαινόμενο τῆς «ψευδομόρφωσης τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας»⁶⁹. Στὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '50 θὰ καλέσει στὴν Ἀμερικὴ τὸν Ἀλέξανδρο Σμέμαν καὶ κοντά του, στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Harvard, θὰ μαθητεύσουν δύο Ἕλληνες θεολόγοι, ὁ Ἰωάννης Ρωμανίδης καὶ ὁ Ἰωάννης Ζηζιούλας, οἱ ὁποῖοι θὰ χαρακτηρίσουν μετὰ τὸ ἔργον τους τὴ συντελούμενη στροφή στὴν ἐλλαδικὴ θεολογία κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '60.

Ὁ Νικόλαος Ἀφανάσιεφ, παρότι δὲν εἶχε τὴν πολυμέρεια καὶ τὸ δυναμισμό τοῦ Φλωρόφσκυ, μετὰ τὶς ἐκκλησιολογικές του ἔρευνες θὰ δείξει τὴ σημασίαν τῆς Εὐχαριστίας ὡς τοῦ κατ' ἐξοχὴν μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸ ὁποῖο πηγάζει καὶ διαμορφώνεται ὁλόκληρη ἡ ζωὴ τῆς. Ἡ προσέγγισις αὐτὴ ὀνομάσθηκε «εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία» ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Ἀφανάσιεφ. Ἡ εὐχαριστιακὴ σύναξις εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ἐνότητος, τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ζωῆς

68. Βλ. «Ἐκκλησία καὶ Καθολικότης», στὸ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ἀνατομία Προβλημάτων τῆς Πίστεως*, μτφρ. Μελετίου Καλαμαρά, ἐκδ. Βασ. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 147-165, τὸ ὁποῖο δημοσιεύθηκε στὰ ρωσικά: «Εὐχαριστία ἢ σύμπορονστ», στὸ περιοδικὸ *Πούτ'*, 19/1929, σσ. 3-23· τοῦ ἴδιου, *Τὸ σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ*, μτφρ. Ι. Κ. Παπαδόπουλου (Neuchâtel-Paris, 1948), ἐκδ. Ἀριός, Ἀθήνα 1999.

69. Βλ. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, «Δυτικὴς ἐπιδράσεις στὴ Ρωσικὴ θεολογία», στὸν τόμον *Θέματα Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας*, μτφρ. Π. Πάλλη, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 197· τοῦ ἴδιου, *Σταθμοὶ τῆς Ρωσικῆς θεολογίας*, Μέρος πρῶτον, μτφρ. Εὐτ. Γιούλτση, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1986· τοῦ ἴδιου, *Τὸ Σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ*, ὁ.π.· BLANE ANDREW (ἐπιμ.), *Georges Florovsky, Russian Intellectual and Orthodox Churchman*, Crestwood, New York 1993· WILLIAMS GEORGE, π. *Γεώργιος Φλωρόφσκυ. Εἰσαγωγή στὴ σκέψιν του*, μτφρ.-πρόλ. Θ. Παπαθανασίου, ἐκδ. Παρουσία, Ἀθήνα 1989. Βλ. ἐπίσης τὸ ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ *Σύναξις* 64/1997, μετὰ θέμα «π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, ἀπὸ τὴν θεολογίαν τῶν Πατέρων στὴν “νεοπατερικὴν σύνθεσιν”», καὶ ἰδιαίτερα τὸ ἄρθρον τοῦ Μητρ. Περγᾶμου ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΗΖΙΟΥΛΑ, «π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ: ὁ οἰκουμενικὸς διδάσκαλος», σσ. 13-26.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὄχι, ἀσφαλῶς, ἓνα ἀπὸ τὰ μυστήριά της τὸ ὁποῖο ἱκανοποιεῖ ἀπλῶς τὶς ἀτομικὲς ἀνάγκες τῶν πιστῶν⁷⁰. Γενικότερα, τὸ κλίμα τῆς θεολογίας τῶν Ρώσων τῆς διασπορᾶς ὑπῆρξε ἔντονα λειτουργικὸ καὶ εὐχαριστιακόν, κάτι ποῦ ἀπὸ τὸ 1953 καὶ γιὰ πολλὰς δεκαετίες ἐκφράσθηκε θεολογικὰ μὲ τὴ διοργάνωση τῶν «Λειτουργικῶν Ἑβδομάδων τοῦ Ἁγίου Σεργίου» στὸ Παρίσι καὶ μὲ ἀνάλογες εἰσηγήσεις καὶ διαλέξεις.

Σὲ ἓνα τέτοιο κλίμα θὰ ἀναπτυχθεῖ ἡ θεολογικὴ προσωπικότητα τοῦ Ἀλέξανδρου Σμέμαν, τὸ ἔργο τοῦ ὁποῖου συνδέθηκε μὲ τὴν καθιέρωση τῆς «λειτουργικῆς θεολογίας», ἡ ὁποία δὲν περιορίζεται σὲ ἓνα εἶδος ἀρχαιολογίας τῆς λατρείας καὶ τῆς λειτουργικῆς πράξης, ἀλλὰ ἀνοίγεται στὴ θεολογικὴ καὶ ἐκκλησιολογικὴ ἐρμηνεία τῆς λειτουργίας μὲ κέντρο καὶ ἀναφορὰ πάντοτε τὴν Εὐχαριστία. Ἡ Εὐχαριστία δὲν εἶναι ἀπλῶς μιὰ τελετουργικὴ ἔκφραση τῆς πίστεως, ἡ ὁποία ἐξαντλεῖται στὰ δομικὰ συστατικὰ τῆς λειτουργικῆς τάξης, ἀλλὰ τὸ εἶναι καὶ ἡ ἴδια ἡ ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ πηγὴ καὶ τὸ «σημεῖο ἀναφορᾶς» τῆς θεολογίας. Κατὰ τὴν Εὐχαριστία, ἡ Ἐκκλησία παύει νὰ εἶναι «ἴδρυμα, δόγμα καὶ σύστημα» καὶ πραγματώνεται ὡς ζωὴ, θεὰ καὶ σωτηρία. «Τὸ Lex Orandi πρέπει νὰ ἐπανευρεθεῖ ὡς τὸ Lex Credendi», ποῦ σημαίνει ἀποκατάσταση τοῦ θεολογικοῦ νοήματος τῆς λειτουργίας καὶ, ἀκολούθως, ἐπανέυρεση τῆς λειτουργικῆς διάστασης τῆς θεολογίας. Στὴν ἐκκλησιολογικὴ, κοσμολογικὴ καὶ ἐσχατολογικὴ πληρότητά της ἡ Εὐχαριστία συνιστᾷ τὸ Μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ἡ ἀλήθειά της. «Ἐπιστροφή στὴν Ἁγία Γραφή, ἐπιστροφή στοὺς Πατέρες [...] Αὐτὸ σημαίνει, πάνω ἀπ' ὅλα, τὴν ἐπιστροφή στὴν Ἐκκλησία μὲσω τῆς Θείας Εὐχαριστίας καὶ στὴ Θεία Εὐχαριστία μὲσω τῆς Ἐκκλησίας»⁷¹.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ '60, ὕστερα ἀπὸ μιὰ σκληρὴ ἀντιπαράθεση στὸ ἐσωτερικὸ τῆς χριστιανικῆς ἀδελφότητος «Ζωὴ» μεταξὺ «προοδευτικῶν» καὶ «συν-

70. Βλ. τὸ κύριον ἔργο τοῦ AFANASSIEFF NIKOLAS, *L'église du Saint-Esprit*, Preface de Dom O. Rousseau, Paris 1975. Βλ. ἐπίσης τὰ παρακάτω ἄρθρα τοῦ AFANASSIEFF, «La doctrine de la primauté à la lumière de l'Ecclesiologie», *Istina*, 1957, σσ. 401-420· «L'église qui preside dans l'amour», στὸ συλ. τόμο *La Primauté de Pierre dans l'église Orthodoxe* (N. Afanassieff, N. Koulomzine, J. Meyendorff, A. Schmemmann), Neuchâtel 1960· «Una sancta», *Irenikon* 36/1963, σσ. 436-475.

71. ΣΜΕΜΑΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, *Ἡ λειτουργικὴ ἀναγέννηση καὶ ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία*, ὁ.π., σσ. 88-91· τοῦ ἰδίου, *Ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας στὸ σύγχρονο κόσμον*, μτφρ. Ἰω. Ροηλίδης, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1983, σσ. 159-179· τοῦ ἰδίου, *Ἡ Ἐκκλησία προσευχομένη, Εἰσαγωγή στὴ λειτουργικὴ θεολογία*, μτφρ. π. Δ. Τζέρπος, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1991, σσ. 11-55· τοῦ ἰδίου, *Εὐχαριστία. Τὸ Μυστήριον τῆς Βασιλείας*, μτφρ. Ἰω. Ροηλίδης, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2000.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

τηρητικῶν», ἡ πιὸ ἀνοικτὴ σὲ ἀνανεώσεις τάση τῆς ἐξέδωσε ἀρχικὰ ἓναν μικρὸ συλλογικὸ τόμο με τίτλο *Θεολογία, ἀλήθεια καὶ ζωὴ* (Πνευματικὸν Συμπόσιον, Ἀθήνα, 1962) καὶ στὴ συνέχεια δύο ἄλλους με τίτλο *Ἡ Λειτουργία μας καὶ Μοναχισμὸς καὶ σύγχρονος κόσμος* (1963). Στὶς ἐκδόσεις αὐτές, περιλαμβάνονταν κείμενα τῶν Φλωρόφσκυ, Σμέμαν, Μάγιεντορφ καθὼς καὶ ἄλλων ἐκπροσώπων τῆς θεολογίας τῶν Ρώσων τῆς διασποράς, ὅπως καὶ δυτικῶν μελετητῶν τῆς μοναστικῆς παράδοσης τῆς Ἀνατολῆς. Γιὰ πρώτη φορά, ἴσως, δημοσιεύονται στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα θεολογικὰ δοκίμια, τὰ ὁποῖα ἐκφράζουν μιὰν ἄλλη θεολογικὴ δυναμικὴ, πέρα ἀπὸ τὴν ἀκαδημαϊκὴ νοησιαρχία καὶ τὴν ἠθικολογία τοῦ εὐσεβισμοῦ τῶν χριστιανικῶν ὀργανώσεων, καὶ παραπέμπουν στὸ λειτουργικὸ ἦθος ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν εὐχαριστιακὴ ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας. Καθοριστικὸ ρόλο γιὰ τὴν ἦπια αὐτὴ μετατόπιση ἀπὸ τὰ εὐσεβιστικὰ ἐνδιαφέροντα τῆς «Ζωῆς» καὶ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ θεολογικοῦ κλίματος τῆς ἐποχῆς διαδραμάτισε ἡ διακριτικὴ ἀλλὰ καὶ ἀποφασιστικὴ συμβολὴ τοῦ Δημητρίου Κουτρομπῆ, ἐνὸς ἀνθρώπου «μὲ ἐκπληκτικὴ θεολογικὴ κατάρτιση καὶ ἔκτακτα χαρίσματα» ποὺ γνώριζε καλὰ τὶς ἀνανεωτικὲς τάσεις τῆς δυτικῆς θεολογικῆς ἔρευνας καὶ τὴ συμβολὴ τῶν Ρώσων θεολόγων⁷². Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς θεολογικῆς νοησιαρχίας καὶ τοῦ εὐσεβισμοῦ, ἡ διάθεση γιὰ ἐπανασύνδεση τῆς θεολογίας με τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία καὶ τὶς ὑπαρξιακὲς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου ἀρχισε νὰ κατακτᾷ ὁλοένα καὶ περισσότερο ἔδαφος στὶς συνειδήσεις. Ἡ *Σκαπάνη*, τὸ ἀνανεωτικὸ νεανικὸ περιοδικὸ τῆς «Ζωῆς», ποὺ ξεκίνησε τὴν ἐκδόσή του στὶς ἀρχὲς τοῦ '60, συνεχίζει τὴν ἐκδόσή του μετὰ τὸ 1964 ὡς *Σύνορο*, ἐπισημαίνοντας «τὸ σύνορο τῆς χρεοκοπίας τοῦ λόγου, τὴν ἀνάγκη ἀναγωγῆς τῆς ἀλήθειας σὲ πράξη, ἀναγωγῆς στὶς ρίζες τῆς Παράδοσης». Τὸ *Σύνορο*, με ὑπεύθυνο τὸν Χρῆστο Γιανναρᾶ καὶ ἐμπνευστὴ τὸν Δημήτρη Κουτρομπῆ, ὑπῆρξε ὁ πλέον εὐγλωττος ἐκφραστὴς τῆς συντελούμενης στροφῆς στὴν ἐλλαδικὴ θεολογία τοῦ '60. Ἡ ἔγνοια γιὰ μιὰν ἀνοικτὴ Ὁρθοδοξία, σὲ διάλογο με τὸ σύγχρονο ἄνθρωπο καὶ τὴν κοινωνία, ἡ γνωριμία με τὴ θεολογία τῆς ρωσικῆς διασποράς, τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν πολιτισμὸ, τὰ γράμματα καὶ τὶς τέχνες, ἡ ἔγνοια γιὰ τὴν ἐλληνικότητα μέσα ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση, ὑπῆρξαν τὰ ἰδιάζοντα χαρακτηριστικὰ του. Κυρίως, ὅμως, τὸ *Σύνορο* ἔθεσε ὡς στόχο τὴν ἀναμέτρηση με ἓναν λόγο ἀσκητείας καὶ μάθησης μέσα ἀπὸ τοὺς δρόμους τῆς τέχνης καὶ τοῦ θεολογικοῦ στοχασμοῦ, ποὺ γιὰ πρώτη φορά δοκιμαζόταν στὴν Ἑλλάδα καθὼς ἦταν «ἓνα εἶδος λόγου σχεδὸν

72. Βλ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα*, ὁ.π., σσ. 464-467· ΚΟΥΤΡΟΜΠΗ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Ἡ χάρις τῆς θεολογίας*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1995.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

ἄγνωστο στήν πνευματική ζωή τοῦ τόπου μας»⁷³. Μετά τήν ἀναστολή τῆς ἔκδοσής του ὡς περιοδικῶν τὸ 1967, λόγω τῆς δικτατορίας, τὸ *Σύνρο* γίνεται ἐκδοτική σειρά, τὴν ὁποία διευθύνει ὁ Χρῆστος Γιανναρᾶς. Ἐκδίδεται ἕνας σημαντικὸς ἀριθμὸς θεολογικῶν δοκιμῶν. Πρῶτο βιβλίον στὴ σειρά τοῦ «Συνόρου» καί, συνάμα, ἀνέλπιστο ἐκδοτικὸ γεγονός τὸ 1970, ὑπῆρξε τὸ εὐχαριστιακὸ δοκίμιον τοῦ Σμέμαν, *Γιὰ νὰ ζήσει ὁ κόσμος, σὲ μετάφραση τοῦ Ζήσιμου Λορεντζάτου*.

Ἡ ἐμπνευσμένη, ἐξἄλλου, ἔκδοση τοῦ *Χριστιανικοῦ Συμποσίου* ἀποτελέσει σημαντικὴ πρωτοπορία γιὰ τὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς, προσλαμβάνοντας τὴ θεολογικὴ ἀνανέωση τοῦ '60, ὁ Κώστας Τσιρόπουλος ἐκδίδει τὸ *Χριστιανικὸν Συμπόσιον*⁷⁴, διὰ τοῦ ὁποίου καλλιεργήθηκε συστηματικὰ ὁ διάλογος τῆς Ὁρθόδοξίας μὲ τὴ νεοελληνικὴ καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴν διανόηση. Στὸν πρῶτον τόμον τοῦ *Χριστιανικοῦ Συμποσίου* τὸ 1967 δημοσιεύθηκε τὸ δοκίμιον τοῦ Ἰωάννη Ζηζιούλα, «Ἡ εὐχαριστιακὴ θεώρηση τοῦ κόσμου καὶ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος»⁷⁵.

Ἡ μεταστροφή ποὺ συντελεῖται στήν ἐλλαδικὴν θεολογία μπορεῖ νὰ ξαφνιαῖ, ὅμως δὲν ἦταν ἐντελῶς ἀπρόσμενη. Κυσοφοροῦνταν ἤδη ἀπὸ τὴν δεκαετία τοῦ '50, ὅταν Ἕλληνες θεολόγοι, κατὰ τὶς μεταπτυχιακὰς σπουδὰς στὸ ἐξωτερικόν, ἔρχονταν γιὰ πρώτη φορά σὲ ἐπαφὴ μὲ τὰ ἀνανεωτικὰ κινήματα τῆς χριστιανικῆς Δύσης ἢ τὴ θεολογικὴ σκέψη τῶν Ρώσων τῆς διασποράς. Καρποὶ καὶ ἀποτελέσματα τῆς συνάντησης αὐτῆς ἦταν ἡ πρωτόγνωρη ἐκρηξὴ στὸ χῶρον τῆς ἔκδοσης τῶν πατερικῶν κειμένων μὲ ἔμφαση στὴ νηπτικὴ ἀσκητικὴ παράδοση, ἡ ἔναρξίς τῆς ἔκδοσης τῶν ἔργων τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ τὸ 1962, οἱ θεολογικὲς μελέτες καὶ διατριβὲς μὲ βάση τὴν πατερικὴν γραμματεία, ἡ ἀνανέωση καὶ ἀναγέννησις αἴφνης τοῦ μοναχισμοῦ, ἡ ἐπισήμανσις καὶ καταγγελία τῶν δυτικῶν ἐπιδράσεων στήν ὀρθόδοξον θεολογία, ἡ ἀναψηλάφησις καὶ ἐπαναφορὰ στὸ προσκλήμιον τῆς ἐκκλησιαστικῆς Παράδοσις. Ἐξἄλλου, ἡ ἀνάδειξις τῶν προϋποθέσεων τῆς πατερικῆς θεολογίας ἐναντι τῆς σχολαστικῆς καὶ δικανικῆς ἀντίληψης, οἱ λειτουργικὲς ἐκδόσεις καὶ σπουδὰς, ἡ εὐχαριστιακὴ συγκρότησις τῆς Ἐκκλησίας, ἡ περὶ θεώσεως καὶ προσώπου θεολογία τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τὸ εὐχαριστιακὸ ἦθος τῆς Ἐκκλησίας ὡς γεγονός κοινωνίας καὶ ἀγαπητικῆς αὐθυπέμβασις, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκ νέου ἀνα-

73. Βλ. περιοδικὸ *Σύνρο* 29/1964, σσ. 3-7 καὶ 56-57.

74. Ἐνδεικτικὸ στοιχεῖον τοῦ νέου κλίματος εἶναι καὶ τὸ μελέτημα τοῦ ΤΣΙΡΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΣΤΑ, *Μυστικὸς δεῖπνος. Σχόλια ἐνός σημερινοῦ στὴ Θεία Λειτουργία τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ στήν ἐποχὴ μας*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα 1965, ²1980.

75. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ ΙΩΑΝΝΗ, «Ἡ εὐχαριστιακὴ θεώρησις τοῦ κόσμου καὶ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος», *Χριστιανικὸν Συμπόσιον*, Ἀθήνα 1967, σσ. 183-190.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

κάλυψη τῆς ὀρθόδοξης εἰκονογραφίας καὶ τοῦ θεολογικοῦ της νοήματος, τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐκκλησιολογία καὶ τὸν Οἰκουμενικὸ Διάλογο, ἀποτελοῦν τοὺς κύριους ἄξονες καὶ τὰ βασικὰ θέματα τῆς θεολογίας τοῦ '60.

Πρωτοποριακὲς θεολογικὲς μελέτες σημάδεψαν καὶ ἀποτέλεσαν ἀποφασιστικούς σταθμούς στὴν ἱστορικὴ αὐτὴ μεταστροφή τῆς ἐλλαδικῆς θεολογίας. Πρόκειται γιὰ τὴ διατριβὴ τοῦ π. Ἰωάννη Ρωμανίδου μὲ θέμα τὸ Προπατορικὸν ἀμάρτημα (1957), τὴν ὑφηγεσίαν τοῦ Γεώργιου Μαντζαρίδου μὲ τίτλο Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ (1963), τὸ ἔργο τοῦ Νίκου Νησιώτη, Προλεγόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν γνωσιολογίαν (1965), τὴ διατριβὴ τοῦ Ἰωάννη Ζηζιούλα μὲ τίτλο Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Θεῷ Εὐχαριστία καὶ τῷ ἐπισκόπῳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας (1965), τὴ διδασκαρικὴ διατριβὴ τοῦ Χρήστου Γιανναρᾶ μὲ τίτλο Τὸ ὄντολογικὸν περιεχόμενον τῆς θεολογικῆς ἐννοίας τοῦ προσώπου (1970) καί, τέλος, τὴ διατριβὴ τοῦ Παναγιώτη Νέλλα μὲ θέμα Ἡ περὶ δικαιοσύνης διδασκαλία Νικολάου τοῦ Καβάσιλα (1975). Τὰ ἔργα αὐτά, τόσο ὡς κείμενα ὅσο καὶ ὡς θεολογικὲς καὶ ἐρευνητικὲς προτάσεις καὶ προϋποθέσεις, μπόρεσαν ὄχι μόνον νὰ ἀντέξουν καὶ νὰ δοκιμαστοῦν μέσα στὸ χρόνο, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποτελέσουν τὴ βάση γιὰ περαιτέρω ἔρευνα καὶ μαθητεία στοὺς νέους ὀρίζοντες ποὺ διάνοιξαν στὴ νεοελληνικὴ θεολογικὴ σκέψη.

Στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Θεσσαλονίκης, καταρχάς, ἀνθεῖ καὶ καρποφορεῖ ἡ ἀνανεωτικὴ αὐτὴ κίνηση. Ὁ καθηγητὴς Παναγιώτης Χρήστου τίθεται ἐπικεφαλῆς τῆς πατρολογικῆς ἔρευνας, ἐνῶ ὁ καθηγητὴς Σάββας Ἀγουρίδης συντονίζει τὴς βιβλικὲς σπουδές, συγκεντρώνοντας κοντὰ του ἀξιόλογους μαθητές. Τὸ νέο θεολογικὸ παράδειγμα ὀλοκληρώνεται μὲ τὴς λειτουργιολογικὲς μελέτες καὶ τὴν ἐκδόση τῶν λειτουργικῶν κειμένων ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Ἰωάννη Φουντούλη. Οἱ λειτουργιολογικὲς μελέτες του καὶ οἱ διαλέξεις του στίς κατὰ τόπους Μητροπόλεις τῆς ἐλλαδικῆς Ἐκκλησίας καλλιέργησαν τελικὰ, παρ' ὅλα τὰ προβλήματα καὶ τὴς πίκρες, ἓνα γόνιμο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν εὐχαριστιακὴ θεολογία καὶ ἐκκλησιολογία καὶ τὴν ἀνάγκη γιὰ μιὰ λειτουργικὴ ἀναγέννηση στὴν ἐλλαδικὴ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία⁷⁶.

Χωρὶς ἀμφιβολία αὐτὸ τὸ δυναμικὰ ἀνανεωτικὸ θεολογικὸ ρεῦμα δὲν πέ-

76. Βλ. ἐνδεικτικὰ: ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ ΙΩΑΝΝΟΥ, *Λειτουργικὴ Α. Εἰσαγωγή στὴ θεῖα λατρεία*, Θεσσαλονίκη 1993· *Περὶ μίαν μεταρρύθμισιν τῆς θείας λειτουργίας*, Θεσσαλονίκη 1961· *Τὸ πνεῦμα τῆς θείας λατρείας*, Ἀθήνα 1964· «Λειτουργικὴ ἀνανέωση στὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία. Δυνατότητες καὶ ἐμπόδια», *Κληρονομία* 21/1989, σσ. 325-334· ΜΠΑΣΙΟΥΔΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ἡ δύναμις τῆς λατρείας. Ἡ συμβολὴ τοῦ Σμέμαν στὴ Λειτουργικὴ θεολογία*, Ἀθήνα 2008· ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ ΠΕΤΡΟΥ, *Lex Orandi. Λειτουργικὴ Θεολογία καὶ Λειτουργικὴ Ἀναγέν-*

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

ρασε άπαρατήρητο. Άρκετές, μάλιστα, φορές, και παρά τις ποικίλες αντιδράσεις μέρους τής ακαδημαϊκής θεολογίας και τής επίσημης Έκκλησίας, επιχειρήθηκε ένας συνδυασμός του παλαιού με το νέο θεολογικό παράδειγμα. Μόνο που το καινούργιο κομμάτι πάνω στο παλιό ρούχο, εκτός που βάζει σε δοκιμασία τις άντοχές του παλιού, μπορεί να προξενήσει δυσάρεστες, άπρόσμενες στρεβλώσεις. Έτσι, οι χριστιανικές αδελφότητες, ή επίσημη Έκκλησία, εν πολλοίς, και ένα τμήμα τής ακαδημαϊκής θεολογίας, μετέτρεψαν τήν κριτική στη Δύση σε αντιδυτικισμό και έκαναν σημαία και ιδεολογικό προγεφύρωμα τήν προστασία τής Όρθοδοξίας από τον Οικουμενισμό και από οποιαδήποτε άλλαγή στην δεδομένη και συντελεσμένη κατά το ένδοξο βυζαντινό της παρελθόν παράδοση. Ο νέος αυτός αντιδυτικισμός, ό οποίος συχνά ένδύεται το ρούχο ή τον μανδύα του έλληνοκεντρισμού και βάλλει «παλαιαιομερολογιτικά» έναντι όποιοδήποτε, όταν διαλέγεται με τή σύγχρονη πραγματικότητα, μόνο παραφθορά και προδοσία του πνεύματος τής θεολογίας του '60 θά μπορούσε να έκληφθει. Τελικά, ή νεοπατερική σύνθεση μετετράπη, εν πολλοίς, σε νεοπατερικό σχολαστικισμό και φονταμενταλισμό, ένα είδος έμμονής στο γράμμα και όχι στο πνεύμα των Πατέρων, όπως θά έλεγε και ό Φλωρόφσκυ, αφήνοντας τήν όρθόδοξη αυτοσυνειδησία να διολισθαίνει σε ένα στείρο ιδεολογικό σύνθημα έλληνοκεντρικού αντιδυτικισμού. Το να έγκαλείται ή θεολογική γενιά του '60 για αντιδυτικισμό, ενώ έπρόκειτο όντως για δημιουργικό και οικουμενικό διάλογο με τή Δύση, είναι το λιγότερο άγνοια των ιστορικών προϋποθέσεων της και του πραγματικού έργου που μας κληροδότησε.

Όστόσο, το πλέον άπτό άποτέλεσμα τής νέας στροφής τής νεοελληνικής θεολογίας μαρτυρεί σαφέστατα ή έκδοση του περιοδικού Σύναξη το 1982 από τον Παναγιώτη Νέλλα. Η Σύναξη, ως άπόπειρα τής νεοπατερικής σύνθεσης, εξέφρασε στο ευρύτερο έξωακαδημαϊκό πλαίσιο τή στροφή του '60, ανοίγοντας, παράλληλα, δρόμους προς τή σύγχρονη νεοελληνική πραγματικότητα. Ο ίδιος ό τίτλος τής Σύναξης μαρτυρεί πώς έμπνέεται από το κοινοτικό πνεύμα τής ευχαριστιακής εκκλησιολογίας και προσκαλεί όχι στη διδαχή, αλλά στη σπουδή τής Όρθοδοξίας. Πέρα από τήν παραδοσιολογία και το στείρο συν-

νηση, στη σειρά «Ίδιόμελα» 5 τής Ίνδίκτου, έπιμελητές σειράς Στ. Γιαγκάζογλου & Π. Καλαϊτζίδης, Άθήνα 2005. Βλ. επίσης, Το Άγιον Βάπτισμα, Πρακτικά Α Πανελλήνιου Λειτουργικού Συμποσίου, Άθήνα 1999· Το Μυστήριο τής Θείας Ευχαριστίας, Γ' Πανελλήνιον Θεολογικόν Συμπόσιον, Άθήνα 2004. Άς σημειωθεί ότι μέχρι τώρα έχουν ήδη πραγματοποιηθεί στην Έκκλησία τής Ελλάδος ένέα Λειτουργικά Συμπόσια, τα πρακτικά των όποιων εκδίδονται από τήν Άποστολική Διακονία.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

τηρητισμό, ἡ Σύναξη ἐκλαμβάνει –ἤδη ἀπὸ τὸ πρῶτο τῆς τευχος– τὴν παράδοση ὡς ἀνακαίνιση καὶ ζωὴ, τὸ βίωμα τῆς Ὁρθοδοξίας ὡς δυναμικὴ σύνδεση μὲ τὸ παρόν. Τὸ σύνθημα «πίσω στοὺς Πατέρες» γίνεται «μπροστὰ μὲ τοὺς Πατέρες». Ὁ εὐρυθμὸς δοκιμακὸς θεολογικὸς λόγος, ἡ βαθειὰ ὑπαρξιακὴ ἀγωνία γιὰ τὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ κόσμου, οἱ συνεργασίες ἀκαδημαϊκῶν καὶ μὴ θεολόγων, ἀγιορειτῶν μοναχῶν, κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, φτασμένων ἀλλὰ καὶ νέων διανοητῶν, οἱ συνεργασίες μὲ θεολογικὰ ἀναστήματα κύρους τῆς ὀρθόδοξης ἀνὰ τὸν κόσμον διασπορᾶς, ἡ ἐγνοια καὶ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Ὁρθοδοξία σὲ ἄλλες χῶρες, ὅπως τὰ Βαλκάνια καὶ ἡ Ρωσία, τὸ διαρκὲς ἀνοιγμὰ πρὸς τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν τέχνη, οἱ συζητήσεις, τὰ ἐργαστήρια καὶ τὰ βιβλιοκριτικὰ δοκίμια, εἶναι μόνον ὀρισμένες πτυχὲς τῆς προσφοράς τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ. Ἡ Σύναξη πέτυχε ὅχι μόνον νὰ εἶναι τὸ μακροβιότερο θεολογικὸ περιοδικὸ πού ἐκδίδεται σὲ «καιροὺς ἰδιωτείας χαλεποὺς» ἀπὸ τὸ μεράκι καὶ τὴ μαστορικὴ μιᾶς συντροφιάς στὴ μνήμη καὶ γιὰ τὴν ἀγάπη τοῦ ἰδρυτῆ τῆς Παναγιώτη Νέλλα, ἀλλὰ νὰ διαβάζεται καὶ νὰ σχολιάζεται ἀπὸ ἕνα εὐρύτερο τῶν θεολόγων κοινό, ἄρθρα καὶ συνεργασίες τῆς νὰ μεταφράζονται σὲ διάφορες γλῶσσες. Πρόσφατα, μάλιστα, ἐκδόθηκε καλαίσθητη ἐπίτομη ἀνθολογία τῆς στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα⁷⁷.

Ἡ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ
ΣΤΗ ΝΕΩΤΕΡΗ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Ἡ σύνδεση Θείας Εὐχαριστίας καὶ Ἐκκλησίας εἶναι σήμερα μιὰ ἀρκετὰ διαδομένη θεολογικὴ ἀντίληψη, ὅχι μόνον μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν ρωμαιοκαθολικῶν καί, σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, μεταξὺ τῶν μεγάλων προτεσταντικῶν ὁμολογιῶν. Ἡ πρόοδος αὐτὴ ὀφείλεται, κατὰ ἕνα μεγάλο μέρος, στὰ ἀνανεωτικὰ θεολογικὰ κινήματα τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰ., τὰ ὁποῖα ἔστρεψαν τὴν ἐρευνά τους πρὸς τὴν παράδοση καὶ τὶς πηγὲς τῆς ἀρχέγονης Ἐκκλησίας, δηλαδὴ στὴ ζωντανὴ κληρονομιά τῆς ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς. Ἡ Λειτουργικὴ Κίνηση βοήθησε, ἰδιαίτερα, τοὺς ὀρθοδόξους νὰ ἀνακαλύψουν ἐκ νέου τὴν παράδοσή τους καὶ στὸ πλαίσιο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Διαλόγου νὰ ἐκφράσουν τὴν περὶ Ἐκκλησίας ἀντίληψή τους κατὰ τρόπο εὐχαριστιακὸ κατ' ἐξοχήν.

77. Βλ. *Synaxis, An Anthology of the Most Significant Orthodox Theology in Greece Appearing in the Journal ΣΥΝΑΞΗ from 1982 to 2000*, Vol. I: «Anthropology, Environment, Creation»· Vol. II: «Icon and Person»· Vol. III: «Ecclesiology and Pastoral Care», Alexander Press, Montréal 2006.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

Τὰ δογματικά ἐγχειρίδια, τὰ ὁποῖα κυριάρχησαν στήν ἐλληνική ἀκαδημαϊκή θεολογία καί μέ τήν αὐθεντία τους διαμόρφωσαν γενιές θεολόγων καί κληρικῶν στήν Ἑλλάδα κατὰ τόν 20ῶ αἰ., ἦσαν αὐτά τῶν καθηγητῶν Χρήστου Ἀνδρούτσου (1907) καί Παναγιώτη Τρεμπέλα (1959-61). Καί στά δύο, τὰ περί Ἐκκλησίας καί Εὐχαριστίας εἶναι, στήν οὐσία, αὐτόνομα καί ἀνεξάρτητα μεταξύ τους κεφάλαια. Ἀπό αὐτό συμπεραίνεται ὅτι ἡ Εὐχαριστία δέν ἔχει σχέση καί οὔτε ἐπηρεάζει τήν ἐκκλησιολογία. Τελικά, παρ' ὅλο τὸ σεβασμὸ πρὸς τὸν ὄγκο, τὴν ἀκαδημαϊκὴ ἐμβριθία καί τὸ μῶχθο τοῦ ἔργου τῶν δύο καθηγητῶν, δέν μπορούμε νὰ ἀποφύγουμε τὴ σκέψη ὅτι τὰ ἔργα αὐτὰ μετέφεραν στήν ὀρθόδοξη θεολογία κριτήρια τῆς δυτικῆς σχολαστικῆς σκέψης. Στά δογματικά αὐτά ἐγχειρίδια ἄσκησαν, τὸ 1971, δύο θεολόγοι τῆς ὀρθόδοξης διασπορᾶς, ὁ Γάλλος Olivier Clément, καθηγητὴς στὸ Θεολογικὸ Ἰνστιτούτο τοῦ Ἁγίου Σεργίου στὸ Παρίσι, καί ὁ π. Kallistos-Timothy Ware, καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης, καίρια καί ὀριμεία κριτικὴ, χρεώνοντας στοὺς συγγραφεῖς τους ἐπαρχιακὴ καί παλαιομοδίτικη ἀντίληψη, λόγῳ ἀκριβῶς τῆς ἔντονης σφραγίδας τῆς σχολαστικῆς θεολογίας, ἀντίληψη ἐντελῶς ἀνυποψίαστη γιὰ τὸ σύνδεσμο Ἐκκλησίας καί Εὐχαριστίας⁷⁸. Προκαλεῖ ἐντύπωση τὸ γεγονὸς ὅτι κανεὶς ἀπὸ τοὺς δύο ἀκαδημαϊκοὺς διδασκάλους δέν ἔλαβε ὑπόψη του τὰ νέα ἐρευνητικὰ δεδομένα στὴ χριστιανικὴ Δύση, οὔτε κἀν ὁ Τρεμπέλας, ὁ ὁποῖος ὀλοκλήρωσε τὴ δημοσίευση τῆς *Δογματικῆς* του στὶς ἀρχές τοῦ '60. Ἐκτὸς αὐτοῦ, ὀλοκλήρη ἡ ἀκαδημαϊκὴ θεολογία ἀλλὰ καί ἡ εὐσέβεια τῶν χριστιανικῶν ὀργανώσεων ἀγνόησαν τὴ φιλοκαλικὴ ἀναγέννηση τοῦ 18ου αἰ., καθὼς καί τὴν πρόταση τοῦ Κολλυβαδικοῦ ρεύματος, τὸ ὁποῖο, πέρα ἀπὸ τὴ θεολογία τῶν τύπων καί τῶν συμβόλων, ἔθεσε οὐσιαστικὰ τὸ ζήτημα τῆς νοηματοδότησης καί διασάφησης τῆς λειτουργικῆς παράδοσης, ἐκλαμβάνοντας τὴ Θεία Εὐχαριστία ὡς κέντρο τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ ἐλληνικὴ θεολογία ἤδη ἀπὸ τὴν περίοδο τῶν «Ὁμολογιῶν Πίστεως», ὅταν ἐνεπλάκη στήν πολεμικὴ ἀντιπαράθεση ρωμαιοκαθολικῶν καί προτεσταντῶν, εἶχε ἀγνοήσει τὴν πατερικὴ μέθοδο καί θεολογία, υἱοθετώντας προκλητικὰ τὰ πρότυπα τῆς δυτικῆς σχολαστικῆς θεολογίας. Ἔτσι, παρὰ τὴν κραυγαλέα ἀντίθεση μετὰ τὴ λειτουργικὴ παράδοση καί ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἀντίθετα πρὸς τὴ μυσταγωγικὴ θεολογία τοῦ ἁγίου Μαξίμου Ὁμολογητῆ ἢ τὴ μυστη-

78. Βλ. CLÉMENT OLIVIER, Πρόλογος στὸ βιβλίον: C. YANNARAS, *De l'absence et de l'inconnaissance de Dieu*, Paris 1971· WARE KALLISTOS-TIMOTHY, Βιβλιοκρισία τῆς γαλλικῆς ἔκδοσης τῆς *Δογματικῆς* τοῦ Π. Τρεμπέλα (*Dogmatique de l'église Orthodoxe Catholique*, μπερ. P. Dumont, III, 1968), *Eastern Churches Review* 4/1971.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

ριακή θεολογία του αγίου Νικολάου Καβάσιλα, στη νεώτερη ελληνική θεολογία το περί Μυστηρίων κεφάλαιο αυτονομεῖται και διακρίνεται από το κεφάλαιο περί Ἐκκλησίας. Τα μυστήρια, και μάλιστα ἡ Εὐχαριστία, δὲν εἶναι παρὰ τὰ προϊόντα ἑνὸς δεδομένου ὀργανισμοῦ. Ἡ Ἐκκλησία παράγει τὰ μυστήρια και τὴν Εὐχαριστία και ὄχι τὸ ἀντίστροφο. Μὲ βάση αὐτά, κάθε μυστήριο ἐκλαμβάνομενο ὡς ἐμπεριέχον τὴν θεϊκὴ χάρη, γίνεται ἕνας ἀγωγὸς ἢ μέσο τῆς χάρης. Φυσικὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς θεώρησης ἦταν νὰ ἐμπλακεῖ ἡ νεώτερη ὀρθόδοξη θεολογία στὶς δυτικὲς ἔριδες περὶ μετουσιώσεως, περὶ ρεαλιστικῆς ἢ συμβολικῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ στὰ ὑλικά στοιχεῖα τῆς Εὐχαριστίας. Στὴ διεκυστίνδα αὐτή, οἱ ὀρθόδοξοι προτείνουν, συνήθως, τὸν ὄρο «μεταβολή» ἢ, ὅπως ὁ Τρεμπέλας, τὴν ἔκφραση «σῶμα πνευματικόν», ὑπονοώντας τὸ ὑπερφυσικὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖο δὲν ὑπόκειται στὰ δεσμὰ τοῦ χώρου και τοῦ χρόνου. Πάντως, κατὰ τὸν ἴδιο θεολόγο, ὁ μερισμὸς τοῦ εὐχαριστιακοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ πρέπει νὰ κατανοηθεῖ «ὀρθοδόξως», μέσα ἀπὸ τὴν διαφορὰ οὐσίας και συμβεβηκότων.

Πέρα ἀπὸ τὰ παραπάνω, ἡ νεώτερη ὀρθόδοξη θεολογία, κατὰ δυτικὴ και πάλι ἀπομίμηση, ἐξέλαβε τὴν Εὐχαριστία ὡς θυσία, ἡ ὁποία, ὅμως, εἶναι ἀνάιμακτη και δὲν συνδέεται μὲ τὴ σωτηρία τοῦ κόσμου γενικά, ἀλλὰ ἀπλῶς και μόνο μὲ τὴν ἀπολύτρωση τῶν πιστῶν ποὺ συμμετέχουν. Σὲ στενὸ σύνδεσμο μὲ τὴ σημασία τῆς Εὐχαριστίας ὡς ἀνάμνησης μιᾶς πράξης τοῦ παρελθόντος, ἡ νεώτερη ὀρθόδοξη θεολογία θεώρησε τὸν καθαγιασμὸ τῶν Δώρων ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν τμῆμα τῆς Θείας Λειτουργίας στὸ ὁποῖο τελεῖται ἡ θυσία. Τέλος, ἡ ἐγκυρότητα τῆς Εὐχαριστίας σχετίζεται μὲ τὸ ἱερατικὸ ἀξίωμα ὡς μιὰ δεδομένη χάρη και ἐξουσία, ἡ ὁποία ὑφίσταται ἀνεξάρτητα και ἐκτὸς τῆς Εὐχαριστίας, ἀκριβῶς γιὰ νὰ τὴν τελεῖ κατὰ τρόπο ἐγκυρο⁷⁹.

Σὲ μιὰ τέτοια προοπτικὴ, ἡ Εὐχαριστία, σύμφωνα μὲ τὴ σχολαστικὴ μέθοδο τῆς κατάτμησης, θεωρούμενη ὡς ἕνα μυστήριο μεταξὺ τῶν ἄλλων, περιορίζεται τελετουργικά σὲ ἕνα συγκεκριμένο πεδίο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, δίχως νὰ ταυτίζεται και νὰ διαπνέει ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Εὐχαριστία, ὑπάρχουν και τὰ ἄλλα μυστήρια ὡς αὐτοτελῆ. Αὐτονομοῦνται, ἐπίσης, τὸ κήρυγμα, ἡ κοινωνικὴ φιλανθρωπία και δράση, ἡ ἱεραποστολή, κ.ἄ. Οἱ εὐσεβιστικὲς τάσεις και ποικίλες ἀλλοιώσεις στὴ λειτουργικὴ πράξη τῆς Ἐκκλησίας στὰ νεώτερα χρόνια διαμόρφωσαν μιὰ κηρυγματικὴ εὐσέβεια, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ κληρικὸς ἱεροκλήρυκας δὲν πρέ-

79. Βλ. ZIZIOULAS JOHN, «Die Eucharistie in der neuzeitlichen orthodoxen Theologie», ὁ.π., σσ. 163-179.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

πει να λειτουργεί, αλλά να κηρύττει το λόγο. Κατ' επίδραση τῆς Βαυαροκρατίας αλλά και τῶν δυτικῶν μισσιοναρίων, πού κατέκλυζαν τὸ νεότευκτο ἑλληνικὸ κράτος, ἡ Ἑλλαδικὴ Ἐκκλησία προχώρησε στὴν ἴδρυση «σώματος ἱεροκλήρικων» μετατρέποντας, ἀνεπίγνωστα ἴσως, τὸν ἐκκλησιαστικὸ βίον σὲ θρησκευτικὴ διαπαιδαγώγηση προτεσταντικοῦ τύπου μὲ ὀλέθριες συνέπειες γιὰ τὴν εὐχαριστιακὴ ὑπόσταση τῆς Ἐκκλησίας⁸⁰. Ὁ δρόμος γιὰ τὴ διάλυση τῆς ἐνοριακῆς κοινότητας εἶχε ἀνοίξει. Δὲν ἄργησαν νὰ ἐμφανιστοῦν ποικιλώνυμες χριστιανικὲς ὁργανώσεις, σύλλογοι καὶ ἀδελφότητες, πού στόχο τους ἔθεταν τὴν ἀνάπλαση καὶ ἀναμόρφωση τῆς Ἐκκλησίας μέσῳ τῆς διδασχῆς. Ἡ ἴδια κηρυγματικὴ εὐσέβεια ἐπιμένει ἀκόμη καὶ σήμερα, κατὰ παρέκκλιση τῆς ἀρχαίας λειτουργικῆς τάξης, νὰ τοποθετῆ τὸ κήρυγμα στὴ Θεία Λειτουργία τὴν ὥρα τοῦ «Κοινωνικοῦ», μιᾶς καὶ τὴν ὥρα αὐτὴ σημειώνεται ἡ μέγιστη προσέλευση τοῦ κόσμου καὶ ἡ διδασχὴ εἶναι προσφορότερη, ὅπως συμβαίνει σὲ κάθε ἄλλῃ «θρησκευτικῆ» ἐκδήλωση. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἴδιο τὸ λειτουργημὰ τοῦ ἐπισκόπου κατανοήθηκε, ἐν πολλοῖς, ὡς ἰκανότητα τοῦ «διοικεῖν» καὶ «κηρύσσειν». Ἡ κατανόηση τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου συνδέθηκε ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν ὀρθολογικὴ καὶ ἠθικὴ διάσταση καὶ θεωρήθηκε ὡς κύριο καὶ πρῶτιστο ἔργο τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Εὐχαριστία παρέμεινε μυστικὸ καὶ «ἱερὸ θέαμα», ἕνα θρησκευτικὸ πάρεργον ἢ καθήκον, μίᾳ λειτουργικῆ ὑπόθεσιν τῶν κληρικῶν, ἀκατανόητη γιὰ τὴν προϊούσα ὀρθολογικὴ καὶ χρησιμοθηρικὴ ἀντίληψη τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ ἀνάδειξη τῆς ἐκκλησιολογικῆς διάστασης τῆς Εὐχαριστίας ὁδήγησε τὴ

80. Ἐγκύκλιος τῆς Ἱερᾶς συνόδου (13-8-1864), «Πρὸς τοὺς κατὰ τὴν Ἐπικράτειαν Σεβασμιωτάτους Ἱεράρχας»: «Περιήλθεν εἰς τὰς ἀκοὰς τῆς συνόδου, ὅτι τινὲς τῶν Ἱεροκλήρικων, οὐ μόνον ἱεουργοῦσιν ἄνευ ἀδείας τῶν κατὰ τόπους ἐπισκόπων, ἀλλ' ἐπιλήσμονες τῆς ἑαυτῶν ἀποστολῆς γινόμενοι, ἀναλαμβάνουσιν ἔργα ἐφημεριακά. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτον εἶναι ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἐμπιστευθεῖσαν αὐτοῖς ὑψηλὴν ἐντολήν, ἣτις δὲν εἶναι βεβαίως τὸ ἐξασκεῖν ἔργα ἐφημερίου, ἀλλὰ τὸ περιεργεσθαι καὶ διδάσκειν ἐπιμελῶς τοὺς πιστοὺς τὴν σωτήριον τοῦ Εὐαγγελίου διδασκαλίαν, διὰ τοῦτο δεόν νομίζει ἡ Σύνοδος, ἵνα ἐφελκύσῃ τὴν προσοχὴν ὑμῶν εἰς τοῦτο. Ὅθεν, ἐὰν πληροφορηθῆτε ποτέ, ὅτι ὁ κατὰ τὴν καθ' ὑμᾶς παροικίαν ἱεροκλήρυξ ἀποκλίνει τοῦ, ὡς εἴρηται, κυρίου καὶ σπουδαιοτάτου αὐτοῦ καθήκοντος, ὀφείλετε νὰ ἐπαναφέρητε αὐτὸν εἰς τοῦτο, καθ' ἣν ἔχετε ἀρμοδιότητα, ἐν περιπτώσει δὲ ἀπειθείας, ν' ἀναφέρητε περὶ τούτου εἰς τὴν Σύνοδον». Γιὰ τὸ κείμενον τῆς ἐγκυκλίου, βλ. τὸ ἄρθρον τοῦ ΜΑΥΡΟΠΟΛΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗ, «Θέση καὶ περιεχόμενον τοῦ κηρύγματος», Ἐκκλησιολογία 5/2003, σσ. 27-33, ὅπου καίρια ἐπισημαίνονται οἱ ἐκκλησιολογικὲς ἐκτροπὲς τῆς ἀντίληψης αὐτῆς, καθὼς καὶ ἡ ὀρθὴ ἀπὸ λειτουργικῆς ἀποψῆς θέσις ἀλλὰ καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ κηρύγματος στὴν Θεία Εὐχαριστία. Βλ. ἐπίσης ΚΟΡΑΚΙΔΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, *Κήρυγμα καὶ Λατρεία*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1994.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

νεώτερη ὀρθόδοξη θεολογία νὰ ὑπερβῆ τὴ σχολαστικὴ ἀντίληψη τῆς Εὐχαριστίας ὡς ἀντικείμενο (σακραμενταλισμός) καὶ νὰ τὴν ἐκλάβει ὡς ἕνα δυναμικὰ ἐνεργούμενο γεγονός, ὄχι ὡς πράγμα ἀλλὰ ὡς πράξη τῆς κοινότητας, ὡς τὸ εἶναι καὶ τὸ φαίνεσθαι τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τῆς τελέσεως τῆς Θείας Εὐχαριστίας ἡ Ἐκκλησία πληροῦται, σημαίνεται καὶ φανερόνεται ὡς κοινότητα, ἡ ὁποία προλαμβάνει τὰ ἔσχατα καὶ τὴ Βασιλεία. Ἡ Εὐχαριστία εἶναι ἡ ἔκφραση τοῦ Μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖο ἐμπερικλείει τὰ πάντα. Ἡ προσέγγιση αὐτὴ ὄχι μόνον ἀπομάκρυνε τὴ νεώτερη ὀρθόδοξη θεολογία ἀπὸ τὴν ἀντίληψη τῆς Εὐχαριστίας ὡς ἑνὸς μυστηρίου μεταξύ ἄλλων, ἀλλὰ ἀμφισβήτησε ἀκόμη καὶ τὴ δυνατότητα ἀρίθμησής τους⁸¹.

Ἡ εὐχαριστιακὴ αὐτὴ θεολογία ἔχει καίριες ἐπιπτώσεις καὶ στὴ θεώρηση τῶν σχέσεων μεταξύ Εὐχαριστίας καὶ ἱερωσύνης. Ἡ ἱερωσύνη δὲν ἔρχεται ὡς δεδομένος θεσμός, ὑπεράνω καὶ ἐκτὸς τῆς Εὐχαριστίας, ὁ ὁποῖος τὴν καθιστᾷ ἔγκυρη μὲ τὴν ἱστορικὴ αὐθεντία τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς, ἀλλὰ ὑφίσταται ἐντὸς τῆς εὐχαριστιακῆς κοινότητας καὶ γιὰ τὴν εὐχαριστιακὴ κοινότητα. Κάθε χειροτονία τελεῖται ἐντὸς καὶ γιὰ τὴν εὐχαριστιακὴ κοινότητα. Ὁ ἐπίσκοπος ὡς κεφαλὴ τῆς κοινότητάς του δὲν ὑφίσταται παρὰ μόνον σὲ σχέση καὶ ἀναφορὰ μὲ τὴν τοπικὴ Ἐκκλησία του. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἀκριβῶς, τὸ κύριο καὶ οὐσιαστικὸ ἔργο τοῦ ἐπισκόπου δὲν εἶναι ἡ διαποιέμανση, ἀπλῶς, ἡ ἡ διοίκηση ἢ ἡ κηρυκτικὴ δραστηριότητα, ἀλλὰ, κυρίως, ἡ προεδρία τῆς Εὐχαριστίας. Ἡ διάσταση τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος εἶναι ἐκκλησιολογικὴ κατ' ἐξοχὴν καὶ ἀντλεῖται ἀπὸ τὴν εὐχαριστιακὴ κοινότητα. Καμμία ἀτομικὴ διάσταση ἢ νομικὴ ἰσχὺς δὲν εἶναι δυνατὸ ἀπὸ μόνη τῆς νὰ δικαιολογήσει τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἱερωσύνης.

81. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΔΑ ΙΩΑΝΝΟΥ, Μητρ. Περγάμου, «Θεία Εὐχαριστία καὶ Ἐκκλησία», σὺλ. τόμο *Τὸ Μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας*, Πρακτικὰ Γ' Πανελληνίου Θεολογικοῦ Συμποσίου, Ἀθήνα 2004, σσ. 25-47· EVDOKIMOFF PAUL, *L'Orthodoxie*, Neuchâtel 1965· *Ἡ Προσευχὴ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, μτφρ. Μ. Παπαζάχου-Δ. Τζέρπος (Mulhouse, 1966), ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα 1980· SCHMEMANN ALEXANDER, *Sacraments and Orthodoxy*, New York 1965 (*For the Life of the World*, New York, 1963)· *Γιὰ νὰ ζήσει ὁ κόσμος*, μτφρ. Ζ. Λορεντζάτος, Ἀθήνα 1970, 1987· ΜΗΑΣΙΟΥΔΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ἡ δύναμις τῆς λατρείας, Ἡ συμβολὴ τοῦ Σμῆμαν στὴ Λειτουργικὴ θεολογία*, Ἀθήνα 2008· ΜΑΤΣΟΥΚΑ ΝΙΚΟΥ, «Ἡ διδασκαλία τοῦ Νικολάου Καβάσιλα γιὰ τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας», σὺλ. τόμο *Πρακτικὰ Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν Νικολάου Καβάσιλα*, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 117-131· YANGAZOGLU STAVROS, «Eucaristia, Divina Economia e chiesa: I principi ermeneutici nel «Commento della Divina Liturgia»» σὺλ. τόμο *Nicola Cabasilas e la divina liturgia*, Bose 2007, σσ. 83-110.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

Ἡ βιβλική ἔρευνα τῆς γερμανικῆς προτεσταντικῆς θεολογίας ἀνέδειξε τὴν ἐσχατολογία ὡς βάση γιὰ τὴν διδασκαλία τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἔτσι, ἡ ἐσχατολογία ἔπαψε νὰ ἀποτελεῖ τὸ τελευταῖο κεφάλαιο τῆς δογματικῆς καὶ ἀπέβη, κυρίως, μία μέθοδος γιὰ τὴ θεώρηση συνόλης τῆς θεολογίας. Στὸ πλαίσιο αὐτό, ἡ ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ βοήθησε τὴ νεώτερη ὀρθόδοξη θεολογία στὸ νὰ ὑπερβῆ τὴν ἱστορικὴ κατανόηση τῆς Εὐχαριστίας καὶ νὰ φωτίσει τὴν Εὐχαριστία ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν ἐσχατολογικὴ ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας, ὡς λειτουργία, πρόληψη καὶ κίνηση πρὸς τὴν Βασιλεία. Ἡ Ἐκκλησία διὰ τῆς Εὐχαριστίας φανερώνει ἐντὸς τῆς ἱστορίας τὴ μελλοντικὴ της ταυτότητα, ὅπως, δηλαδή, θὰ εἶναι στὴ Βασιλεία. Ἡ Ἐκκλησία, διότι νὰ παύει νὰ εἶναι Ἐκκλησία καὶ ἐκτὸς τῆς Εὐχαριστίας, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἰκονίζει καὶ προγεύεται τὰ ἔσχατα στὴν Εὐχαριστία, μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ νὰ καλεῖται Ἐκκλησία. Διαφορετικά, «Ἐκκλησία οὐ καλεῖται», σύμφωνα μὲ τὸν Ἰγνάτιο Ἀντιοχείας. Ἄν καὶ ἡ ἀκαδημαϊκὴ θεολογία δὲν ἔχει ἀκόμη προσλάβει δημιουργικὰ τὴν ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ στὴ θεολογικὴ της μέθοδο, τὸ βαρυσήμαντο ἔργο τοῦ Ἀλέξανδρου Σμέμαν καὶ τοῦ Ἰωάννη Ζηζιούλα ὡς πρὸς τὴ σχέση Εὐχαριστίας καὶ ἐσχατολογίας μαρτυρεῖ ἤδη τὴν κρίσιμη καὶ ἀποφασιστικὴ ἀλλαγὴ πορείας τῆς νεώτερης ὀρθόδοξης θεολογίας⁸². Ἡ θεώρηση τῆς Εὐχαριστίας ὡς ἀνάμνησης καὶ θυσίας ἑνὸς γεγονότος κατὰ τὸ παρελθὸν τροποποιεῖται ριζικά: ἡ εὐχαριστιακὴ ἀνάμνηση δὲν εἶναι μόνον ἀνάμνηση τῆς θυσίας στὸ Γολγοθᾶ, ἑνὸς γεγονότος κατὰ τὸ παρελθόν, ἀλλὰ καὶ ἀνάμνηση τοῦ μέλλοντος. Κατὰ συνέπεια, ἡ Εὐχαριστία δὲν στρέφεται πρὸς τὸ παρελθόν, ἀλλὰ πρὸς τὰ ἔσχατα καὶ τὴ μέλλουσα Βασιλεία. Δὲν εἶναι ἡ μνήμη τῶν πράξεων τοῦ Θεοῦ μέσα στὴν ἱστορία: εἶναι ὁ Θεὸς ὁ ἴδιος —κατὰ τὸ «μνήσθητί μου Κύριε ἐν τῇ Βασιλείᾳ σου»— στὴν αἰώνια μνήμη τοῦ ὁποῖου σώζεται ὁ ἄνθρωπος καὶ σύμπασα ἡ κτίση. Συνεπῶς, ἡ θεία χάρις δὲν ἐκπηγάξει ἀπὸ τὴν Εὐχαριστία κατὰ αὐτόματο τρόπο, ὡς μέσο μεταφορᾶς τῆς ἀποταμιευμένης στὸ παρελθόν ἁγιαστικῆς ἢ λυτρωτικῆς ἐνέργειας, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀνάμνησης τῆς Βασιλείας ἡ Εὐχαριστία ἐνσωματώνει τὴν κοινότητα στὴν ἐσχατολογικὴ ἀνάμνηση τοῦ Χριστοῦ. Μὲ τὴν ὑπόμνηση, ἄλλωστε, τῆς Βασιλείας ἀρχίζει καὶ ὀλοκληρώνεται κάθε ὀρθόδοξη Θεία Λειτουργία⁸³.

82. Βλ. σχετικὰ τὸ συλ. τόμο: Ἐκκλησία καὶ Ἐσχατολογία, ἐπιμ.-συντονισμὸς ὕλης: Π. Καλαϊτζίδης, Ἀκαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Δημητριάδος, ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 2003.

83. Βλ. Βλ. ZIZIOULAS JOHN, «Die Eucharistie in der neuzeitlichen orthodoxen Theologie», ὁ.π., σσ. 163-179.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Σε προηγούμενες δεκαετίες, ο π. Σέργιος Μπουλγκάκωφ, όπως γνωρίζουμε, είχε επιδείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την εσχατολογική και κοσμολογική διάσταση της Ευχαριστίας, επισημαίνοντας πως ό,τι πραγματοποιείται στην Ευχαριστία μυστηριακά, θα πραγματοποιηθεί στο τέλος και για ολόκληρο τον κόσμο. Ο κόσμος είναι το σώμα της ανθρωπότητας και η ανθρωπότητα είναι πλέον το σώμα του Χριστού. Συνεπώς, η Έκκλησία στην εσχατολογική της προοπτική ταυτίζεται με το ευχαριστιακό σώμα, το οποίο είναι το υπερουράνιο σώμα του Χριστού⁸⁴. Ολόκληρος ο φυσικός κόσμος προσάγεται στην Ευχαριστία δια του ανθρώπου, προκειμένου να μεταμορφωθεί και αυτός σε Σώμα Χριστού. Άλλωστε, η Ευχαριστία προσφέρεται ακριβώς, για να ζήσει ο κόσμος. Η ευχαριστιακή αυτή θεώρηση του κόσμου και της ζωής είναι δυνατό να προσφέρει στο σύγχρονο κόσμο μιάν εναλλακτική πρόταση ζωής και πολιτισμού στους αντίποδες του πολιτισμού, ο οποίος ευθύνεται για την οικολογική κρίση και όχι μόνο.

Στο πλαίσιο της ευχαριστιακής εκκλησιολογίας, η σύγχρονη ορθόδοξη θεολογία επανασυνδέθηκε με την περι Άγίου Πνεύματος θεολογία των Ελλήνων Πατέρων της Έκκλησίας, αναπτύσσοντας τον ιδιαίτερο ρόλο της Πνευματολογίας στην ευχαριστιακή θεολογία και στην εκκλησιολογία. Μεταξύ ενός χριστομονισμού, που σφράγισε τα περι Ευχαριστίας και Έκκλησίας στη Δύση και ενός πνευματομονισμού σε όρισμένες μορφές ατομοκρατικής πνευματικότητας στην Ανατολή, η ορθόδοξη θεολογία θεωρεί την Ευχαριστία αλλά και την Έκκλησία μέσα από την αμοιβαία σύνθεση Χριστολογίας και Πνευματολογίας⁸⁵. Το Σώμα του Χριστού στην Ευχαριστία είναι «σώμα πνευματικόν», δηλαδή σώμα του Αγίου Πνεύματος, είναι ή εν Πνεύματι προσωπική παρουσία του αναστάσαντος και ερχόμενου Χριστού. Το Άγιον Πνεύμα επενεργεί και στα ευχαριστιακά δώρα αλλά και στους ανθρώπους, ενσωματώνοντάς τους στο Σώμα του Χριστού. Δια της κοινωνίας που παρέχει, «όλον συγχροτεί τον θεσμόν της Έκκλησίας», εκφράζοντας την ενότητα μιᾶς κοινότητας, ή

84. Βλ. ΜΠΟΥΛΓΚΑΚΩΦ ΣΕΡΓΙΟΥ, «Το ευχαριστιακό δόγμα» (στα ρωσικά), περιοδικό *Put* 20-21/1930, σσ. 3-46, 3-33.

85. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ ΙΩΑΝΝΟΥ, Μητρ. Περγάμου, «Πνευματολογία και Έκκλησιολογία. Έκκλησιολογικές συνέπειες δύο τύπων Πνευματολογίας», μτφρ. Στ. Γιαγκάζογλου, στο συλ. τόμο *Σύναξις Ευχαριστίας. Χριστήρια εις τιμήν του Γέροντος Αίμιλιανού*, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2003, σσ. 153-174· του ίδιου, «Χριστολογία, Πνευματολογία και Έκκλησιολογία», μτφρ. Στ. Γιαγκάζογλου-Στ. Τερζής, περιοδικό *Αναλόγιον* 6/2003, σσ. 100-116· ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ, *Κοινωνία Θεώσεως. Η σύνθεση Χριστολογίας και Πνευματολογίας στο έργο του αγίου Γρηγορίου Παλαμά*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2001.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

ὅποια ἀντανακλᾶ καὶ ἤδη προγεύεται μέσα στὴν ἱστορία τὸ ἐσχατολογικὸ ὄραμα καὶ τὴν ἐμπειρία τῆς Βασιλείας.

Αὐτὴ ἡ θεώρηση σαφῶς διαφέρει ἀπὸ τὴν ὁμολογιακὴ προσέγγιση τῆς ἐκκλησιολογίας – Ὁμολογίες Πίστεως – ἡ ὅποια σφράγισε τὴ νεώτερη ὀρθόδοξη θεολογία σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε ἡ διαφοροποίησή της ἀπὸ τὴν πυραμιδικὴ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ νὰ μὴν εἶναι σαφῆς καὶ εὐδιάκριτη. Ἔτσι, μὲ διαφορετικὲς, ἐνδεχομένως, ἀποχρώσεις κυριάρχῃς ἢ ἀντίληψης γιὰ τὴν ἱεραρχικὴ καὶ ἐξουσιαστικὴ δομὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς θείου καθιδρύματος καὶ δεδομένου θεσμοῦ. Ἡ ἔλλειψη ὀρισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας στὰ πατερικὰ κείμενα δὲν φαίνεται νὰ προβλημάτιζε, ὥστε νὰ ἀποτραπῆ ἡ τάση πολλῶν ὀρθόδοξων δογματολόγων νὰ διατυπώνουν καὶ νὰ περιγράφουν ἐπακριβῶς καὶ μὲ σχολαστικὸ τρόπο τὸ ἰδιαίτερο περιεχόμενον τῆς ἐκκλησιολογίας. Ὡστόσο, ἡ εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία θεωρεῖ ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἓνα ἴδρυμα ἢ ἓνας θεσμὸς ἐξ ἀντικειμένου ἀλλὰ, κατ' ἐξοχίην, ἓνας τρόπος ὑπάρξεως στὰ ὅρια τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος.

Στὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολή, ἡ ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση διαμορφώνεται διαχρονικὰ καὶ ἐκκλησιολογικὰ ἀπὸ τὴν εὐχαριστιακὴ ἐμπειρία καὶ τὸ ἀσκητικὸ βίωμα, ἐνῶ στὴ χριστιανικὴ Δύση ἐπέδρασαν ἀποφασιστικὰ ἄλλοι παράγοντες, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, ἡ ἱεραποστολὴ ἢ τὸ κήρυγμα. Οἱ πρῶτες νύξεις γιὰ μιὰ εὐχαριστιακὴ θεώρηση τῆς ἐκκλησιολογίας γίνονται, μᾶλλον, στὴ διατριβὴ τοῦ π. Ἰωάννη Ρωμανίδη, τὸ 1957, ὅπου ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἓνας ἱεραρχικὸς καὶ παγκόσμιος ὀργανισμὸς ὑπὸ μιὰ συγκεντρωτικὴ καὶ ἀλάθητη ἐξουσία, ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ διαρκῶς φανερώνεται στὰ μυστήρια καὶ διὰ τῶν μυστηρίων⁸⁶. Ὡστόσο, στὴ Δογματικὴ του ἀργότερα δὲν προσέδωσε ἐκκλησιολογικὸ προσανατολισμὸ, γιὰτὶ ἀκριβῶς προηγεῖται αὐτονομημένα τὸ ἀσκητικὸ καὶ μυστικὸ στοιχεῖο. Μάλιστα, σὲ μεταγενέστερα κείμενά του τοποθετεῖται στοὺς ἀντίποδες τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας, ἀντικαθιστώντας τὴν παλαιὰ νοσηριαρχικὴ ἀντίληψη μὲ ἓναν ἰδιότυπο ἀσκητικὸ-θεολογικὸ φονταμενταλισμὸ μὲ ἐπίκεντρο τὴ μοναστικὴ πνευματικότητα καὶ τὴν τεκμαρτὴ θεοπτία. Ὁ Ἰωάννης Ρωμανίδης ὑπῆρξε μᾶλλον ὁ κύριος ἐκπρόσωπος καὶ εἰσηγητὴς τῆς θεραπευτικῆς ἐκκλησιολογίας, ὅπως θὰ δείξουμε στὴ συνέχεια αὐτῆς τῆς μελέτης.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Νίκος Ματσούκας, πὺ οἰκοδόμησε μὲ ρωμαλέο καὶ πρωτοποριακὸ τρόπο τὸ δογματικὸ του ἔργο, ἀκολουθώντας κριτικὰ ὀρισμένες γραμμὲς τῆς θεολογικῆς σκέψης τοῦ Ρωμανίδη καὶ ἀντιπαλαίοντας κατὰ βάση τὴ

86. Βλ. *Τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1989, σσ. 53-54, 172-173.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

σχολαστική αντίληψη τῆς θεολογίας, δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἕναν κεντρικὸ εὐχαριστιακὸ προσανατολισμό. Στὸ περὶ τῶν μυστηρίων κεφάλαιο τῆς *Δογματικῆς* του, ἡ *Εὐχαριστία* εἶναι ἕνα μυστήριον μετὰ τῶν ἄλλων. Παρὰ τὴν ὀρθὴ ἀντίθεσή του πρὸς τὴν σχολαστικὴ νοοτροπία τοῦ καθορισμοῦ τῶν μυστηρίων ὡς ἀνεξάρτητων τελετῶν σὲ κλειστὸ ἀριθμὸ, παρὰ τὴν ὀρθὴ ἀνάλυση τῆς μυστηριολογίας τοῦ Νικολάου Καβάσιλα, ὁ Ματσούκας δὲν ἀντιλαμβάνεται ἢ δὲν ἀποδέχεται τελικὰ τὴ σχέση ταυτότητας *Εὐχαριστίας* καὶ *Ἐκκλησίας*. Προτιμᾷ νὰ κάνει λόγο γιὰ τὰ διάφορα μυστήρια, ὡς σύμφυτες λειτουργίες τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ὅπου τὸ καθένα ἐπιτελεῖ μιὰν ἰδιαίτερη καὶ ἀναντικατάστατη λειτουργία. Θεωρώντας, προφανῶς, ὡς ἕνα εἶδος εὐχαριστιακῆς μονομέρειας ἢ ἐκκλησιολογικοῦ μονισμοῦ τὸν ἀπόλυτο σύνδεσμος *Εὐχαριστίας* καὶ *Ἐκκλησίας*, ἔβλεπε τὴν *Εὐχαριστία* ὡς ἕνα ἰσότιμο, ἀν καὶ διαφοροτικὸ, μυστήριον μετὰ τῶν ἄλλων⁸⁷.

Πίσω ἀπὸ τίς ἐπιφυλάξεις τῆς σύγχρονης ἀκαδημαϊκῆς θεολογίας νὰ ἀναγνωρίσει τὸ βαθύτατο, μέχρι ταυτισμοῦ, σύνδεσμος μετὰ τῆς *Ἐκκλησίας* καὶ *Εὐχαριστίας*, καὶ παρὰ τὸν ἔντονον ἀντισχολαστικισμό της, εἶναι φανερὴ ἡ βαθύτατη ἐπίδραση ποὺ ἄσκησε ὁ δυτικὸς Σχολαστικισμὸς στὴ μέθοδο τῆς νεώτερης ὀρθόδοξης θεολογικῆς σκέψης. Ἡ *Εὐχαριστία* δὲν εἶναι ἕνα θεολογικὸ σχῆμα, μία ὁδὸς πνευματικῆς ζωῆς, ὅπως τὰ περίφημα στάδια τῆς καθάρσης, ἔλλαμψης καὶ θέωσης, ὅπου τὸ ἐπόμενο ἀντικαθιστᾷ τὸ προηγούμενο. Ἡ *Εὐχαριστία* δὲν εἶναι οὔτε ἕνα μυστήριον μετὰ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ τὸ καθολικὸ μυστήριον τῆς *Ἐκκλησίας*, αὐτὸ ποὺ καθορίζει, ὅχι ἀπλῶς κάποια ὄψη ἢ ποιότητα ἢ πτυχή της, ἀλλὰ τὴν ἴδια τὴν ὕπαρξιν καὶ τὸ εἶναι της, τὴν φαινομενολογία ἀλλὰ καὶ τὴν ὄντολογία της.

Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο, ὅταν στὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '60 ὁ Ἰωάννης Ζηζιούλας εἶχε ὑποβάλει στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν τὴν διδακτορικὴν του διατριβὴν μετὰ τίτλο «Ἡ ἐνότης τῆς *Ἐκκλησίας* ἐν τῇ *Θείᾳ Εὐχαριστίᾳ* καὶ τῷ *Ἐπισκόπῳ* κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας», δέχθηκε σφοδρότατη κριτικὴ ἀπὸ τὴν παλαιὰ ἀκαδημαϊκὴ ἀντίληψη. Ἡ διατριβὴ χαρακτηρίσθηκε ἀπὸ καθηγητὲς τῆς πατρολογίας καὶ τοῦ κανονικοῦ δικαίου ὡς «δυναμίτης στὰ θεμέλια τῆς Ὀρθοδοξίας», ἐπειδὴ ἀκριβῶς συνέδεε καὶ ἀλληλοπεριχωροῦσε τὸ εὐχαριστιακὸ γεγονός μετὰ τὴν πραγματικότητα τῆς *Ἐκκλησίας*⁸⁸. Ἡ μελέτη

87. ΜΑΤΣΟΥΚΑ ΝΙΚΟΥ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία*, τόμος Β', ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 464-513.

88. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ ΙΩΑΝΝΟΥ, Μητρ. Περγάμου, «*Θεία Εὐχαριστία καὶ Ἐκκλησία*», στὸ *Τὸ Μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας*, ὅ.π., σελ. 26.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΟΝ

αὐτὴ ποὺ ἐξετάζει καὶ ἀναλύει τὶς βιβλικὲς καὶ πατερικὲς πηγὲς μέχρι τὸν Κυπριανὸ σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας ἀποτέλεσε, οὐσιαστικά, τὴν πρώτη ἔρευνα καὶ πρόταση εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας στὴ σύγχρονη νεοελληνικὴ θεολογικὴ σκέψη. Ἡ μετέπειτα σταδιοδρομία τοῦ Ἰωάννη Ζηζιούλα στὸ τμήμα «Πίστις καὶ Τάξις» τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν, στὰ Πανεπιστήμια τοῦ Ἐδιμβούργου, τῆς Γλασκώβης, τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Λονδίνου, καθὼς καὶ ἡ ἀδιάκοπη καὶ ἐνεργὸς συμμετοχὴ του στοὺς θεολογικοὺς διαλόγους, συνέβαλε στὴ διεύρυνση τῆς ἐκκλησιολογίας καὶ στὴν ὀργανικὴ σύνδεσή της μὲ τὶς ἄλλες περιοχὲς τῆς δογματικῆς θεολογίας καθὼς καὶ στὴ θεώρηση τῆς δομῆς καὶ τῶν λειτουργημάτων τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὸ πρίσμα καὶ τὴν ἐμπειρία τῆς εὐχαριστιακῆς κοινότητας. Μὲ ὅλο τὸ θεολογικὸ του ἔργο ὁ Ἰωάννης Ζηζιούλας, Μητροπολίτης Περγάμου στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἀπὸ τὸ 1986, εἶναι ὄχι μόνον ὁ κύριος ἐκπρόσωπος καὶ εἰσηγητὴς τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας στὴ νεοελληνικὴ θεολογικὴ σκέψη, ἀλλὰ καὶ ὁ πλέον συνεπὴς καὶ δημιουργικὸς θεολόγος τῆς γενιᾶς τοῦ '60 μὲ οἰκουμενικὴ θεολογικὴ ἀκτινοβολία καὶ ἐπίδραση⁸⁹.

89. Πράγματι, ὁ ὀρίζοντας τῆς ἐκκλησιολογίας στὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη Ζηζιούλα ὑπερβαίνει τὴν αὐτοτελῆ σχολαστικὴ θεώρησή του, ἀναφέρεται καὶ συνδέεται πλέον μὲ τὰ ἄλλα δόγματα τῆς πίστεως, ὅπως τὸ περὶ Ἁγίας Τριάδος δόγμα, ἡ ἀμοιβαία σύνθεση Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας, ἡ ἀνθρωπολογία, ἡ κοσμολογία καὶ ἡ ἐσχατολογία. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καὶ οἱ ὕστερες ἐπεξεργασίες τοῦ Ζηζιούλα στὴν θεολογικὴ προσέγγιση τοῦ οἰκουμενικοῦ προβλήματος καὶ ἡ ἔννοια τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἑτερότητας ὡς συνέπειας τῆς εὐχαριστιακῆς του θεολογίας καὶ ἐκκλησιολογίας. Μέχρι σήμερα, ὁ Ἰωάννης Ζηζιούλας δὲν ἔπαψε νὰ παράγει γόνιμο καὶ πρωτοποριακὸ θεολογικὸ λόγο, ὁ μόνος ἴσως ἀπὸ τῆς θεολογικῆς γενιᾶς τοῦ '60 μὲ συνεχῆ καὶ ὀλοκληρωμένη θεολογικὴ ἐργασία, ἡ ὁποία καλύπτει τὶς σύγχρονες ἀνάγκες τῆς Ἐκκλησίας. Γιὰ τὴν οἰκουμενικὴ ἀπήχηση καὶ τὸ γόνιμο διάλογο ποὺ προκάλεσε τὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη Ζηζιούλα, βλ. ἐνδεικτικὰ: AGORAS KOSTAS, *Personne et Liberté ou «L'être comme communion»*, τὸ εἶναι ὡς κοινωνία, dans l'oeuvre de J. Zizioulas, vol. 1, 2, Paris 1992· BAILLARGEON G., *Perspectives orthodoxes sur L'Eglise Communion: L'oeuvre de J. Zizioulas*, Paris 1989· BROWN A., «On the Criticism of Being as Communion in Anglophone Orthodox Theology», *The Theology of John Zizioulas. Personhood and the Church*, ἐπιμ. ἔκδ. D. Knight, England 2007, σσ. 35-78· CHIAVONE M., *The unity of God as understood by four twentieth century Trinitarian theologians: Karl Rahner, Millard Erickson, John Zizioulas and Wolf Pannenberg*, N. Carolina 2005· FOX P., *God as communion*, J. Zizioulas, El. Johnson and the retrieval of the symbol of the Triune God, Minesota 2001· KNIGHT D., «Introduction», *The Theology of John Zizioulas. Personhood and the Church*, ὁ.π., σσ. 1-14· MCPARTLAN P., «The Local Church and the Universal Church: Zizioulas and the Ratzinger-Kasper debate», *The Theology of John Zizioulas. Personhood and the Church*, ὁ.π., σσ. 171-182· τοῦ ἴδιου, *The Eucharist makes the Church*, Edinburg, 1993· MELISSARIS A., *Personhood re-examined*, Katerini,

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Ἀπὸ τὸ '60 καὶ ἔπειτα ἡ ὀρθόδοξη θεολογία διαλέγεται δημιουργικὰ στὸν τομέα τῆς ἐκκλησιολογίας μὲ τὴ δυτικὴ χριστιανικὴ σκέψη. Οἱ διατριβές στὸ ἔργο καὶ τὴ συμβολὴ ὀρθόδοξων θεολόγων, ὅπως ὁ Φλωρόφσκυ, ὁ Σμέμαν, ὁ Ζηζιούλας, κ.ἄ., πολλαπλασιάζονται συνεχῶς στὸ χῶρο τῶν ρωμαιοκαθολικῶν καὶ τῶν προτεσταντῶν μὲ θετικὲς ἀναφορὲς καὶ σαφεῖς ἐπιδράσεις στὴ σύγχρονη δυτικὴ χριστιανικὴ θεολογία. Ἐξάλλου, στὸ πλαίσιο τοῦ διαχριστιανικοῦ διαλόγου καὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Κίνησης, ἡ εὐμενὴς ἀποδοχὴ τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας καὶ τῆς σημασίας της γιὰ τὸν συνοδικὸ θεσμὸ καὶ τὴ σχέση τῆς τοπικῆς μὲ τὴν κατὰ τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησία, ἡ σημασία κοινωνίας καὶ ἑτερότητας, ὡς στοιχείων ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν εὐχαριστιακὴ ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας, φανερώσουν, στὸ μεταίχμιο τοῦ 21ου αἰ., τὴ νέα οἰκουμενικὴ δυναμικὴ στὸ χῶρο τῆς ἐκκλησιολογίας. Ἡ ἐκκλησιολογία ἀναφέρεται πλέον στὴν ἐνότητα καὶ στὴν ποικιλία τῶν χαρισμάτων τῶν μελῶν τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ μὲ κέντρο τὴν Εὐχαριστία. Τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός δὲν ἐξαρτᾶται πλέον ἀπὸ τὴν καθιερωματικὴ καὶ ἱεροκρατικὴ ἀντίληψη τῆς Ἐκκλησίας. Στὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ θεολογία, ἡ σημασία τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας βρίσκεται σὲ πλήρη ἀνθιση. Σημαντικὸς ἀριθμὸς θεολογικῶν μελετῶν γύρω ἀπὸ τὴ σημασία τῆς Θείας Εὐχαριστίας καὶ τῆ λειτουργικῆς θεολογίας⁹⁰ ἀλλὰ καὶ τὰ πρῶτα βήματα πρὸς μία λειτουργικὴ

2002· PAPANIKOLAOU A., *Being with God*, Indiana: Notre Dame 2006· TIBBS E., *East meets West: Trinity, truth and communion in John Zizioulas and Colin Gunton*, California 2006· TURNER R., «Eschatology and Truth», *The Theology of John Zizioulas. Personhood and the Church*, ὁ.π., σσ. 15-34· VOLF M., *After our Likeness: The Church as the image of the Trinity*, Michigan 1998· ΑΣΠΡΟΥΛΗ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ ὑπαρξιακὲς συνέπειες τῆς περὶ Ἁγίας Τριάδος θεολογίας στὸ ἔργο τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου Ἰωάννη Ζηζιούλα*, ΕΑΠ, Πάτρα 2007.

90. Βλ. ἐνδεικτικὰ: ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ ΠΕΤΡΟΥ, *Lex Orandi, Λειτουργικὴ Θεολογία καὶ Λειτουργικὴ Ἀναγέννηση*, ὁ.π.· ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ, *Ἡ Θεία Λειτουργία, Σχόλια τῶν Πατέρων*, Καρυές, Ἅγιον Ὄρος 1993· τοῦ ἰδίου, *Ὁ Ἐκκλησιασμός*, Καρυές, Ἅγιον Ὄρος 1991· τοῦ ἰδίου, *Ἡ Θεία Εὐχαριστία καὶ ἡ Θεία Κοινωνία*, Καρυές, Ἅγιον Ὄρος, 2001· ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ, *Κοινωνία θεώσεως. Ἡ σύνθεση Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας στὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ*, Ἀθήνα, ὁ.π.· ΓΙΑΓΚΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, *Κανόνες καὶ Λατρεία*, Θεσσαλονίκη, 2001· ΓΙΕΦΤΙΤΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου κατὰ τὸν ἱερό Χρυσόστομο*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα (1978) 1984· ΓΚΙΚΑ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Προϋποθέσεις καὶ συχρότητα προσέλευσης στὴ θ. μετάληψη*, Θεσσαλονίκη 1994· ΓΟΝΤΙΚΑΚΗ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰσοδικόν, Στοιχεῖα λειτουργικῆς βιώσεως τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνότητος μέσα στὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία*, Ἅγιον Ὄρος 1978· τοῦ ἰδίου, *Θεία Λειτουργία. Τὸ μυστήριον τῆς ἐνότητος, Λειτουργικὸς τρόπος*, Καρυές 2000· ΔΕΣΠΟΤΗ ΣΩΤΗΡΙΟΥ, *Ἡ ἐπουράνιος λατρεία στὰ κεφάλαια 4-5 τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννη*, Wiesbaden

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

αναγέννηση στην Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καταγράφουν τὰ πρῶτα ἀπτά καὶ συγκεκριμένα ἀποτελέσματα.

Η ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ
ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΖΗΖΙΟΥΛΑ

Η ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν 19ο αἰ. ἐκκινουῦσε ἀπὸ ἰδεολογικὲς ἢ ὁμολογιακὲς ἀντιθέσεις καὶ σχήματα, τόσο στὸν προτεσταντικὸ ὅσο καὶ στὸ ρωμαιοκαθολικὸ χῶρο. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ περίφημη σχολὴ τῆς Τυβίγγης, ἀλλὰ καὶ ὁ Α. Harnack μὲ τὸ ἔργο του, ἐπηρέασαν γενικότερα τὴν ἔρευνα, προβάλλοντας ἰδεολογικά, κυρίως, σχήματα ἀντίθεσης μεταξὺ «ἰουδαϊζόντος» καὶ «ἐλληνίζοντος» Χριστιανισμοῦ καὶ θεωρώντας ὅτι ἡ Ἐκκλησία προέκυψε ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ σύνθεση αὐτῶν τῶν δύο. Ἔτσι, γιὰ τοὺς προτεστάντες ἱστορικοὺς ἡ ἀτομοκρατία καὶ ὁ τοπικισμὸς, χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀρχέγονου Χριστιανισμοῦ, προϊόντος τοῦ χρόνου ὑποχώρησαν μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διαμορφωθεῖ μία ὀργάνωση μὲ παγκόσμια ἐξάπλωση. Στὴν προσέγγιση αὐτή, ἡ ρωμαιοκαθολικὴ ἱστοριογραφία ἀντέταξε, ἀπλῶς, τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ὀφειλόταν, τελικὰ, στὴν ὑποταγὴ τῶν πιστῶν στὴν ἱεραρχικὴ ἀυθεντία τοῦ κλήρου, ἐνῶ ἡ παγκοσμιότητά της εἶχε ἐπίκεντρο τὸν ἐπίσκοπο Ρώμης. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ προτεσταντικὴ ἀντίληψη ἐκλαμβάνει τὴν Ἐκκλησία ὡς ἓνα σύνολο ἀσύνδετων μεταξὺ τους κοινοτήτων, ἐνῶ ἡ ρωμαιοκαθολικὴ προσέγγιση ὑποτάσσει τὶς τοπικὲς Ἐκκλησίες

2000· ΚΑΨΑΝΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ἡ Θεία Εὐχαριστία κέντρον τῆς Ὁρθοδόξου Λατρείας*, Θέματα ἐκκλησιολογίας καὶ ποιμαντικῆς, Ἅγιον Ὄρος 1999· ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Θεία Λειτουργία μυστήριον τελειώσεως*, Κατερίνη 1990· ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Ἡ εὐχαριστιακὴ ὄντολογία*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1992· τοῦ ἰδίου, *Ἡ ἀποφατικὴ ἐκκλησιολογία τοῦ ὁμοουσίου*, ἐκδ. Ἄρμος, Ἀθήνα 2002· ΜΙΛΟΣΕΒΙΤΣ ΝΕΝΑΝΤ, *Ἡ Θεία Εὐχαριστία ὡς κέντρον τῆς θείας λατρείας*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2001· ΝΑΣΣΗ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ἡ τελεσιουργία τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας* (διδακτορικὴ διατριβή), Θεσσαλονίκη 2007· ΝΕΛΛΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ, *Ζῶον θεούμενον: προοπτικὲς γιὰ μίαν ὀρθόδοξον κατανόησιν τοῦ ἀνθρώπου*, ἐκδ. Ἐποπτεία, Ἀθήνα 1979· ΣΚΑΛΤΣΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ, *Γάμος καὶ Θεία Λειτουργία. Συμβολὴ στὴν ἱστορία καὶ τὴ θεολογία τῆς λατρείας*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1998· ΣΚΙΑΔΑΡΕΣΗ ΙΩΑΝΝΗ, *Λειτουργικὲς σκηνὲς καὶ ὕμνοι στὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννη*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1999· ΣΚΡΕΤΤΑ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ, *Ἡ Θεία Εὐχαριστία καὶ τὰ πρόνομα τῆς Κυριακῆς κατὰ τὴ διδασκαλία τῶν Κολλυβάδων*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη, 2004· ΦΙΛΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ἡ ἔννοια τῆς «Ὁγδοῆς Ἡμέρας» στὴ λατρεία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2001· ΨΑΡΙΑΝΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ, Μητροπολίτου Σερβίων καὶ Κοζάνης, *Ἡ Θεία Λειτουργία*, Ἀθήνα 1990.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

στή συγκεντρωτική δομή και στο παγκόσμιο πρωτείο του πάπα. Τη συμβατική και κατεστημένη αυτή προσέγγιση της δυτικής εκκλησιολογίας επιχειρεί να ανατρέψει με τη διατριβή του ο Ιωάννης Ζηζιούλας. Ανατρέχοντας στις πηγές της αρχαίας Ἐκκλησίας, ο Ζηζιούλας αποδεικνύει, σε αντίθεση προς τὰ νεώτερα ὁμολογιακά και ιδεολογικά σχήματα της χριστιανικής Δύσης, ὅτι κύριος ἄξονας τῆς ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἦταν οἱ ἰδέες ἢ οἱ πεποιθήσεις γιὰ τὸ κήρυγμα και τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ τὸ ἴδιο τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, γεγονός που γινόταν φανερό στην εὐχαριστιακή ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπρόκειτο γιὰ ἐνότητα «ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ», σὺνάξη τοῦ διασκορπισμένου Ἰσραὴλ γύρω ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ.

Αὕτη ἡ ἐνότητα εἶχε τοπικὸ χαρακτήρα. «Ἐκκλησία» ἦταν ἡ σὺνάξη «ἐπὶ τὸ αὐτό». Ὁ ὅρος «καθολικὴ ἐκκλησία» δῆλωνε ἀρχικὰ τὴν κάθε τοπικὴ Ἐκκλησία ἐνωμένη γύρω ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο τῆς και ὄχι τὴν παγκόσμια Ἐκκλησία, καθὼς ἐπικράτησε ἀργότερα μετὰ τὸν ἱερὸ Αὐγουστίνου. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, μέχρι τὸν Δ' αἰῶνα τὸ κύριο λειτουργημὰ τοῦ ἐπισκόπου ἦταν ἡ προεδρία τῆς εὐχαριστιακῆς σὺνάξεως τῆς τοπικῆς τοῦ Ἐκκλησίας. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἀναπτύχθηκε ἡ χριστολογικὴ «τυπολογία» τῆς Εὐχαριστίας. Ὁ ἐπίσκοπος στὴν Εὐχαριστία ἐκλαμβάνεται ὡς «εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ» ἢ εἶναι «εἰς τύπον και τόπον Χριστοῦ». Πολὺ ἀργότερα, ἄρχισε ὁ ἐπίσκοπος νὰ θεωρεῖται διοικητής. Ἀρχικὰ, οἱ πρεσβύτεροι, κατὰ τὸν τύπο τῶν Ἀποστόλων, περιστοίχιζαν τὸν ἐπίσκοπο κατὰ τὴν τέλεση τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Κύριο ἔργο τους ἦταν ἡ κατήχηση, ἡ διδασκαλία ἀλλὰ και ἡ ἀπονομὴ δικαιοσύνης μαζί μετὰ τὸν ἐπίσκοπο. Ὁ τίτλος «ιερεύς», τίτλος που ἀρχικὰ ἀποδιδόταν μόνο στὸν Χριστό, ἀποδίδεται στοὺς πρεσβυτέρους και κατ' ἐπέκταση και στὸν ἐπίσκοπο, μετὰ τὸν Δ' αἰῶνα.

Γιὰ τὴν Ἐκκλησία, ἡ ἐνότητα πίστεως ἀποτελοῦσε τὴν ἀπολύτως ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς εὐχαριστιακῆς κοινωνίας. Ὡστόσο, ὁ Ιωάννης Ζηζιούλας ἐπισημαίνει ὅτι ἡ ἔννοια τῆς καθολικότητας τῆς Ἐκκλησίας, ὡς εὐρύτερη, περιλαμβάνει τὴν ἔννοια τῆς ὀρθοδοξίας. Ἡ ὀρθοδοξία, συνεπῶς, ὡς Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἓνα σύστημα ἰδεῶν, μιὰ ἰδεολογία, ἀλλὰ πρῶτιστα κοινωνία και κοινότητα. Ἡ θέση αὕτη ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν ἐποχὴ μας, ὅπου φαίνεται ὅτι κυριαρχοῦν ὁμολογιακές, ἰδεολογικές και, πάντως, ὄχι ἀμιγῶς ἐκκλησιολογικές ἀντιλήψεις περὶ ὀρθοδοξίας. Μία ὁμολογιακοῦ τύπου ὀρθοδοξία συχνὰ ἀγκιστρώνεται στὸ γράμμα τῆς θεολογικῆς διατύπωσης, προτιμώντας μιὰν ἐπαρχιακὴ και, ὅπωςδήποτε, μερικὴ ἀντίληψη τῆς ἀλήθειας, ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα και τὴν εὐρύτητα τῆς καθολικότητας τῆς Ἐκκλησίας. Μετὰ τὴν ἐρευνά του, ὁ Ιωάννης Ζηζιούλας ἔδειξε, στηριζόμενος κυρίως στὸ ἔργο τοῦ Κυ-

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

πριανού, ὅτι ἡ πίστις καὶ ἡ ὀρθοδοξία ἀποτελοῦν ἐκκλησιολογικές ἔννοιες καὶ ὄχι αὐτάρχεις τρόπους σωτηρίας. Κριτήριο τῆς Ὀρθοδοξίας εἶναι ἡ καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἐνότητα στὴ μία Θεία Εὐχαριστία καὶ στὸν ἕνα ἐπίσκοπο. Πρόκειται γιὰ μία ζωτική πληρότητα τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖο, διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, οἰκοδομεῖται διδακτικά (ὀρθοδοξία) καὶ μυστηριακά (Εὐχαριστία, Βάπτισμα, Ἱερωσύνη) σὲ μιὰν ἀδιάσπαστη ἐνότητα, ἡ ὁποία καθορίζει τὰ ὅρια καὶ τὴν ὑπόστασι τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ πληρότητα αὐτὴ ὑπάρχει σὲ κάθε τοπικὴ Ἐκκλησία, στὴν ὁποία προΐσταται κανονικὸς ἐπίσκοπος.

Ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν ἐμφάνισι τῆς ἐνορίας στὴ διαδρομὴ τῆς ἱστορίας, κέντρο τῆς ἐνότητας, κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα, παραμένει ὁ ἐπίσκοπος. Αὐτό, ἄλλωστε, συναγεται ἀπὸ τὴν καθιερωμένη χρῆσι λειτουργικῶν μέσων ὅπως τοῦ Ἀντιμιησίου (Fermentum), τοῦ μνημοσύνου τοῦ τοπικοῦ ἐπισκόπου κατὰ τὴν εὐχαριστιακὴ ἀναφορά, κ.ἄ., διὰ τῶν ὁποίων γίνεται φανερό καὶ σαφές ὅτι ὁ ἐπίσκοπος συνδέει τίς εὐχαριστιακές συνάξεις τῶν κατὰ τόπους Ἐκκλησιῶν. Ὡς ἐκ τούτου, ὁ ὅρος «ἐκκλησία» καί, πολὺ περισσότερο, «καθολικὴ ἐκκλησία» ἐφαρμόζει στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῆς ἐπισκοπῆς καὶ ὄχι στὴν ἐνορία. Διαφορετικά, ἡ Εὐχαριστία τῆς ἐνορίας, δίχως τὸν ἐπίσκοπο ὡς σύνδεσμο μὲ τίς ἄλλες εὐχαριστιακές συνάξεις καὶ τοπικές Ἐκκλησίες, δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει καθολικὴ Ἐκκλησία. Ἐπ' αὐτοῦ, ὁ Ἰωάννης Ζηζιούλας ἐκφράζει καὶ δικαιολογεῖ τὴν ἀντίθεσίν του πρὸς τίς σόβαρες γιὰ τὴν ἐκκλησιολογία μονομέρειες τῆς σχολῆς Afanassieff. Ἡ ἐνορία δὲν ἀποτελεῖ αὐτοτελῆ καὶ αὐτάρχη Ἐκκλησία, μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ τελεῖται ἐκεῖ ἡ Θεία Εὐχαριστία. Ἀπαιτεῖται, ἐπίσης, νὰ ὑπάρχει ὁμολογία ὀρθῆς πίστεως καθὼς καὶ ἡ ἐνότητα στὸ ἐπίπεδο τῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησίας. Ἡ τοπικὴ Ἐκκλησία, ὡς πλήρης καὶ καθολικὴ Ἐκκλησία, εἶναι ἡ ἐπισκοπή. Ἐγγυητὴς αὐτῶν εἶναι ὁ ἐπίσκοπος. Ἀντίθετα πρὸς τίς θέσεις τῶν Afanassieff καὶ Schmemann, ὁ Ζηζιούλας, ἀποδεικνύοντας τὸν ἐπισκοποκεντρικὸ χαρακτήρα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητας, θέτει τὸ ζήτημα τῆς ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας σὲ εὐρύτερο πλαίσιο. Οἱ τοπικὲς Ἐκκλησίες δὲν παύουν νὰ ἀποτελοῦν μία Ἐκκλησία σὲ ὅλο τὸν κόσμον. Συνεπῶς, ἡ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ἀνὰ τὴν οἰκουμένην δὲν ἀντιμάχεται ἀλλὰ προϋποθέτει καὶ διασώζει τὴν καθολικότητα τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας⁹¹.

91. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ ΙΩΑΝΝΟΥ, Μητρ. Περγάμου, *Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Θεῷ Εὐχαριστίᾳ καὶ τῷ ἐπισκόπῳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας*, Ἀθήναι, 11965, ἐκδ. Γρηγόρη, ²1990.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΤΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ἐρμηνεύοντας τὴν ἐπισήμανση τοῦ διδασκάλου του π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ γιὰ τὴν ἔλλειψη ὀρισμοῦ περὶ Ἐκκλησίας στὴν πατερικὴ σκέψη, τὴν ὁποία ἀπέδιδε στὴν προτεραιότητα τῆς Ἐκκλησίας ὡς βιωματικῆς πραγματικότητας, ὁ Ἰωάννης Ζηζιούλας θεωρεῖ ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα ἴδρυμα ἢ ἓνας θεσμὸς ἀλλὰ εἶναι ἓνας τρόπος ὑπάρξεως⁹². Πράγματι, στὴν Καινὴ Διαθήκη ὁ ὅρος «ἐκκλησία» σημαίνει σὺνάξη γιὰ τὴ Θεία Εὐχαριστία. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι πάντοτε μία συγκεκριμένη κοινότητα. Δὲν εἶναι παγκόσμιος θεσμὸς (ρωμαιοκαθολικὴ προσέγγιση) οὔτε σύνολο ἀτόμων (προτεσταντικὴ ἀντίληψη). Εἶναι κοινότητα καὶ κοινωνία ἐλεύθερων προσώπων, τὰ ὁποῖα συνδέονται ἐν τῇ κοινωνίᾳ τοῦ σώματος τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ Λόγου. Ὡς συγκεκριμένη κοινότητα, ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τῆς εἰκόνα τῶν ἐσχάτων. Εἰκονίζει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ κόσμος θὰ εἶναι δομημένος στὴ Βασιλεία, δηλαδή θὰ ὑφίσταται ὡς ἐνότητα καί, συνάμα, ὡς ἐτερότητα, ὡς κοινωνία καὶ ὡς διαφορὰ μέσα στὴν ποικιλία τῶν σχέσεων. Συνεπῶς, ἡ εὐχαριστιακὴ ἐμπειρία ὡς εἰκόνα τῶν ἐσχάτων μέσα στὴν ἱστορία καθορίζει καὶ συγκροτεῖ τὴν ἴδια τὴ δομὴ καὶ τὰ λειτουργήματά της.

Ἡ Ἐκκλησία εἶναι σὺνάξη τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τὸ αὐτό. Ὅπως ἀκριβῶς ἡ Βασιλεία παριστάνεται ὡς σὺνάξη καὶ ἐπισυναγωγὴ τῶν διασκορπισμένων καὶ διεστώτων εἰς ἐνότητα, ἔτσι καὶ ἡ Ἐκκλησία διὰ τῆς εὐχαριστιακῆς συνάξεως ἀντανაკλᾷ καὶ προγεύεται τὸ ἐσχατολογικὸ αὐτὸ γεγονός. Στους ἀντίποδες τῆς ἀπωανατολικῆς ἢ ἀρχαιοελληνικῆς νοοτροπίας, ἡ βιβλικὴ ἰδέα τῆς συνάξεως τῶν πάντων εἶναι ἐσχατολογικὴ καὶ ὄχι ἀπλῶς ἔκφραση κάποιας ἱστορικῆς ἀνάγκης ἢ πρακτικῆς διευθέτησης. Ὁ Μητροπολίτης Περγάμου ἐπιμένει σταθερὰ στὸ ζήτημα τῆς συνάξεως ὡς φυσικῆς καὶ σωματικῆς παρουσίας καὶ σχέσης τῶν ἀνθρώπων, ὑπογραμμίζοντας τοὺς κινδύνους ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴ διαμεσολάβηση τῆς σύγχρονης τεχνολογίας. Στὴν ὀπτική καὶ εἰκονικὴ πραγματικότητα τοῦ διαδικτύου καὶ τῆς τηλεόρασης, ἡ ὁποία

92. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὁ ἸΩΑΝΝΗΣ ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ ἀρχίζει τὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο στὸ βιβλίο του *Being as Communion. Studies in Personhood and the Church* (First published in USA by St Vladimir's Seminary Press, Crestwood, NY, 1985 and in Great Britain by Darton, Longman and Todd Ltd, London 1985), ²2004, σελ. 15: «The Church is not simply an institution. She is a "mode of existence", a way of being. The mystery of the Church, even in its institutional dimension, is deeply bound to the being of man, to the being of the world and to the very being of God. In virtue of this bond, so characteristic of patristic thought, ecclesiology assumes a marked importance, not only for all aspects of theology, but also for the existential needs of man in every age».

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

καλλιεργεί μιὰ μορφή ἐπικοινωνίας ἀπαλλαγμένης ἀπὸ τὴν ὕλη, ἡ σωματικὴ σύναξη τῶν ἀνθρώπων «ἐπὶ τῷ αὐτῷ», ποὺ εἶναι ἡ ἴδια ἡ φύση τῆς Ἐκκλησίας, ἀντικαθίσταται μὲ μιὰ δῆθεν «πνευματικὴ» ἐπαφή, στὴν ὁποία ὅλα τὰ ὕλικά σύμβολα, μὲ τὰ ὁποῖα ἐκφράζεται ὁ εἰκονισμὸς τῶν σχέσεων στὴν Ἐκκλησία, καταργοῦνται. Ἔτσι δὲν χρειάζεται ἡ τοπικὴ σύναξη τοῦ λαοῦ καὶ ὁ σωματικὸς ἀσπασμὸς τῶν εἰκόνων ἢ τῶν λειτουργῶν, ἀφοῦ ἡ Θεία Λειτουργία μπορεῖ πλέον νὰ μεταδοθεῖ –καὶ μάλιστα μὲ ἀπαίτησιν ἐνίοτε τῆς ἴδιας τῆς Ἐκκλησίας– καὶ ἀπὸ τὴν τηλεόραση καὶ τὸ διαδίκτυο. Πρόκειται γιὰ μιὰ καρικατούρα τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Θεία Λειτουργία παύει νὰ εἶναι σύναξη «ἐπὶ τῷ αὐτῷ» καὶ ἡ Ἐκκλησία καταστρατηγεῖ τὸν κοινοτικὸν τῆς χαρακτήρα, στὸ ὄνομα τῆς προσαρμογῆς τῆς στὶς ἀνάγκες τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου μὲ ἀποτελεσματικὴν τὴν ἀλλοίωση τῆς ἴδιας τῆς ταυτότητάς τῆς.

ΤΟ ΛΕΙΤΟΥΡΓΗΜΑ ΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ

Ἡ χειροτονία, κατὰ τὸν Ἰωάννη Ζηζιούλα, δὲν ἀποτελεῖ κάποια ἀντικειμενικὴ καὶ μεταδόσιμη χάρις ἢ ἐξουσία ἀλλὰ μιὰ πράξη διὰ τῆς ὁποίας τὸ Ἅγιο Πνεῦμα δημιουργεῖ ἰδιαίτερες σχέσεις στὴν κοινότητα τῆς Ἐκκλησίας. Πρόκειται γιὰ μιὰ χαρισματικὴν πράξη ἐντὸς τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς συγκεκριμένης κοινότητος τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ χειροτονία δὲν παρέχεται «θείῳ δικαίῳ» μὲ τὴν διαμεσολάβηση ἑνὸς ἀτόμου, ἐνὸς ἐπισκόπου, ποὺ ἀπλῶς βρίσκεται στὴν σειρά τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς, ἀλλὰ ὡς πράξη τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖται στὸ πλαίσιο τῆς εὐχαριστιακῆς κοινότητος. Ἡ χειροτονία δὲν παρέχει ἰδιότητες ἀλλὰ δημιουργεῖ προσωπικὰς σχέσεις, εἶναι ἡ δυναμικὴ ἐκ-στασις ἀπὸ τὴν ἀτομικότητα στὴν κοινωνία. Ἄν ἡ θεία χάρις χειροτονεῖ, ἡ τοπικὴ κοινότητα εὐχεται ἐπικλητικά. Οἱ λαϊκοὶ δὲν εἶναι τὰ μὴ χειροτονημένα μέλη τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ ἀντιπροσωπεύουν, λόγῳ τῆς χειροτονίας τοῦ βαπτίσματος, μιὰν ἰδιαίτερη τάξιν, ἡ ὁποία συνυπάρχει μὲ τὶς ἄλλες μέσα στὸ ὅλο πλέγμα τῶν λειτουργημάτων τῆς κοινότητος.

Τὸ ἐπισκοπικὸν λειτουργημὰ δὲν εἶναι παράλληλο· εἶναι ταυτόσημο μὲ τὸ λειτουργημὰ τοῦ Χριστοῦ. Πρόκειται γιὰ τὴν πνευματολογικὴν διανομὴν τοῦ λειτουργήματος τοῦ Χριστοῦ μέσα στὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ ἐπίσκοπος ὡς ἄνθρωπος δὲν συγγέεται μὲ τὸν Χριστόν, ἀλλ' ὡς προεστῶς καὶ μέλος τῆς εὐχαριστιακῆς κοινότητος δείχνει πέρα ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του, πρὸς τὸν ἐσχατολογικὸν Χριστόν. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ προσφέρων κατὰ τὴν Θεία Εὐχαριστία εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Χριστός. Ὁ ἐπίσκοπος ὡς εἰκόνα τοῦ ἐσχατολογικοῦ Χριστοῦ μέσα στὴν ἱστορία εἶναι ὁ μόνος κληρικὸς ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ χειροτονή-

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

σει, δηλαδή να χορηγήσει τὸ Πνεῦμα, πάντοτε στὸ πλαίσιο καὶ στὰ ὅρια τῆς συγκεκριμένης εὐχαριστιακῆς κοινότητος. Ἡ χειροτονία δὲν παρέχει σὲ κανένα κληρικὸ ἀτομικὰ δικαιώματα ἢ ἐξουσίες, ἀλλὰ τὸν τοποθετεῖ σὲ μιὰν ιδιαίτερη θέση μέσα στὴν κοινότητα. Τὸ λειτουργημὰ τοῦ ἐπισκόπου δὲν ἀφορᾷ ἓνα μεμονωμένο ἄτομο ἀλλὰ τὸν ἐπικεφαλῆς τῆς κοινότητος. Μάλιστα, στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία ἡ χειροτονία τοῦ ἐπισκόπου ἐτελεῖτο στὴν κοινότητα, τὴν ὁποία ἐπρόκειτο νὰ διακονήσει, καὶ κατόπιν ὁ νέος ἐπίσκοπος κατελάμβανε τὸν εὐχαριστιακὸ θρόνο τῆς. Ἄρα, δὲν νοεῖται ἐπίσκοπος ἔξω ἀπὸ τὴν κοινότητα ἢ χωρὶς αὐτήν. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τὸ λόγο σὲ κάθε ἐπισκοπικὴ χειροτονία, ἡ Ἐκκλησία πανηγυρίζει τὴν ἑορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς, δηλαδή τὴ συγκρότηση μιᾶς νέας Ἐκκλησίας κατὰ πνευματολογικὸ τρόπο.

Τὸ λειτουργημὰ τοῦ ἐπισκόπου ὡς ἐσχατολογικὴ ἀντανάκλαση τοῦ Χριστοῦ εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀναφορικὸ λειτουργημὰ τῆς κοινωνίας καὶ τῶν προσωπικῶν σχέσεων. Τὸ παράδοξο αὐτὸ γεγονὸς ριζώνει στὰ χριστολογικὰ θεμέλια τῆς ἐκκλησιολογίας ὡς διαλεκτικὴ τοῦ ἑνὸς καὶ τῶν πολλῶν. Ὅπως ὁ ἓνας Χριστὸς διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐνσωματώνει στὸ Σῶμα του τοὺς πολλούς, ἔτσι καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐνεργεῖ «εἰς τύπον καὶ τόπον Χριστοῦ» κατὰ τὴν τέλεση τῆς Εὐχαριστίας καὶ ἐνώνει ὅλα τὰ λειτουργήματα καὶ τίς τάξεις σὲ ἓνα σῶμα, ὑπερβαίνοντας ὅλες τίς διαιρέσεις.

Παράλληλα πρὸς τὴν ἐσχατολογικὴ αὐτὴ διάσταση, τὸ λειτουργημὰ τοῦ ἐπισκόπου συνδέει τὴν τοπικὴν τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν πρώτη ἀποστολικὴ κοινότητα καὶ μὲ τὸν ἱστορικὸ σύλλογο τῶν Δώδεκα. Ἄν ὁ ἐπίσκοπος ὡς «ἄλλος Χριστὸς» μαρτυρεῖ τὴν καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας μὲ ἓναν προκληπτικὸ καὶ εἰκονικὸ τρόπο, ὡς «ἄλλος Ἀπόστολος» τὴν ἐκφράζει μὲ ἓναν ἀναδρομικὸ τρόπο. Ὁ ἐπίσκοπος ὡς Ἀπόστολος διατηρεῖ καὶ ἐγγυᾶται τὴν ἱστορικὴ συνέχεια τῆς διδασκαλίας τῶν Ἀποστόλων. Προκειμένου νὰ εἶναι ἀληθινὸς ἐπίσκοπος, χρειάζεται νὰ χειροτονεῖται ἐντὸς τῆς ἐσχατολογικῆς εὐχαριστιακῆς κοινότητος, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐπισκόπους οἱ ὁποῖοι ἔχουν λάβει τὴν χειροτονία τους ἀπὸ μιὰν ἀδιάσπαστη γραμμὴ ἱστορικῆς συνέχειας στὸ πλαίσιο τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς. Ἐξάλλου, ἡ ἴδια ἡ χειροτονία του ὑπερβαίνει τὴν τοπικὴν Ἐκκλησία, ἀφοῦ χειροτονεῖται ἀπὸ ἐπισκόπους οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἀπὸ ἄλλες τοπικὲς Ἐκκλησίες. Ἔτσι ἡ ἐκλογή, χειροτονία καὶ ἐγκατάσταση ἑνὸς νέου ἐπισκόπου εἶναι σύνοδος ἐπισκόπων μιᾶς εὐρύτερης περιοχῆς μὲ κέντρο τὸ εὐχαριστιακὸ γεγονὸς. Ὁ νεοεκλεγείς ἐπίσκοπος συνδέεται ὄχι μόνον μὲ τὴν ὑπ' αὐτὸν τοπικὴν Ἐκκλησία ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν κατὰ τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησία. Ἡ συμμετοχὴ καθενὸς ἐπισκόπου στὴ συνοδικὴ αὐτὴ πράξις γίνεται αὐτοδικαίως, λόγῳ τῆς ἐπισκοπικῆς του θέσεως καὶ χειροτονίας, ὡς

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

ἐπικεφαλῆς μιᾶς τοπικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ὑπευθυνότητα τοῦ ἐπισκόπου, συνεπῶς, ὑπερβαίνει τὴν τοπικὴν τοῦ Ἐκκλησία.

Ὁ ἐπίσκοπος εἶναι τελικὰ τὸ ὄργανο τῆς καθολικότητας καὶ πληρότητας τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, τόσο ἐσχατολογικὰ ὅσο καὶ ἱστορικὰ. Κάθε τοπικὴ Ἐκκλησία, γιὰ νὰ εἶναι καθολικὴ καὶ πλήρης, πρέπει νὰ βρίσκεται σὲ κοινωνία μὲ ὅλες τὶς ἄλλες τοπικὲς Ἐκκλησίες καὶ ὁ ἐπίσκοπος φέρνει σὲ κοινωνία τὶς τοπικὲς κατὰ τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησίες. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἐδράζεται ἡ λειτουργία τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ ὡς συνόδου ἐπισκόπων. Ἡ συνοδικότητα δὲν ἀφορᾷ πλέον σὲ μιὰ τοπικὴ Ἐκκλησία, ἀλλὰ στὴν εὐχαριστιακὴ σύνδεση καὶ κοινωνία τῶν πολλαπλῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν μεταξύ τους. Ἡ τοπικὴ Ἐκκλησία διὰ τοῦ ἐπισκόπου τῆς καὶ μόνον ὑπερβαίνει κάθε τοπικιστικὸ καὶ ἐνδοστρεφῆ προσανατολισμὸ καὶ ἐνώνεται μὲ τὶς ἄλλες τοπικὲς Ἐκκλησίες στὴν κοινωνία τῆς μίας, ἁγίας, καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας.

Αὐτονόγητη, δίχως νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ ὅ,τιδήποτε ἄλλο, εἶναι ἡ συμμετοχὴ τοῦ ἐπισκόπου σὲ συνόδους ποὺ ἀφοροῦν στὴ ζωὴ τῆς τοπικῆς τοῦ Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησίας. Ἡ συνοδικότητα ἐξισορροπεῖ τὴ λεπτὴ σχέση μεταξύ μιᾶς τοπικῆς, ὡς πλήρους καὶ καθολικῆς, Ἐκκλησίας μὲ τὶς ὑπόλοιπες. Οὔτε ἡ αὐτοτέλεια καὶ καθολικότητα τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας πρέπει νὰ ὑποχωρεῖ καὶ νὰ παραβλάπτεται ἀπὸ τὴν λειτουργία τῆς συνοδικότητας οὔτε, βέβαια, καὶ ὁ συνοδικὸς θεσμὸς νὰ ἀτονεῖ ἢ καὶ νὰ ἀφανίζεται ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη καὶ ἀνεξέλεγκτη αὐτοτέλεια τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ συνοδικότητα ἐνεργοποιεῖται ὄχι γιὰ νὰ ἐπιβάλλεται καὶ νὰ καταστρέφει τὴν ἀκεραιότητα καὶ καθολικότητα μιᾶς τοπικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐξετάζει ζητήματα τὰ ὁποῖα ἄπτονται καὶ ἐπηρεάζουν τὴν ζωὴ καὶ τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν. Ἡ ἀλληλοπεριχώρηση καὶ ἀλληλεξάρτηση τῶν κατὰ τόπους Ἐκκλησιῶν συνιστᾷ τὴν πλέον ἔγκυρη καὶ λειτουργικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ.

Τὸ ἐπισκοπικὸ λειτούργημα σημαίνει ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι, σὲ τελευταία ἀνάλυση, μιὰ συγκεκριμένη κοινότητα. Ἡ ἀποστολικὴ διαδοχὴ δὲν ὑφίσταται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς τοπικὲς Ἐκκλησίες, εἶναι διαδοχὴ κοινοτήτων καὶ ὄχι ἀτόμων. Ἀπὸ τὸν Δ' αἰ., μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς ἐνορίας, ὁ ἐπίσκοπος ἔγινε περισσότερο διδάσκαλος καὶ διοικητὴς καὶ λιγότερο προϊστάμενος τῆς Εὐχαριστίας. Προσλαμβάνοντας, ἔτσι, τὸ ρόλο ποὺ παλαιότερα ἀνήκε κυρίως στοὺς πρεσβυτέρους, τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου θεωρήθηκε σταδιακὰ ὡς μεταβίβαση ἐξουσίας μέσῳ τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς, ἐνῶ ἡ χειροτονία ἄρχισε νὰ γίνεται ἀντιληπτὴ κατὰ τρόπο «σακραμενταλιστικὸ». Ἡ ἀυθεντία τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος ἀπὸ προῖον κοινωνίας μὲ τὸ πρεσβυτέριο καὶ τὴν κοινότητα ἄρχισε

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

νά γίνεται άτομικό και απόλυτο γεγονός μεταβίβασης ειδικής εξουσίας και χάριτος, ανεξάρτητο από τη λειτουργική εμπειρία, αποκομμένο από την αρμονική σύνδεσή του με τα άλλα λειτουργήματα και το όραμα της Βασιλείας⁹³.

ΕΙΚΟΝΙΚΗ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ

Ἡ σύναξη τῆς Εὐχαριστίας ἔχει κέντρο τὸν Χριστὸ καὶ κανέναν ἄλλον. Ἡ χριστολογικὴ αὐτὴ «τυπολογία» ἐνεργοποιεῖται καὶ βιώνεται ἐμπειρικὰ μέσα ἀπὸ τὴ λειτουργικὴ σημασίᾳ τῆς εἰκόνας. Τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας προλαμβάνει καὶ μετέχει στὴν ἀλήθεια τῶν ἐσχάτων μέσα στὴν ἱστορία καὶ διὰ τῆς Εὐχαριστίας ἡ Ἐκκλησία γίνεται ἡ μυσταγωγικὴ εἰκόνα τῆς Βασιλείας. Τὸ ἱστορικὸ εἶναι τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ δὲν ταυτίζεται ἀκόμη μετὰ τὴ Βασιλεία, καθορίζεται εἰκονολογικὰ ἀπὸ αὐτήν. Πρόκειται γιὰ μιὰ εἰκονικὴ, δηλαδή, ἐσχατολογικὴ ὄντολογία, πού θεμελιώνει τὴ μυστηριακὴ ὑπόσταση τῆς Εὐχαριστίας καὶ ἀποβαίνει καίρια γιὰ ὅλες τὶς πτυχὲς τῆς ἐκκλησιολογίας⁹⁴. Ἡ ἀλήθεια τοῦ πρωτοτύπου διαβαίνει καὶ ἀντανακλάται στὴν εἰκόνα. Σ' αὐτὴ τὴ λειτουργικὴ σχέση εἰκόνας καὶ πρωτοτύπου, ἄλλωστε, θεμελιώνεται τόσο ἡ μυστηριακὴ-εὐχαριστιακὴ ὄντολογία ὅσο καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς ὀρθόδοξης εἰκονογραφίας καὶ τιμῆς τῶν εἰκόνων. Ὁ Χριστὸς εἰκονίζεται ἀπὸ τὸν προεστώτα τῆς Εὐχαριστίας. Ὁ ἐπίσκοπος διανέμει τὰ χαρίσματα καὶ τὰ λειτουργήματα, τὰ ὁποῖα κάνουν φανερὴ τὴν ἐνέργεια καὶ τὴν παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὴν Ἐκκλησία. Ὁ ρόλος του αὐτὸς δὲν ὀφείλεται σὲ μιὰ δικανικὸν τύπου ἐξουσία, ἀλλὰ στὸ μυστηριακὸ γεγονός ὅτι εἰκονίζει τὸν ἴδιο τὸν Χριστὸ ὡς προεστώτα τῆς Εὐχαριστίας. Περιστοιχίζεται ἀπὸ τὸ πρεσβυτέριο, ὅπως ὁ Χριστὸς ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους στὴ Βασιλεία. Οἱ διάκονοι ἀποτελοῦν κρίκο καὶ σύνδεσμο μετὰ κλήρου καὶ λαοῦ. Μεταφέρουν στοὺς

93. Βλ. σχετικὰ ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ JOHN, «Ordination – A sacrament? An Orthodox Reply», *Concilium* 4/1972, σσ. 33-39· «Episkopé and Episkopos in the Early Church – A Brief Survey of the Evidence», στὸ L. VISCHER, «Episkopé and Episkopate in Ecumenical Perspective», *Faith and order paper* 102, Geneva (W.C.C.), 1980, σσ. 30-42· «Ὁ συνοδικὸς θεσμὸς – ἱστορικά, ἐκκλησιολογικὰ καὶ κανονικὰ προβλήματα», *Τμητικὸν ἀφιέρωμα εἰς τὸν Μητροπολίτην Κίτρους Βαρνάβαν*, Ἀθήναι 1980, σσ. 1-30· «The Bishop in the Theological Doctrine of the Orthodox Church», στὸ RICHARD POTZ, *Kanon VII: Der Bischof und seine Eparchie*, Jahrbuch der Gesellschaft für das Recht der Östkirchen, Wien (Verlag des Verbandes der Wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs), 1985, σσ. 23-35.

94. ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ ΙΩΑΝΝΟΥ, Μητρ. Περγάμου, «Εὐχαριστία καὶ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ», *Σύναξη* 49/1994, σσ. 7-18· 51/1994, σσ. 83-101· 52/1994, σσ. 81-97· καὶ στὸ ἔργο τοῦ ἰδίου, *Εὐχαριστίας ἐξεμπλάριον*, ἐκδ. Εὐεργέτης, Μέγαρο 2006, σσ. 155-222.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

λειτουργούς τῆς Εὐχαριστίας τὰ δῶρα καὶ τὰ αἰτήματα τοῦ λαοῦ καὶ τὰ ἐπιστρέφουν πάλι στοῦ λαοῦ ὡς Θεία Εὐχαριστία. Ὁ ἐπίσκοπος, λοιπόν, ἀντλεῖ τὴν ἐξουσία του ἀπὸ τὴν ιδιότητά του ὡς κεφαλῆς τῆς εὐχαριστιακῆς σύναξης καὶ δὲν νοεῖται παρὰ μόνον ὡς ἀλληλοεξαρτώμενο μέλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας. Ἡ θεώρηση αὐτὴ εἶναι καίρια στὴν ἐκκλησιολογία, γιατί ὅποιαδήποτε διάσταση μεταξύ τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ σώματος ἐπιφέρει αὐτόματα τὴν νέκρωση τοῦ ὅλου σώματος⁹⁵. Τὸ λειτούργημα τοῦ ἐπισκόπου, ἀλλὰ καὶ κάθε χειροτονία εἶναι μιὰ ἐκκλησιολογικὴ πράξη, δὲν ἀποτελεῖ μετάδοση τῆς θείας χάριτος μεμονωμένα σὲ κάποια ἄτομα, ἀλλὰ ἀφορᾷ στὴν οἰκοδομὴ καὶ ἀλληλεξάρτηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος⁹⁶. Συνεπῶς, ἡ ὅλη δομὴ, τὰ λειτουργήματα, ἀλλὰ καὶ κάθε ἔκφραση τῆς πίστεως, τῆς λατρείας καὶ τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ἀντλεῖται καὶ συνδέεται μὲ τὴν Εὐχαριστία.

Ἡ ΑΓΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Τὸ εἶναι τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Χριστός. Ἄρα, τὸ κρίσιμο ἐρώτημα γιὰ τὴν ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἂν ἡ ἀγιότητά της ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀγιότητα τοῦ σώματος ἢ τῆς κεφαλῆς. Ἡ προτεσταντικὴ θεολογία δὲν δέχεται τὴν ἀγιότητα τῆς Ἐκκλησίας, διότι δὲν ταυτίζει τὸ σῶμα μὲ τὴν κεφαλὴ. Γιὰ τὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο⁹⁷, ὅμως, καὶ τὴν ὀρθόδοξὴ ἐκκλησιολογία, ὑφίσταται ἀπόλυτη ταυτότητα κεφαλῆς καὶ σώματος. Ὁ Χριστός, ἡ κεφαλὴ, καθιστᾷ ἅγιο καὶ τὸ σῶμα, γεγονός τὸ ὁποῖο σημαίνει, καὶ μάλιστα μὲ σαφήνεια, ὅτι ὁ δεσμὸς Χριστοῦ καὶ Ἐκκλησίας εἶναι ἀρρηκτος. Συνεπῶς, ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἅγια στὴ φύση καὶ τὴ δομὴ της, ὅχι, ἀσφαλῶς, λόγω τῆς ἠθικῆς καθαρότητος καὶ τῆς ἀρετῆς τῶν μελῶν ἢ διότι ἔχει ἁγίους ἢ κατέ-

95. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΔΑ ΙΩΑΝΝΟΥ, Μητρ. Περγάμου, «Πνευματολογία καὶ Ἐκκλησιολογία. Ἐκκλησιολογικὲς συνέπειες δύο τύπων Πνευματολογίας», στοῦ συλ. τόμο *Σύναξις Εὐχαριστίας. Χαριστήρια εἰς τιμὴν τοῦ Γέροντος Αἰμίλιανου*, ὁ.π., σσ. 153-174, ἰδιαίτερα σελ. 166, σημ. 29.

96. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ JOHN, «Episkopé and Episkopos in the Early Church – A Brief Survey of the Evidance», ὁ.π., σσ. 30-42· «The Meaning of Ordination – A Study Paper of the Faith and Order Commission-Comments», *Study Encounter* 4/1968, σσ. 191-193· «Ordination and Communion», *Study Encounter* 6/1970, σσ. 187-192· «Ordination – A sacrament? An Orthodox Reply», *Concilium* 4/1972, σσ. 33-39· «The bishop in the Theological Doctrine of the Orthodox Church», *Richard Potz, Kanon VII: Der Bischof und seine Eparchie*, ὁ.π., σσ. 23-35.

97. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς Ἀ Κορ.* Ὁμ. 30, 1: «καθάπερ γὰρ καὶ σῶμα καὶ κεφαλὴ εἷς ἐστὶν ἄνθρωπος, οὕτως τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸν Χριστὸν ἐν ἔφησεν [ὁ Παῦλος] εἶναι. Διὸ καὶ τὸν Χριστὸν ἀντὶ τῆς Ἐκκλησίας τέθεικε, τὸ σῶμα αὐτοῦ οὕτως ὀνομάζων» (PG 61, 250).

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

χει κάποιο απόθεμα αγιότητας, αλλά γιατί η κεφαλή της, ο Χριστός, είναι άγιος – «τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις», «εἷς ἅγιος, εἷς κύριος Ἰησοῦς Χριστός». Ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἁγίους ἀλλὰ καὶ ἁμαρτωλούς. Διαφορετικά, ἡ Ἐκκλησία θὰ περιοριζόταν σ' ἓναν ὄμιλο ἁγίων καὶ χαρισματούχων. Ὅμως αὐτά, ὅπως γνωρίζουμε, πρέσβευαν οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Μοντανισμού καὶ τοῦ Δονατισμοῦ. Στὴν ἠθικολογία καὶ «καθαρολογία» αὐτῶν τῶν αἱρέσεων, ποῦ φυσικὸ τους ἐπακόλουθο ἦταν μιὰ στρεβλὴ ἐκκλησιολογία, ἡ ἀπάντηση τῆς Ἐκκλησίας ἦταν τὸ «εἷς μίαν, ἁγίαν...» τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως. Ὁ μόνος Ἅγιος Χριστὸς κοινωνεῖ τὴν ἀγιότητά του στὰ μέλη τοῦ σώματός του κατὰ τὴν Θεία Εὐχαριστία, παρὰ τὴν ἁμαρτωλότητά τους. Ὡς πρὸς τὴν ἀγιότητα τῶν μελῶν ἰσχύει ἡ εἰκονικὴ ὄντολογία τῶν ἐσχάτων. Ἡ Ἐκκλησία, τῆς ὁποίας ἡ ἀγιότητα εἰκονίζεται στὴν εὐχαριστιακὴ κοινωνία, θὰ εἶναι στὰ ἔσχατα πλήρης καὶ ἀδιάπτωτη πραγματικότητα, ἐξαιτίας καὶ πάλι τῆς ἀγιότητος τῆς κεφαλῆς της, ἡ ὁποία συνέχει ἀδιάσπαστα τὴν κοινωνία καὶ ζωὴ τῶν μελῶν τοῦ σώματος⁹⁸.

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΕΣΧΑΤΑ

Ἡ γερμανικὴ προτεσταντικὴ θεολογία, κυρίως μετὰ τὰ ἔργα τῶν Johannes Weiss καὶ Albert Schweitzer, τοποθέτησε τὴν ἐσχατολογία στὸ κέντρο τῆς διδασκαλίας γιὰ τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι, ἡ ἐσχατολογικὴ προσέγγιση ἄρχισε νὰ προσδιορίζει ὀλόκληρη τὴ θεολογία καὶ τὴ μεθόδὸ της, μὲ πρῶτο ἀποτέλεσμα νὰ τοποθετηθεῖ ἡ ἐκκλησιολογία στὸ πλαίσιο τῆς διαλεκτικῆς μετὰξὺ ἱστορίας καὶ ἐσχατολογίας. Ἡ Ἐκκλησία, ὡς «εἰκόνα τῶν ἐσχάτων», προσδοκᾷ ἀλλὰ καὶ πορεύεται καὶ βιώνει στὴν ἱστορία τὴ σύγκρουση μετὰξὺ τοῦ «ἦθῃ καὶ ὄχι ἀκόμα», δηλαδὴ προλαμβάνει τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, παλεύοντας μὲ τὸ κακὸ μέσα στὶς ἱστορικὲς συνθήκες. Στῆριζόμενος στὴν εὐχαριστιακὴ ἐμπειρία καὶ θεολογία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης Ζηζιούλας ἐπιχειρεῖ τὴν προβολὴ καὶ τὴν ἐπαναφορὰ τῆς ἐσχατολογικῆς διάστασης στὸ κέντρο τῆς θεολογικῆς σκέψης. Ἡ σχέση ἱστορίας καὶ ἐσχατολογίας εἶναι ὀργανικὴ, ἀλλὰ τὰ ἔσχατα δὲν πρέπει νὰ θεωροῦνται οὔτε ὡς ἡ κατάληξη μιᾶς δυναμικῆς τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι (μὲ τὴν ἀριστοτελικὴ ἔννοια τῆς ἐντελέχειας), οὔτε ὡς ἐπαναφορὰ στὴν ἀρχικὴ ἰδεατὴ κατάσταση κατὰ πλατωνικὸ τρόπο (Ὠριγένης, Αὐγουστίνος). Πρόκειται μᾶλλον γιὰ μιὰ διαλεκτικὴ σχέση, κατὰ τὴν ὁποία τὰ ἔσχατα «εἰσβάλλουν» μὲ

98. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ ΙΩΑΝΝΟΥ, Μητρ. Περγάμου, *Θέματα Ἐκκλησιολογίας*, ἔκδ. Ὑπηρεσίας Δημοσιευμάτων ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 49.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

τὴν παρουσία τοῦ Χριστοῦ στὴν ἱστορία, χωρὶς νὰ μετατρέπονται σὲ ἱστορία. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι «ἐν τῷ κόσμῳ» ἀλλὰ ὄχι «ἐκ τοῦ κόσμου». Ἡ διαλεκτικὴ αὐτὴ βιώνεται καὶ συνειδητοποιεῖται κατ' ἐξοχὴν στὴ Θεία Εὐχαριστία, ἐνῶ εἰσάγει στὴ φιλοσοφικὴ γλῶσσα τὴν ἔννοια τῆς «εἰκονικῆς ὄντολογίας». Ἡ σχέση μεταξύ ἱστορίας καὶ ἐσχατολογίας εἶναι «εἰκονολογική». Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἠθικὴ πράξη τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ καὶ ἡ λειτουργία τῶν θεσμῶν δὲν ἔχουν αὐτόνομη καὶ αὐτάρκη ὑπόσταση ἀλλὰ συνδέονται μὲ τὴν τελικὴ ἀλήθεια τῶν ὄντων, ἡ ὁποία εἶναι παρούσα πραγματικὰ στὴν ἱστορία, ἀλλὰ μόνο μὲ τὴ μορφή τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς «μυστηριακῆς» παρουσίας⁹⁹. Ἄν ὁ Ρωμαιοκαθολικισμὸς ταύτισε τὸ θεῖο στοιχεῖο μὲ τὸ ἀνθρώπινο, χωρὶς νὰ ἀφήνει περιθώρια μετάβασης ἐπέκεινα τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν, ὁ Προτεσταντισμὸς διαχώρισε τὸ θεῖο ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο στοιχεῖο, τὸν Χριστὸ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Ἡ Ὁρθοδοξία, ὅμως, ἀντιλαμβάνεται τὴν Ἐκκλησία μὲ ὄρους μιᾶς εἰκονικῆς ὄντολογίας: οἱ θεσμοὶ καὶ οἱ λειτουργοὶ τῆς Ἐκκλησίας παραπέμπουν σὲ κάτι ποῦ εἶναι πέρα ἀπὸ τοὺς ἴδιους· εἶναι ἱεροὶ καὶ σεβαστοὶ ὡς εἰκόνες αὐτοῦ στὸ ὁποῖο παραπέμπουν. Ἡ παραπεμπτικότητα αὐτὴ κατανοεῖται στὸ πλαίσιο μιᾶς ὄντολογίας σχέσεων. Τίποτε δὲν ὑφίσταται ἀπὸ μόνο του, οὔτε εἶναι ὄντολογικὰ κλειστὸ ἢ ἐγκλωβισμένο στὸν ἑαυτό του. Ὅλα παραπέμπουν σὲ μιὰ παρουσία πέρα ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ καὶ σὲ μιὰ σχέση μαζί του. Ἡ ὄντολογία τῆς σχέσεως θεμελιώνεται στὴν ἴδια τὴ θεολογία τῆς Ἁγίας Τριάδος. Κάθε πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδος ἔχει μιὰν ἰδιαιτέρη, μιὰ δική του ταυτότητα πού, ὡστόσο, δὲν νοεῖται μεμονωμένη, οὔτε ἐξαντλεῖ τὸ εἶναι τῆς στὸν ἑαυτό τῆς, ἀλλὰ βρίσκεται σὲ σχέση κοινωνίας καὶ ἐνότητος μὲ τὰ ἄλλα πρόσωπα στὰ ὁποῖα καὶ παραπέμπει. Ἐτσι, ἡ ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας ριζώνει στὴν πίστη στὸν Τριαδικὸ Θεό. Συνεπῶς, τίποτε στὴν Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἀτομικὸ: ὅλα συνδέονται μὲ κάτι ἢ κάποιον ἄλλο, καὶ παραπέμπουν ἐκεῖ.

99. ZIZIOULAS JEAN, «Déplacement de la perspective eschatologique», *La chrétienté en débat*, στὴ σειρά «Théologies», Paris 1984, σσ. 89-100· ZIZIOULAS JOHN, «Eschatology and History: extracts from the above paper and comments by Zizioulas in the discussion which followed», στί: T. WIESER, *Whither Ecumenism?*, Geneva (W.C.C.), 1986, σσ. 62-71 καὶ 72-73· «Eschatologie et société», *Irénikon* LXXIII/2000, σσ. 278-297· «Ἐκκλησία καὶ Ἐσχατα», στὸ συλ. τόμο τῆς Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Δημητριάδος, *Ἐκκλησία καὶ Ἐσχατολογία*, ἐπιμ.-συντονισμὸς ὕλης Π. Καλαϊτζίδης, Ἀθήνα 2003, σσ. 27-45· *Θέματα Ἐκκλησιολογίας*, ὅ.π., σσ. 100-125. Βλ. ἐπίσης ZIZIOULAS JOHN, *Remembering the Future: An Eschatological Ontology*, London 2008. Πρὸβλ. TURNER ROBERT, «Eschatology and Truth», στὸ συλ. τόμο *The Theology of John Zizioulas. Personhood and the Church*, London 2007, σσ. 15-34.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η ΣΥΝΘΕΣΗ ΧΡΙΣΤΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ

Ἡ οἰκονομία τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος συνιστοῦν τὸ βασικὸ κορμὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀλήθειας καὶ ζωῆς. Ὅποιαδήποτε δυσ-αρμονία μεταξύ Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας, ἀλλὰ καὶ στὸ ιδιαίτερο περιεχόμενό τους, ἐπιφέρει ἄμεσα ἐπιπτώσεις καὶ στὴ θεώρηση τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μεταξύ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης ἐμφανῶς διαφορετικὴ ἀντίληψη ὡς πρὸς τὸ ζήτημα αὐτὸ ἀναδεικνύει καὶ διερμηνεύει τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν θεολογικῶν καὶ ἐκκλησιολογικῶν τους διαφορῶν. Ὡστόσο, ἡ ἐπαφὴ τῆς σύγχρονης δυτικῆς θεολογίας μὲ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία κατὰ τίς τελευταῖες δεκαετίες ὁδήγησε στὴ συνειδητοποίηση τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ χριστιανικὴ Δύση ἔχει πράγματι ὑποτιμῆσει καὶ παραθεωρήσει τὸ ρόλο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὴν Ἐκκλησία. Ἀλλὰ καὶ ἡ Β' Βατικανὴ Σύνοδος, καθὼς ἐπισημαίνει ὁ Ἰωάννης Ζηζιούλας, δὲν προσέδωσε στὴν Πνευματολογία σημαντικὴ θέση. Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα εἰσερχόταν στὴν ἐκκλησιολογία, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε συσταθεῖ τὸ οἰκοδόμημα τῆς Ἐκκλησίας μὲ μοναδικὸ ὕλικὸ τὴν Χριστολογία. Οἱ ρίζες τῆς ἀπουσίας τῆς Πνευματολογίας εἶναι βαθύτατες καὶ βρίσκονται στὶς ἐκκλησιολογικὲς συνθηκὲς καὶ προϋποθέσεις πού γέννησαν τὸ Filioque, σὲ ἕναν ἰδιότυπο χριστομονισμό τῆς δυτικῆς θεολογίας, ὁ ὁποῖος καθόρισε μονοσήμαντα τὰ μυστήρια, τὴν ἱερωσύνη καὶ γενικότερα τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θεσμούς.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὅταν ὀρισμένοι ὀρθόδοξοι παρατηρητὲς τῆς ρωμαιο-καθολικῆς αὐτῆς συνόδου κλήθηκαν νὰ προτείνουν τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἡ Πνευματολογία θὰ εἰσαγόταν στὴν ἐκκλησιολογία, δήλωσαν, ἀπλῶς, ὅτι στὸ περὶ Ἐκκλησίας ζήτημα θὰ ἀρκοῦσαν δύο κεφάλαια: ἓνα γιὰ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα καὶ ἓνα γιὰ τὴν χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία. Ἡ ἐμφανὲς ἀπουσία τῆς Χριστολογίας ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὀρθόδοξη πρόταση ὁδηγεῖ τὸν Ἰωάννη Ζηζιούλα νὰ δηλώσει ξεκάθαρα ὅτι «ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ὀφείλει πολὺ νὰ σκεφθεῖ τὴν σχέση Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας καὶ ὅτι ἡ σύγχρονη προβληματικὴ τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας δὲν εἶναι καθόλου ἱκανοποιητικὴ ὡς πρὸς τὸ σημεῖο αὐτό»¹⁰⁰. Πράγματι, ὀρισμένοι ὀρθόδοξοι θεολόγοι στὴν ἐποχὴ μας, ἀντιμετωπίζοντας

100. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ ΙΩΑΝΝΟΥ, Μητρ. Περγάμου, «Χριστολογία, Πνευματολογία καὶ Ἐκκλησιολογία», μτφρ. Στ. Γιαγκάζογλου-Στ. Τερζῆς, περιοδικὸ Ἀναλόγιον 6/2003, σσ. 100-116· ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ JOHN, «The Pneumatological Dimension of the Church», *International Catholic Review* 2/1973, σσ. 82-90· «The Mystery of the Church in Orthodox Tradition – With additional final paragraphs on “the cosmic dimension of the Church”», *One in Christ* 24/1988, σσ. 294-303.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

τὸν παραδοσιακὸ χριστομονισμό τῆς δυτικῆς θεολογίας, προέβαλαν μὲ ὁμολογιακὴ νοοτροπία τὸν πνευματολογικὸ παράγοντα, ὡς τὸ ἰδιάζον χαρακτηριστικὸ κατ' ἐξοχὴν τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Οἱ θέσεις πού ὑποστηρίχθηκαν κυρίως ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν Σλαβόφιλων διανοουμένων καὶ θεολόγων (ὅπως ὁ Α. Khomiakov, ὁ Ρ. Florensky, ὁ S. Boulgakov, ὁ Ν. Berdiaeff, κ.ἄ.) τείνουν σὲ μιὰ αὐτονομία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἢ τουλάχιστον φανερώνουν μιὰ σαφῆ προτίμηση τῆς Πνευματολογίας ἔναντι τῆς Χριστολογίας. Ὁ διάσημος Ρῶσος θεολόγος τῆς διασπορᾶς Vladimir Lossky συστηματοποίησε θεολογικὰ ὅλες αὐτὲς τίς τάσεις ὑποστηρίζοντας μιὰ διακεκριμένη καὶ ἀνεξάρτητη οἰκονομία τοῦ Πνεύματος ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Χριστοῦ. Ἡ καθολικότητα (sobornost) τῆς Ἐκκλησίας στηρίζεται στὶς δύο αὐτὲς διακεκριμένες οἰκονομίες. Τὴν ἐνότητα φύσεως τοῦ Σώματος τῆς Ἐκκλησίας ἐξασφαλίζει ὁ Χριστὸς μὲ τὰ Μυστήρια, τὰ λειτουργήματα, τὴν ἱεραρχία καὶ τίς ἄλλες θεσμικὲς δομὲς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, οἱ ὁποῖες ἐγκλείουν ἀναγκαστικὰ καὶ ἀντικειμενικὰ τὴ θεία χάρη. Τὴν προσωπικὴ ἑτερότητα καὶ πληρότητα τῶν πολλαπλῶν ἀνθρώπινων προσώπων ἀπεργάζεται ἐλεύθερα τὸ Ἅγιο Πνεῦμα μὲ τίς χαρισματικὲς ἐπιφοιτήσεις του. Εἶναι ἄλλο πράγμα τὰ Μυστήρια, πού θεμελιώνονται στὴ Χριστολογία, καὶ ἄλλο ἡ θέωση ὡς σκοπὸς τῆς ἀσκητικῆς ζωῆς, πού προέρχεται ἀπὸ τὴν Πνευματολογία¹⁰¹. Οἱ θέσεις αὐτὲς τοῦ Lossky ὁδήγησαν τὸν π. Γεώργιο Φλωρόφσκυ νὰ ἐπαναλάβει μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση ὅτι τὸ δόγμα περὶ Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ ἓνα κεφάλαιο τῆς Χριστολογίας¹⁰². Κατὰ τὸν Ζηζιούλα, ὁ Φλωρόφσκυ ἀνακινούσε μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἔμμεσα τὸ πρόβλημα τῆς σύνθεσης μεταξὺ Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας, δίχως, ὥστόσο, νὰ προσφέρει καμία λύση, ἐφόσον ἔτεινε πρὸς μιὰ χριστολογικὴ προσέγγιση¹⁰³.

Σὲ μιὰ πρωτότυπη διερεύνηση τῆς βιβλικῆς καὶ πρώιμης πατερικῆς Παράδοσης, ὁ Ἰωάννης Ζηζιούλας διαπιστώνει τὴν ὕπαρξη δύο χαρακτηριστικῶν τρόπων μὲ τοὺς ὁποίους ἡ Χριστολογία καὶ ἡ Πνευματολογία συνδέονται καὶ

101. LOSSKY VLADIMIR, *Ἡ Μυστικὴ Θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, μφρ. Στέλλας Κ. Πλευράκη, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 183-230.

102. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Τὸ Σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ. Μία ὀρθόδοξος ἐρμηνεία τῆς Ἐκκλησίας*, μφρ. Ι. Κ. Παπαδόπουλου, Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 20, 119. Ἡ οὐσιαστικὴ κριτικὴ τοῦ Φλωρόφσκυ στὶς θέσεις τοῦ Lossky περιέχεται στὸ ἄρθρο του «Ὁ Χριστὸς καὶ ἡ Ἐκκλησία του. Προτάσεις καὶ Σχόλια», στὸ σὺλ. τόμο ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Θέματα Ὁρθόδοξου Θεολογίας*, ἐκδ. Ἄρτος Ζωῆς, Ἀθήνα 1973, σσ. 177-189.

103. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ ΙΩΑΝΝΟΥ, Μητρ. Περγάμου, «Χριστολογία, Πνευματολογία καὶ Ἐκκλησιολογία», ὁ.π., σελ. 101.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

ὀργανικά περιχωροῦνται. Ἄν ἡ οἰκονομία τῆς ἐνανθρωπήσεως παρουσιάζει τὸν Χριστὸ νὰ φανερώνει καὶ νὰ παρέχει τὸ Πνεῦμα, συνάμα, τὸ ἔργο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀποτελεῖ ἐξαρχῆς τὴ βάση γιὰ τὴ σύσταση τοῦ ἴδιου τοῦ χριστολογικοῦ μυστηρίου. Στὴν πρώτη περίπτωση ἡ Χριστολογία προηγεῖται καὶ συνιστᾶ πηγὴ τῆς Πνευματολογίας, ἐνῶ στὴ δεύτερη ἡ προτεραιότητα ἀνήκει στὴν Πνευματολογία πὺ αὐτὴ συγκροτεῖ τὴ Χριστολογία. Ἡ συνύπαρξι τῶν δύο αὐτῶν προσεγγίσεων τόσο στὴ λατρευτικὴ πράξι ὅσο καὶ στὴ θεολογικὴ ἔκφρασι τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας σαφῶς δὲν μαρτυρεῖ κάποια ριζικὴ ἀντίθεσι. Ἐπρόκειτο μᾶλλον γιὰ ἓνα ὀλοκληρωμένο πλαίσιο ἀμοιβαίας συσχέτισις μεταξύ Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας.

Ὅταν ἡ Χριστολογία προτάσσεται καὶ ἐξαρτᾶ τὴν Πνευματολογία, δηλώνεται ἐντονα τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τῆς θείας οἰκονομίας. Ἡ θεώρησι αὐτὴ ἐπιφέρει συγκεκριμένες ἐκκλησιολογικὲς ἐπιπτώσεις. Ἡ Ἐκκλησία παριστάνεται ὡς διασκορπισμένος λαὸς τοῦ Θεοῦ πὺ συγκροτεῖται σὲ σῶμα μὲ κεφαλὴ τὸν Χριστό, ἐνῶ τὸ ἔργο τοῦ Πνεύματος, πὺ ἀκολουθεῖ τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ, ἐπικεντρώνεται στὴν ἱεραποστολικὴ ἐξάπλωσι τῆς κοινότητις, τὴν ὁποία καὶ καθοδηγεῖ πρὸς τὸ τέρας τῆς Ἰστορίας. Κυριαρχεῖ ἡ διὰ τῶν ἔργων μίμησι καὶ ὑπακοὴ τῶν πιστῶν στὸν Χριστό, πὺ ἐμπνέεται καὶ ὑποβοηθεῖται ἀπὸ τὴ δύναμι τοῦ Πνεύματος, ἡ ὁποία ἀποστέλλεται ἀπὸ τὸν Θεάνθρωπο. Στὴν ἱστορικὴ αὐτὴ διάστασι τῆς ἐκκλησιολογίας εἶναι δεδομένο ὅτι ὁ Χριστός, ὡς κεφαλὴ, σαφῶς προηγεῖται καὶ ἀκολουθοῦν σὲ κάποια ἀπόστασι τὰ μέλη τοῦ Σώματος του.

Ἀντιστοίχως, ὅταν ἡ Πνευματολογία προηγεῖται καὶ ἐξαρτᾶ τὴ Χριστολογία, τονίζεται ἐμφανῶς ὁ ἐσχατολογικὸς προσανατολισμὸς τῆς θείας οἰκονομίας, καθορίζοντας ἀνάλογα καὶ τὴν ἐκκλησιολογία. Ἡ Ἐκκλησία ἐκλαμβάνεται ὄχι ὡς διασπορά, ἀλλὰ ὡς χριστοκεντρικὴ σύναξι τοῦ λαοῦ. Τὸ ἔργο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος δὲν ἀκολουθεῖ ἀπλῶς τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ ἐκδηλώνεται στὴ βάση τοῦ χριστολογικοῦ μυστηρίου, τὸ ὁποῖο καὶ ἐκ νέου πραγματοποιεῖ κάθε φορὰ στὴ Θεία Εὐχαριστία, οἰκοδομώντας, ἔτσι, τὴν πλήρη κοινωμία μεταξύ τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν μελῶν τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ. Ἡ δράσι τοῦ Πνεύματος δὲν ἀφορᾶ μεμονωμένα ἄτομα ἀλλὰ τὴν ἴδια τὴν κοινότητα τῆς Ἐκκλησίας πὺ περιβάλλει καὶ δὲν ἀκολουθεῖ ἐξ ἀποστάσεως τὸν Χριστό, καὶ συνάμα εἰκονίζει τὴν ἐσχατολογικὴ του παρουσία¹⁰⁴.

Κατὰ τὸν Ἰωάννη Ζηζιούλα, τὸ ζήτημα τῆς προτεραιότητις μεταξύ Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας δὲν συνιστοῦσε ἀναγκαστικὰ πρόβλημα, ἀφοῦ

104. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ ΙΩΑΝΝΟΥ, Μητρ. Περγάμου, «Πνευματολογία καὶ Ἐκκλησιολογία. Ἐκκλησιολογικὲς συνέπειες δύο τύπων Πνευματολογίας», ὁ.π., σσ. 153-174.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

οί δύο προσεγγίσεις συνυπήρχαν για μεγάλο διάστημα. Το πρόβλημα προέκυψε, ακριβώς, όταν οι δύο αυτές προσεγγίσεις διαχωρίστηκαν στην πράξη στο λειτουργικό και στο θεολογικό επίπεδο. Πρόκειται για τη μακρά ιστορική περίοδο, όπου Ανατολή και Δύση ακολούθησαν ξεχωριστούς δρόμους. Η χριστιανική Δύση επέδειξε εξουχίας, λόγω των αυξημένων ενδιαφερόντων της για τη θεσμική οργάνωση του βίου και τη χρηστική αντίληψη της πραγματικότητας, ιδιαίτερη έμφαση και προσήλωση στην ιστορική προσέγγιση της Χριστολογίας. Η ορθόδοξη Ανατολή, δίχως να μειώνει τη σημασία του ιστορικού και δεδομένου χαρακτήρα της θείας Οικονομίας, προσανατολίζεται ανέκαθεν στην πνευματολογική διάσταση της Χριστολογίας, συμπλέκοντας τα έσχατα με την Ιστορία.

Πάντως, έφόσον υφίσταται το ουσιαστικό περιεχόμενο τόσο της Χριστολογίας όσο και της Πνευματολογίας, ή εκκλησιολογική σύνθεση βρίσκεται στην πληρότητά της. Τα στοιχεία της σύνθεσης αυτής αφορούν την ιδιαίτερη συμβολή των προσώπων της Αγίας Τριάδος στο έργο της ενανθρώπισης και σωτηρίας. Η βίβλική, λειτουργική και πατερική Παράδοση μαρτυρεί ότι η σχέση Χριστολογίας και Πνευματολογίας τόσο στην οικονομία της σωτηρίας όσο και στη ζωή της Εκκλησίας δεν είναι παρά μια σχέση ασύγχυτης αμοιβαιότητας και άρρηκτης συνοχής, που θεμελιώνεται στο μυστήριο της Αγίας Τριάδος. Για την ορθόδοξη αντίληψη, λοιπόν, το ζήτημα στη θεώρηση της εκκλησιολογίας δεν τίθεται απλώς μεταξύ ενός χριστομονισμού ή ενός πνευματομονισμού, αλλά μεταξύ μιας τριαδολογικής βάσεως, όπου τα πάντα ενεργούνται και έρμηνεύονται με την εύδοκία του Πατρός, την αυτοργία του Υιού και τη συνέργεια του Αγίου Πνεύματος, αφενός, και μεταξύ ενός χριστομονισμού ή πνευματομονισμού, αφετέρου.

Όστόσο, είναι ανάγκη να τονισθεί ότι μόνον ο Υιός σαρκώθηκε, δεν σχετίστηκε, απλώς, αλλά έγινε Ιστορία. Η συμβολή του Αγίου Πνεύματος συνίσταται στο να ελευθερώσει τον Υιό και την Οικονομία από τα δεσμά της Ιστορίας. Το Άγιο Πνεύμα εισάγει τα έσχατα στην ιστορία, καθιστά τον Χριστό ύπαρξη έσχατολογική. Όλα τα γεγονότα της Οικονομίας του Χριστού δια της συνέργειας του Πνεύματος είναι έσχατολογικά κατ' έξοχήν, είναι ύψεις της έρχομενης Βασιλείας. Η Πνευματολογία δεν εισάγει μόνο τον έσχατολογικό παράγοντα στην ιστορία αλλά και το γεγονός της κοινωνίας. Ο Χριστός δεν είναι μια άτομική ύπαρξη αλλά μια «συλλογική προσωπικότητα» (corporate personality), είναι ο ένας στον οποίο ενσωματώνονται οι πολλοί. Η Πνευματολογία παρέχει ακριβώς στην Χριστολογία τη διάσταση της κοινωνίας. Ο Χριστός εν-ιδρύει και το Πνεύμα συν-ιδρύει την Εκκλησία. Το Άγιο Πνεύμα

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

δὲν εἰσάγεται ἐκ τῶν ὑστέρων στὴν Ἐκκλησία, γιὰ νὰ ἐμψυχώσει καὶ ἐνισχύσει ἕναν ὑφιστάμενο θεσμό, ἀλλὰ συγκροτεῖ τὸ ἴδιο τὸ εἶναι καὶ τὴν ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, κατὰ κάποιον τρόπο, ἀπελευθερώνει τὸν θεσμὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ ἕναν τετελεσμένο καὶ δεδομένο χαρακτήρα, τοῦ παρέχει χαρισματικὴ καὶ συμμετοχικὴ διάσταση. Ὁ ἰδιαιτέρος αὐτὸς ρόλος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καθιστᾷ τὴν Ἐκκλησία ὄντως Σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Ἄλλωστε, ἡ ἐσχατολογία καὶ ἡ κοινωνία, ὡς δύο πρωταρχικὲς πτυχὲς τῆς Πνευματολογίας, ἀποτελοῦν τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς ὀρθόδοξης ἀντίληψης γιὰ τὴν Εὐχαριστία, στοιχεῖα ποὺ χαρακτηρίζουν καὶ τὴ φύση τῆς Ἐκκλησίας.

ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

Ἡ σύνθεση Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας ἐρμηνεύει τὶς βασικὲς ἰδιαιτερότητες τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιολογίας. Ἄν ἡ Πνευματολογία δὲν ἦταν ὀντολογικὰ συστατικὴ τῆς Χριστολογίας, τότε, πράγματι, ἡ προτεραιότητα τῆς μιᾶς Ἐκκλησίας ἐναντι τῶν πολλῶν κατὰ τόπους Ἐκκλησιῶν, ἂν καὶ μηχανιστικὴ, θὰ ἦταν αἰτιολογημένη. Ἐφόσον, ὅμως, τὸ Πνεῦμα συγκροτεῖ ὀντολογικὰ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ὡς ἐκκλησιαστικὸ γεγονός, τὸ σῶμα αὐτὸ λαμβάνει τὴ μορφή γεγονότων τὰ ὁποῖα εἶναι τὸ ἴδιο πρωταρχικά, ὅπως καὶ τὸ μοναδικὸ γεγονός τοῦ Χριστοῦ. Συνεπῶς, οἱ τοπικὲς Ἐκκλησίες εἶναι ὁμότιμα καὶ ἀμοιβαῖα πρωταρχικὲς στὴν ἐκκλησιολογία, ὅπως καὶ ἡ παγκόσμια Ἐκκλησία. Ἐξάλλου, ἀπὸ τὸ ἰδιάζον περιεχόμενο τῆς Πνευματολογίας προκύπτει ὡς πρωταρχικὸς παράγοντας τῆς κοινωνίας ἢ συνοδικότητά. Ὁ συνοδικὸς θεσμὸς¹⁰⁵ θεμελιώνεται στὴν κοινωνία τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, δηλαδὴ στὴν ἑτερότητα ποὺ συμπίπτει μὲ τὴν ἐνότητα. Ὅπως, ἀκριβῶς, δὲν προηγεῖται ἡ οὐσία τῶν προσώπων, ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ φύση τοῦ Θεοῦ εἶναι κοινωνία, ἔτσι καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐκκλησιολογίας κοινωνία καὶ μοναδικότητα συμπίπτουν πλήρως. Ἐτσι, ὁ θεσμὸς τῆς παγκόσμιας ἐνότητας δὲν μπορεῖ νὰ θεωρεῖται ἀντάρκης καὶ τετελεσμένο γεγονός ἢ ὅτι προϋπάρχει τοῦ

105. Σχετικὰ μὲ τὸν συνοδικὸ θεσμὸ, βλ. ZIZIOULAS JOHN, «The development of Conciliar Structures to the Time of the First Ecumenical Council», *Councils and the Ecumenical Movement*, Studies 5, Geneva (W.C.C.) 1968, σσ. 34-51· «Conciliarity and the Way to Unity-An orthodox Point of View», *Churches in Conciliar Fellowship*, Occasional Paper 10, Conference of European Churches, Geneva 1978, σσ. 20-31· «The Institution of Episcopal Conferences-An Orthodox Reflection», *The Jurist* 48/1988, σσ. 376-383· ΖΗΖΙΟΥΛΑ ΙΩΑΝΝΟΥ, «Ὁ συνοδικὸς θεσμὸς – Ἱστορικά, ἐκκλησιολογικὰ καὶ κανονικὰ προβλήματα», *Τμητικὸν ἀφιέρωμα εἰς τὸν Μητροπολίτην Κίτρους Βαρνάβαν*, Ἀθήναι 1980, σσ. 1-30.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

γεγονότος τῆς κοινωνίας. Πολύ περισσότερο πού ἐνῶ ἡ ἐνότητα αὐτῆ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κοινωνία, οὔτε ἡ κοινωνία προϋπάρχει τῆς μοναδικότητος τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι, λοιπόν, τουλάχιστον ἄστοχο νὰ θεωρεῖται ἡ σύνοδος ὡς ἡ ἀνώτερη αὐθεντία τῆς Ἐκκλησίας, ὡς τὸ δημοκρατικὸ καὶ ὀρθόδοξο ἀντίβαρο τῆς μοναρχικῆς Ρώμης. Κατὰ τὸν Μητροπολίτη Περγάμου, στὴν ὀρθόδοξη Παράδοση ὁ 34ος ἀποστολικὸς κανόνας ἀποδίδει τὴν πραγματικὴν σημασία τῆς συνόδου. Οἱ τοπικὲς Ἐκκλησίες καὶ οἱ ἐπίσκοποι δὲν μποροῦν νὰ πράξουν τίποτε δίχως τὴν παρουσία τοῦ «ἐνός», ὅπως οὔτε καὶ ὁ «ἕνας» δίχως τοὺς «πολλούς». Γιατί, ὅπως ὁ Χριστός, διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, δὲν κατανοεῖται ἀποκομμένος ἀπὸ τὸ σῶμα του, ἔτσι καὶ ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι μία, δίχως νὰ εἶναι, ἐν ταυτῶ, καὶ «πολλαπλή». Καὶ ἡ «πολλαπλότητα» εἶναι, τελικά, συστατικὴ τῆς μοναδικότητος, ἀφοῦ ἐμπεριέχεται σ' αὐτὴν τὸ δίπτυχο: λειτουργήματα τοῦ «πρώτου» καὶ λειτουργήματα τῶν «πολλῶν». Στὴν προοπτικὴ αὐτῆ αἰροῦνται ὅλες οἱ πυραμοειδεῖς ἔννοιες στὴν ἐκκλησιολογία. Ὡς ἀπόρροια τῆς σύνθεσης Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας ἐρμηνεύεται καὶ ἡ σχέση τοῦ «ἐνός» ἐπισκόπου μὲ τὴν κοινότητα, δηλαδὴ τὰ «πολλὰ» μέλη τῆς τοπικῆς τοῦ Ἐκκλησίας. Καμία χειροτονία τοῦ ἐπισκοπικοῦ λειτουργήματος δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἐκτὸς τῆς συγκεκριμένης κοινότητος, ὅπως δὲν ὑπάρχει καὶ ἐπισκοπικὸν λειτουργήμα χωρὶς τὴν κοινότητα, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος τῆς ὑπαρξῆς τοῦ ἐπισκοπικοῦ λειτουργήματος. Συνεπῶς, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ θεσμοὶ συνδέονται ἄρρηκτα μὲ τὴν Εὐχαριστία καὶ διὰ μέσου τῆς Εὐχαριστίας δὲν ἀποτελοῦν ἱστορικές, πρόσκαιρες καὶ αὐτάρκειες πραγματικότητες, ἀλλὰ εἰκονίζουσι τὰ ἔσχατα τῆς Βασιλείας στὸ μέτρο πού ἐξαρτῶνται σταθερὰ ἀπὸ τὴν πνευματολογικὴν ἐπίκληση καὶ προσευχὴ τῆς κοινότητος.

ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΩΣ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΥΠΟΣΤΑΣΗ

Ὁ Μητροπολίτης Περγάμου ἀνέδειξε τὴν ἐκκλησιολογία βασικὴ ἀφετηρία καὶ πλαίσιο τῆς Ὀρθόδοξης Δογματικῆς. Τὰ δόγματα ἀποτελοῦν ἐκκλησιαστικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα πηγάζουσι ἀπὸ τὴν κοινοτικὴν πραγματικότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας καὶ διαμορφώνονται μέσα σ' αὐτήν. Ἡ ἐκκλησιολογία δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα κεφάλαιο τῆς Δογματικῆς, ἀλλὰ ὁ τόπος καὶ ὁ τρόπος πού καλλιεργεῖται ἡ πίστη καὶ τὸ δόγμα. Ἔτσι, ἡ ἐκκλησιολογία ὄχι μόνον ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὸ Σχολαστικισμό, ἀλλὰ σηματοδοτεῖ τόσο τὴν θεολογία ὅσο καὶ τὰ ὑπαρξιακά προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θεολογία τοῦ προσώπου, πού ἔκανε τὴν ἐμφάνισή της γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία μέσω τῆς πατερικῆς θεώρησης τοῦ εἶναι τοῦ Θεοῦ, δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ γίνῃ μιὰ ἐμπειρία ζωῆς γιὰ τὸν ἄνθρωπο, δίχως τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας. Στὴν

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

ἐνασχόληση τῆς πατερικῆς θεολογίας μὲ τὸν τρόπο ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορά ἡ ὄντολογικὴ κατηγορία τοῦ προσώπου ὡς κοινωνίας καὶ σχέσης. Τὸ Τριαδικὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ νοεῖται μόνον ὡς κοινωνία προσώπων. Τὸ πρόσωπον ἢ ἡ ὑπόστασις ὡς ἀπόλυτη καὶ πρωταρχικὴ ὄντολογικὴ κατηγορία γεννήθηκε στὸ χωρὸ τῆς ἐλληνικῆς πατερικῆς θεολογίας γιὰ τὴν ἔκφραση τοῦ δόγματος τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ὁ Ἰωάννης Ζηζιούλας στὴν κλασικὴ μελέτη του Ἐκκλ. ἀπὸ τὸ προσωπεῖον εἰς τὸ πρόσωπον, τὴν ὁποία συνέθεσε μὲ ἀφορμὴ τῆ διατριβῆ τοῦ Χρήστου Γιανναρά, θεωρεῖ ὅτι ἡ πραγματικότητα τοῦ προσώπου βιώνεται στὸ ὑπαρξιακὸ ἐπίπεδο τῆς ἀνθρωπολογίας ὡς ἐκκλησιολογικὴ ὑπόστασις. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου γιὰ πρώτη φορά συνδέεται μὲ τὴν ἐκκλησιολογία. Τὸ Βάπτισμα καὶ ἡ Εὐχαριστία τῆς Ἐκκλησίας εἰσάγουν τὸν ἄνθρωπο σὲ ἓνα εἶδος σχέσεων ἐλευθερίας ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς βιολογικῆς ὑπάρξεως. Χαρακτηριστικὸ τῆς ἐκκλησιολογικῆς ὑπόστασις εἶναι ἡ δυνατότητα τοῦ προσώπου νὰ ἀγαπᾷ χωρὶς ἀποκλειστικότητα, ὄχι ἀπὸ συμμόρφωση σὲ μιὰ ἠθικὴ, ἀλλὰ ἐντασσόμενο σὲ ἓνα πλέγμα σχέσεων. Ἡ ἐκκλησιολογικὴ ὑπόστασις εἶναι ἡ ἐλπίδα τοῦ ἀνθρώπου νὰ γίνῃ πρόσωπο. Γιατὶ στὴν Ἐκκλησία ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἐκφρασθεῖ ὡς καθολικὸ πρόσωπο καὶ ὄχι ὡς ἄτομο. Πῶς μπορούμε, ὅμως, νὰ συνδέσουμε τὴν ἐκκλησιολογικὴ ὑπόστασις καὶ τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ, τὴν ἱστορία καὶ τὴν ἐσχατολογία, δίχως νὰ καταστρέψουμε τὴν διαλεκτικὴ τους σχέσις; Γιὰ νὰ τὸ κατορθώσουμε, πρέπει νὰ ἐπανεύρουμε τὴν ἐπίγνωσις πού εἶχε ἡ ἀρχέγονη Ἐκκλησία γιὰ τὴν ἀποφασιστικὴ σημασία τῆς Εὐχαριστίας στὴν ἐκκλησιολογία. Στὴν Εὐχαριστία ἡ Ἐκκλησία βιώνει τὴν ἐσχατολογικὴ φύσις της, γεύεται τὴν ἴδια τὴν ζωὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ πραγματώνει τὸ ἀληθινὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου, ὡς εἰκόνας τοῦ ἴδιου τοῦ εἶναι τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἐσχατολογικὸς χαρακτήρας τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου συνδέεται, ἀσφαλῶς, καὶ μὲ τὸν ἀσκητικὸ χαρακτήρα τῆς Εὐχαριστίας, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ ἐκκλησιολογικὴ ὑπόστασις τοῦ ἀνθρώπου καθίσταται ἐμπειρικὴ πραγματικότητα μέσα στὴν ἱστορία, ἀφοῦ δὲν καταργοῦνται ἀλλὰ ὑποστασιάζονται ἐκκλησιολογικὰ τὰ στοιχεῖα τῆς βιολογικῆς ὑπόστασις τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ ὁ ἔρωτας καὶ τὸ σῶμα¹⁰⁶.

106. ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ ΙΩΑΝΝΟΥ, «Ἀπὸ τὸ προσωπεῖον εἰς τὸ πρόσωπον. Ἡ συμβολὴ τῆς πατερικῆς θεολογίας εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ προσώπου», στὸ συλ. τόμο *Χαριστήρια εἰς τιμὴν τοῦ Μητροπολίτου Χαλκηδόνος Μελίτωνος*, ἐκδ. Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη, 1977, σσ. 287-323. Πρβλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ JOHN, *Being as Communion. Studies in Personhood and the Church*, LONDON, 2004. «Human Capacity and Human Incapacity: A Theological Exploration of Personhood», *Scottish Journal of Theology* 28/1975.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

Η ΚΤΙΣΗ ΩΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑ

Τὸ 1967, ἐποχὴ πού τὸ οἰκολογικὸ πρόβλημα δὲν εἶχε λάβει τίς σημερινές ἀπειλητικὲς διαστάσεις, ὁ Ἰωάννης Ζηζιούλας δημοσίευσε τὸ δοκίμιο *Ἡ εὐχαριστιακὴ θεώρηση τοῦ κόσμου καὶ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος*¹⁰⁷. Στὸ καταφανῶς προφητικὸ αὐτὸ κείμενο καλύπτονται σχεδὸν ὅλες οἱ βασικὲς πτυχὲς τῆς ὀρθόδοξης θεώρησης τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος. Ὁ Μητροπολίτης Περγάμου ἐκλαμβάνει τὴν κτίση ὡς εὐχαριστία¹⁰⁸. Στὴ λειτουργικὴ ὀρθόδοξη Παράδοση μαρτυρεῖται ἡ πίστη τῆς Ἐκκλησίας ὅτι ὁ κόσμος ἔχει νόημα καὶ ὑπάρχει γιὰ νὰ ἀναφέρεται στὸν Θεό. Ἡ πίστη αὐτὴ ἐκφράζεται καὶ βιώνεται στὴ Θεία Λειτουργία, κατ' ἐξοχὴν πράξη εὐχαριστίας πρὸς τὸν αἴτιο τῆς ὑπαρξῆς τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Σ' αὐτὴ τὴν ἔλλογη εὐχαριστιακὴ πράξη, ὁ ἄνθρωπος προσκομίζει τὸν ἴδιον τοῦ ἑαυτοῦ, τὴν ἔμπρακτὴ καὶ δημιουργικὴ σχέσιν του μὲ τὸ φυσικὸ περιβάλλον, ἀλλὰ καὶ τὴν σχέσιν του μὲ τοὺς ἄλλους. Στὸν ἄρτο καὶ στὸν οἶνον συνοψίζεται ἡ ζωὴ σὲ ὅλο της τὸ φάσμα. Ὁ καθαγιασμός καὶ ἡ μεταβολὴ τῶν δώρων τοῦ ἀνθρώπου σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ μεταμορφώνουν θυσιαστικὰ τὴν ἀνθρώπινε εὐχαριστία σὲ Θεία Εὐχαριστία, σὲ συγκατάβαση καὶ τόπο συνάντησης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, σὲ βρώση καὶ πόση «ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς». Ἔτσι, ἡ ἐνσωμάτωση τῶν πάντων στὸν Ἐνα Χριστὸ δὲν ἀφορᾷ ἀποκλειστικὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ τέμνει καίρια τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν κόσμον καὶ τὸ φυσικὸ του περιβάλλον. Ἡ Θεία Εὐχαριστία εἶναι μία κοσμικὴ λειτουργία. Τὴν ξεκάθαρη αὐτὴ ἀποδοχὴ καὶ χρῆσιν τῆς ὑλικῆς δημιουργίας στὴν Εὐχαριστία δὲν μπορεῖ νὰ ἀποφιλώσῃ

σσ. 401-447· «On Being a Person. Towards an Ontology of Personhood», στὸ συλ. τόμο C. SCHWÖBEL-C. GUNTON, *Persons, Divine and Human. King's College Essays in Theological Anthropology*, Edinburgh 1991, σσ. 33-46. Οἱ δύο αὐτὲς μελέτες περιλαμβάνονται ἐπίσης καὶ στὸ πρόσφατο βιβλίον: ZIZIOULAS JOHN, *Communion and Otherness*, ἐκδ. T&T Clark, London 2006, σσ. 206-249 καὶ 99-112 ἀντίστοιχα.

107. Βλ. *Χριστιανικὸν Συμπόσιον*, 1967, σσ. 183-190.

108. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ ΙΩΑΝΝΟΥ, Μητρ. Περγάμου, *Ἡ κτίση ὡς εὐχαριστία. Θεολογικὴ προσέγγιση στὸ πρόβλημα τῆς Οἰκολογίας*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1992· «Ἡ Ὀρθοδοξία καὶ τὸ πρόβλημα τῆς προστασίας τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος», στὸ συλ. τόμο *Ὀρθοδοξία καὶ φυσικὸ περιβάλλον*, Πρακτικὰ Διατμηματικοῦ Συμποσίου τοῦ ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 25-38. Γιὰ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία, ὁ κόσμος καὶ ἡ φύση εἶναι κτίση, ἡ Κοσμολογία εἶναι «Κτισιολογία». Τὸν ὄρο «κτισιολογία» πρότεινε ὁ Ἰωάννης Ζηζιούλας ὥστε «νὰ εἰσαχθεῖ κάποτε στὸ ἑλληνικὸ λεξιλόγιον, γιὰ νὰ ἐξυπηρετηθοῦν οἱ ἀνάγκες τῆς θεολογίας στὸ σημεῖο αὐτό». Βλ. *Ἑλληνισμός καὶ Χριστιανισμός. Ἡ συνάντησις τῶν δύο κόσμων*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2003· ἀ' ἔκδοσις: *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμος Στ', ἐκδ. Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1976, σσ. 519-559, ἐδῶ σελ. 540.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

καμιά εὐσεβιστική ψυχολογική ἐνδοστροφήια ἢ μανιχαϊστική ἐχθρότητα πρὸς τὴν ὕλική σύσταση τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς. Ἡ ὕλική δημιουργία εἰσέρχεται στὴν Εὐχαριστία ὄχι ἀπλῶς γιὰ νὰ ἐπειλογηθεῖ στὴ φθαρμένη κατάσταση τῆς, ἀλλὰ γιὰ νὰ καθαγιασθεῖ καὶ νὰ ἀναφερθεῖ στὸν Θεὸ ὡς πηγὴ τῆς ὄντως ζωῆς. Ἡ εὐχαριστιακὴ πράξις τῆς ἀναφορᾶς τοῦ κόσμου στὸν Θεὸ ἀποκαλύπτει τὴν προσωπικὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν κτίσις. Μόνον ὁ ἄνθρωπος, ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἀποτελεῖ τὸ κυρίαρχο καὶ ἐλεύθερο πρόσωπο πάνω στὴν αὐτονομημένη φύσις. Ὡς πρόσωπο, ἀλλὰ καὶ μικρόκοσμος πὺ συγκεκριαλιώνει στὴν ὕπαρξή του τὴν ὁλότητα τῆς κτίσεως, ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἀπελευθερώσει τὴν ὕλη ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς τῆς. Ἀπὸ φορέα θανάτου καὶ φθορᾶς νὰ τὴν ἀθανάτισει μέσα ἀπὸ τὴν σχέση καὶ κοινωνία μὲ τὸν Θεό.

ΠΡΟΣ ΕΝΑΝ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΥΣΤΙΚΙΣΜΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Ἐκ πρώτης ὄψεως, ἡ μυστικὴ ἐμπειρία ὡς πνευματικὸ γεγονός δὲν φαίνεται ὅτι σχετίζεται καὶ πολὺ μὲ τὴν ἐκκλησιολογία, ἡ ὁποία, κατὰ κανόνα, ἐκφράζεται μὲ ἔννοιες ὅπως ἐξουσία, τάξις καὶ δίκαιο. Ὑστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν περιφρημὴ διάκριση πὺ εἰσήγαγαν ὁ A. Harnack καὶ ὁ R. Sohm μεταξὺ ἱεραρχίας καὶ πνεύματος (Amt und Geist), κάθε ἔννοια ἱεραρχίας καὶ λειτουργήματος θεωρεῖται ἀσυμβίβαστη πρὸς τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας τοῦ Πνεύματος, ἐφόσον «τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ» (Ἰω. 3, 8). Πράγματι, πέρα ἀπὸ θεωρητικὲς κατασκευὲς καὶ σχηματοποιήσεις, στὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας συχνὰ ἐμφανίσθηκε ἓνα εἶδος ἀντίθεσης μεταξὺ χαρίσματος καὶ θεσμοῦ. Ἐτσι, στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία ὁ Μοναχισμὸς ὄχι σπάνια θεωρήθηκε ἀπειλή γιὰ τὴν ἐπισκοπικὴ ἐξουσία καὶ ἡ μεταξὺ τους διαμάχη δὲν ἔχει ἀκόμη πλήρως ἐπιλυθεῖ. Ἀναμφισβήτητα, ἡ μυστικὴ ἐμπειρία ἀπομονώνει, κατὰ κάποιο τρόπο, τὸ ἀνθρώπινο ὑποκείμενο ἀπὸ τὸ κοινὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας καί, πολλὰς φορές, ταυτίζεται μὲ τὸ ἀσυνήθιστο, τὸ ἔκτακτο καὶ τὸ ὑποκειμενικὸ. Ἄν ἡ μυστικὴ ἐμπειρία κατανοηθεῖ μὲ τὸν τρόπο αὐτό, τότε, πράγματι, θέτει σοβαρὰ προβλήματα στὴν ἐκκλησιολογία καὶ ὄχι μόνο.

Ὁ Μητροπολίτης Περγάμου ἐπισημαίνει ὅτι στὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία τὸ μυστικὸ δὲν κατανοεῖται ὡς ἔκτακτο, ὑποκειμενικὸ ἢ ἀτομικὸ φαινόμενο, ἀλλὰ ὡς ἐμπειρία τοῦ ὅλου σώματος τοῦ Χριστοῦ. Τὸ μυστήριον καὶ ἡ μυσταγωγία, δηλαδὴ ἡ θεολογία ὡς μυστικὴ ἐμπειρία, εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὄχι μιὰ μεμονωμένη, ἔκτακτη καὶ ὑποκειμενικὴ ἐμπειρία. Κατὰ τὸν ἅγιο Νικόλαο Καβάσιλα, ὁ ὁποῖος ἀντλεῖ καὶ ἀνασυνθέτει τὴν περὶ μυστηρίων θεολογία του μὲ βάση τὶς κατηχήσεις τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, τὶς ἀρεοπαγιτικὲς συγγραφές γιὰ τὴ μυστικὴ θεολογία καθὼς

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

καὶ τῆ μυσταγωγία τοῦ ἁγίου Μαξίμου, ἡ παύλεια εἰκόνα τῆς Ἐκκλησίας ὡς Σώματος τοῦ Χριστοῦ εἶναι ταυτόσημη μὲ τῆ μυστικὴ ἐν Χριστῶ ζωὴ. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία δὲν γνώρισε καμία ἀντίθεση μεταξύ ἱεραρχίας καὶ πνεύματος ἢ θεσμοῦ καὶ μυστικῆς ἐμπειρίας, καθόσον τὸ θεσμικὸ στοιχεῖο δὲν ὑπῆρξε ἀπλῶς συμβατὸ μὲ τῆ μυστικὴ ἐμπειρία, ἀλλὰ ἀποτελοῦσε καὶ τὸν κατ' ἐξοχὴν τόπο τῆς ἀληθοῦς μυσταγωγίας.

Ὁ ἐκκλησιολογικὸς αὐτὸς μυστικισμὸς θεμελιώνεται στὴν ἀντίληψη τῆς Ἐκκλησίας ὡς Σώματος τοῦ Χριστοῦ. Ἡ παύλεια χρῆση τοῦ ὄρου «σῶμα Χριστοῦ» ἀποσκοπεῖ ταυτόχρονα τόσο στὴ χριστολογικὴ ὅσο καὶ στὴν ἐκκλησιολογικὴ καὶ εὐχαριστιακὴ του σημασία. Τὸ σῶμα τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ εἶναι τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖο διαμοιράζεται καὶ κοινωνεῖται στὴν Εὐχαριστία. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ εἶναι ἐνιαία καθ' ὅλη τὴν πατερικὴ περίοδο. Ὡστόσο, ἡ σχολαστικὴ θεολογία προβαίνει σὲ διακρίσεις, οἱ ὁποῖες θὰ διαχωρίσουν καὶ θὰ κατατάξουν τὰ μυστήρια καὶ τὴν Εὐχαριστία σὲ αὐτόνομο καὶ ἀνεξάρτητο κεφάλαιο ἀπὸ τὴν Χριστολογία καὶ τὴν ἐκκλησιολογία, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ Ἐκκλησία ὡς τὸ μυστικὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ νὰ μὴν περιλαμβάνει ταυτόχρονα καὶ τὴν Εὐχαριστία καὶ τὴν Χριστολογία. Ὑστερα ἀπὸ αἰῶνες, τοῦτο θὰ διορθωθεῖ, τελικὰ, μέσα ἀπὸ τὰ ἀνανεωτικὰ θεολογικὰ κινήματα τοῦ 20οῦ αἰ., ὅπου ἡ Ἐκκλησία θεωρήθηκε καὶ πάλι ὡς τὸ μυστικὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Τέλος, τὰ πορίσματα τῆς Λειτουργικῆς Κίνησης ἀλλὰ καὶ τῆς «εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας» ἐπανασύνδεσαν τὴν ἔννοια «Σῶμα Χριστοῦ» μὲ τὴν Εὐχαριστία.

Ἡ βιβλικὴ καὶ πατερικὴ Χριστολογία τῆς Χαλκηδόνας, δίχως νὰ ἐκπίπτει σὲ ἓνα εἶδος μονισμού, ὅπως στὴν περίπτωσι τῆς ἀρχαιοελληνικῆς σκέψης, ἔκανε λόγο γιὰ τὴ διαλεκτικὴ ἔνωση μεταξύ κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου¹⁰⁹. Στὴ χριστολογικὴ ἀντίληψη τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ἡ μυστικὴ ἔνωση προκύπτει ἀσυγχύτως καὶ ἀδιαιρέτως κατὰ τὴν ἔνωση τοῦ «ἐνός» Χριστοῦ μὲ τοὺς «πολλούς». Ἡ μεταφορὰ τῆς μυστικῆς ἔνωσης ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς Χριστολογίας σὲ ἐκεῖνο τῆς ἐκκλησιολογίας ἐμφάνισε στὴν ἱστορία, κυρίως τοῦ δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸν κίνδυνο τοῦ χριστομονισμού. Στὴν περίπτωσι αὐτῆ, ὁ Χριστὸς κατανοεῖται μᾶλλον ὡς ἀτομικὴ καὶ ὄχι ὡς περιληπτικὴ ὑπαρξή. Ὁ «ἓνας» λαμβάνει προτεραιότητα ἢ θεωρεῖται ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοὺς «πολλούς». Ὁ μυστικισμὸς ποὺ προκύπτει ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀντίληψη ἀποτελεῖ εἴτε ἓνα εἶδος ἐρωτικῆς ἔνωσης μὲ τὸν Χριστὸ ὡς ἄτομο εἴτε μία μορφὴ

109. Βλ. σχετικὰ: ΖΗΖΙΟΥΔΑ ΙΩΑΝΝΗ, «Χριστολογία καὶ ὑπαρξή. Ἡ διαλεκτικὴ κτιστοῦ-ἀκτίστου καὶ τὸ δόγμα τῆς Χαλκηδόνας», *Σύναξις* 2/1982, σσ. 9-20.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

σακραμενταλιστικού μυστικισμού, ο οποίος εστιάζει την προσοχή του σε μία ευσέβεια γύρω από τα ευχαριστιακά είδη. Σε κάθε περίπτωση, το Σώμα του Χριστού δεν συνεπάγεται την κοινότητα των πολλών στην πραγμάτωση της ένωσης του ανθρώπου με τον Θεό.

Ἡ ἐφαρμογή τῆς εἰκόνας τοῦ «σώματος τοῦ Χριστοῦ» στὴν ἐκκλησιολογία προϋποθέτει τὸν πνευματολογικὸ παράγοντα, ὁ ὁποῖος καὶ ἐμπεριέχει τὴ διάσταση τῆς κοινωρίας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ συγκροτεῖται ἐξαρχῆς ἀπὸ τοὺς «πολλούς», ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν ἐνότητα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἐτερότητα (ἀσυγχύτως καὶ ἀδιαιρέτως). Κάθε μορφή ἐνωσης μὲ τὸν Θεὸ ἐν Χριστῷ, κάθε μορφή μυστικῆς ἐμπειρίας, εἶναι ἀνάγκη νὰ διέρχεται διὰ τῆς κοινωρίας τῶν «πολλῶν». Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τῆς προτεραιότητος τῆς ἀγάπης ἐναντι τῶν διαφορῶν ἀτομικῶν χαρισμάτων στὴν παύλεια θεολογία. Μυστικὴ ἐμπειρία δίχως ἀγάπη εἶναι ἀδιανόητη στὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ κοινωρία ποὺ οἰκοδομεῖ τὴν κοινότητα, ἐνῶ ὁ μυστικισμὸς τοῦ Πνεύματος εἶναι πάντοτε ἐκκλησιολογικὸς καὶ διέρχεται διὰ τῆς κοινότητος· ποτὲ δὲν ἀναφέρεται στὴν ἀτομικὴ κατοχὴ χαρισμάτων.

Ἡ διάσταση τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἐπίσης κρίσιμη. Κατ' ἀρχὴν, σχετίζεται μὲ τὴν ἐλευθερία τοῦ ἄκτιστου Θεοῦ. «Πᾶσα δόσις ἀγαθῆ καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθεν ἐστίν». Οἱ χαρισματικὲς δωρεές τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κείνται πέραν τῆς ἱστορίας καὶ τῆς φύσεως. Δὲν ὑφίστανται φυσικὰ ἢ κτιστὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος. Κάθε δωρεὰ εἶναι πάντοτε ἓνα νέο γεγονός. Τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ οἰκοδομεῖται κάθε φορὰ διὰ μέσου νέων γεγονότων καὶ ὄχι ἀπλῶς μέσῳ τῆς συντήρησης ἢ μετὰδοσης ἱστορικῶν καὶ δεδομένων πραγματικοτήτων. Διὰ τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς μεταδίδονται χαρίσματα καὶ ὄχι ἱστορικὰ κερτημένα καὶ δικαιώματα. Διὰ αὐτοῦ τοῦ τρόπου, τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐπεκτείνεται καὶ μεταδίδεται στοὺς αἰῶνες. Ὅ,τι συμβαίνει κάθε φορὰ ὡς νέο ευχαριστιακὸ γεγονός δὲν συμβαίνει κατ' ἀνάγκη. Ἡ ἐπίκληση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὴν Εὐχαριστία σημαίνει ὅτι ἡ ἱστορικὴ θεβαιότητα δὲν ἀρκεῖ. Ἡ ἐλευθερία τοῦ Πνεύματος ὑπερβαίνει κάθε ἱστορικὴ αἰτιότητα, ἡ ὁποία ἐμπεριέχει τὸ στοιχεῖο τῆς ἀνάγκης. Ἡ ὑπαρξὴ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ευχαριστιακὸ γεγονός καὶ ἡ μυστικὴ ἐμπειρία δὲν εἶναι ἀπλῶς συμμετοχὴ σὲ μία δεδομένη ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα ἀλλὰ ἐνταξὴ σὲ ἓνα πλέγμα νέων γεγονότων. Τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ συγκροτεῖται, πάλιν καὶ πολλάκις, ἐκ νέου κάθε φορὰ. Τὸ Πνεῦμα φέρει τὰ χαρίσματα ἀπὸ τὸ μέλλον, ἀπὸ τὰ ἔσχατα, ὡς νέα γεγονότα. Συνεπῶς, ἡ μυστικὴ ἐμπειρία εἶναι μετοχὴ κατὰ πρόληψιν, βίαιη ἔλευση τῆς Βασιλείας ἐντὸς τῆς ἱστορίας. Ὁ μυστικισμὸς τοῦ Πνεύματος, λοιπόν, εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του ἐσχατολογικὸς.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

Τὸ πιὸ ἐκδήλο χαρακτηριστικὸ τῆς εὐχαριστιακῆς λειτουργίας στὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ὑπῆρξε ἡ ἐξαρχῆς ἢ θεά καὶ ἡ θεωρία. Ἡ θεά τῆς δόξας τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ καὶ Λόγου στὴν Καινὴ Διαθήκη καὶ στοὺς Ἀποστολικούς Πατέρες ἀποτελεῖ δάνειο θέμα τῆς θεάς καὶ ἀποκαλυπτικῆς τοῦ ἄσαρκου Λόγου στὴν Παλαιὰ Διαθήκη. Ὁ πανηγυρικός καὶ ἀναστάσιμος χαρακτήρας τῆς βυζαντινῆς λειτουργίας, ἡ ὅλη συμβολικὴ εἰκονολογία τῆς λατρείας, ἀναδεικνύει τὴν Εὐχαριστία ὡς θεά τῆς Βασιλείας. Ἡ σύνδεση τῆς Εὐχαριστίας μὲ τὴ θεά ἀποδεικνύει ὅτι ἀποτελεῖ τὴ μυστικὴ ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας κατ' ἐξοχὴν. Ἡ Εὐχαριστία, διὰ τῆς ἐπικλήσεως, εἶναι πνευματολογικὴ πραγματικότητα καί, κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἀποκαλύπτεται ὡς ἀγάπη καὶ ὡς ἐλευθερία ταυτόχρονα. Εἶναι ἐσχατολογικὴ γιατί, ὡσάν τις τελεῖται, ἀνανεώνει τὸ γεγονός τῆς πρόγευσης τῆς Βασιλείας. Μετὰ τὴν εὐχαριστιακὴ κοινωνία ἢ κοινότητα ἀναφωνεῖ: «εἶδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ἐλάβομεν Πνεῦμα ἐπουράνιον...».

Στὴν πορεία τῆς ἱστορίας, ἡ μυστηριακὴ θεολογία ἀπώλεσε τὸν θεατικὸ χαρακτήρα τῆς Εὐχαριστίας. Ἡ σημασία της μετατοπίσθηκε στὴν ἀνάμνηση ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς ψυχολογικῆς ἀναπόλησης, ἡ ὁποία δημιουργεῖ τὴν ἀναπαράσταση ἑνὸς παρελθόντος γεγονότος καὶ ὄχι τὴν πρόληψη ἑνὸς μέλλοντος. Ἔτσι, ὁ εὐχαριστιακὸς μυστικισμὸς ἄρχισε νὰ θυμίζει τὰ παγανιστικὰ ἐλληνοριστικὰ μυστήρια. Καὶ ὡς ἐπιστέγασμα ὅλων, ἡ Εὐχαριστία ἀπώλεσε τὸν κοινοτικὸ της χαρακτήρα καὶ μετετέραψε σὲ ἀντικείμενο τῆς ψυχολογικῆς ἐμπειρίας τοῦ ὑποκειμένου. Ὅλα αὐτὰ ὀδήγησαν μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ κατανόηση τῆς Εὐχαριστίας ὡς τῆς κατ' ἐξοχὴν μυστικῆς ἐμπειρίας τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Εὐχαριστία «πνευματικοποιήθηκε» καὶ ἔγινε ἀντικείμενο ἑνώσεως τοῦ Θεοῦ μὲ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἔχασε τὴ «σωματικότητά» του ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἐνσωμάτωσης καὶ τῆς κοινότητος ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς ὑλικότητάς του. Ἀπὸ θεά τῆς δόξας τῆς μεταμορφωμένης δημιουργίας ἔγινε μέσο διαφυγῆς ἀπὸ τὴν ὕλη καὶ τὶς αἰσθήσεις. Ἐν συντομίᾳ, ἡ εὐχαριστιακὴ μυστικὴ ἐμπειρία χρειάζεται νὰ ἐνοποιηθεῖ μὲ τὴν ἰουδαιοχριστιανικὴ ἀποκαλυπτικὴ παράδοση, ἡ ὁποία μᾶς ὀδηγεῖ πίσω στὴν ἐβραϊκὴ προφητεία. Τοῦτο θὰ τὴν καταστήσει βιβλικὴ μὲ τὴν πλέον βαθύτατη σημασία.

Γιὰ τὸν Μητροπολίτη Περγάμου, ὁ ρόλος τοῦ συμβολισμοῦ στὴ λειτουργία χρήζει ὀρισμένων διευκρινήσεων. Ἡ συμβολικὴ γλῶσσα καὶ οἱ κινήσεις στὴν ὀρθόδοξη λειτουργία συχνὰ θεωροῦνται ὅτι σημαίνουν πνευματικὲς πραγματικότητες μὲσω ὑλικῶν μέσων. Μιὰ τέτοια θεώρηση, ὅμως, ὀδηγεῖ πίσω στὸν Ὀριγένη καί, τελικὰ, στὴν πλατωνικὴ νοοτροπία, πράγμα παντελῶς ξένο πρὸς τὴν ὀρθόδοξη λειτουργία. Ἀλλὰ ἡ χρῆση ὅλων αὐτῶν τῶν στοιχείων στὴν λειτουργία εἶναι τυπολογικὴ. Ὁ τυπολογικὸς μυστικισμὸς ἐπιζητεῖ νὰ ἐνώσει

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

γεγονότα του παρελθόντος ή του παρόντος με τὰ ἔσχατα. Καί δὲν σχετίζεται καθόλου με τὴν ἀνάβαση τῆς διάνοιας στὸν ἰδεατὸ κόσμο μέσω τῶν αἰσθήσεων, ὅπως ἡ πλατωνικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ σῶμα καὶ τὶς ἰδέες. Στὴ λειτουργία τὸ ζητούμενο δὲν εἶναι ἡ διάνοιξη μιᾶς θυρίδας πρὸς ὑψηλὰ καὶ νοερὰ πράγματα, ἀλλὰ ὁ μεταμορφωμένος κόσμος τοῦ Θεοῦ¹¹⁰.

Εἶναι γνωστὴ ἡ διάσταση μεταξύ μυστηρίου καὶ λόγου στὴν δυτικὴ παράδοση τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ καὶ τῆς Μεταρρύθμισης. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἀπουσιάζει ἐντελῶς ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, γιατί ἦταν ἀδιανόητο νὰ διαχωριστῆ ἡ εὐχαριστιακὴ μυστικὴ ἐμπειρία ἀπὸ τὴν προφητικὴ ἢ ἡ προφητεία ἀπὸ τὴν θεά. Τὸ ἄκουσμα τοῦ λόγου σήμαινε ταυτόχρονα καὶ φωτισμό. Ὁ λόγος καὶ ἡ μυστικὴ ἐμπειρία δὲν ἦσαν ἀσυμβίβαστες πραγματικότητες. Τοῦτο συνέβη στὴ Δύση, γιατί σταδιακὰ λησμονήθηκε ὅτι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι προφητικὸς καὶ ὄχι διδακτικὸς. Ἀσφαλῶς, στὴν Ἐκκλησία ὑφίσταται καὶ ἡ διάσταση τῆς διδαχῆς, ὡς ἀφήγηση τῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος. Ὅμως, ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἀναγγελία τῶν ἐσχατολογικῶν πραγμάτων, τὸ κήρυγμα τῆς Βασιλείας. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς προφητείας. Στὴν περίπτωση αὐτῆ, ὁ λόγος δὲν ἔρχεται ἀπὸ τὸ παρελθὸν ἀλλὰ ἀπὸ τὸ μέλλον. Τὸ ἄκουσμα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ σημαίνει εἴσοδο στὸ μυστήριον ποὺ ἐξεικονίζει ἡ Εὐχαριστία. Γι' αὐτό, οἱ προφῆτες στὴν πρώτη Ἐκκλησία (βλ. *Διδαχὴ καὶ Ἀποκάλυψη*) προήδρευαν καὶ μιλοῦσαν κατὰ τὴν τέλεση τῆς Εὐχαριστίας καί, ὑπὸ τὴν ἐννοια αὐτῆ, οἱ ἐπίσκοποι δὲν ἦσαν παρὰ διάδοχοι τῶν προφητῶν (βλ. *Μαρτύριον Πολυκάρπου*). Στὴν Ἐκκλησία δὲν ὑπῆρξε ποτὲ μυστηριακὴ ἐπενέργεια δίχως λόγους καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή, γιατί ὅλα τὰ μυστήρια, καὶ εἰδικὰ ἡ Εὐχαριστία, εἶναι φανέρωση τῆς Βασιλείας. Ὡστόσο, εἶναι ἄλλο πρᾶγμα ὁ προφητικὸς καὶ ἄλλο πρᾶγμα ὁ διδακτικὸς λόγος. Ἡ ὁμιλία δὲν εἶναι πάντοτε καὶ κατ' ἀνάγκη μυστικὴ ἐμπειρία. Ὅταν, ὅμως, ἡ ἐσχατολογικὴ πραγματικότητα ἐπισκέπτεται τὴν ἱστορία, συμβαίνει. Τὸ ἄκουσμα τῆς Βασιλείας συνοδεύεται τότε μετὰ τὴν θεά τοῦ φωτὸς τῆς Βασιλείας. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἀκρόαση τῶν Γραφῶν. Ἐάν, λοιπόν, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἔρχεται ἀπὸ τὸ μέλλον καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ παρελθόν, ἡ ἰδιαίτερη θέση του εἶναι στὸ εὐχαριστιακὸ πλαίσιο. Ἡ προφητικὴ θεά καὶ ἀκοῆ γίνονται μία πραγματικότητα. Τότε, καθὼς λέγει ὁ Κύριλλος Ἱεροσολύμων, σχετικὰ μετὰ τὸν κατηχούμενον ποὺ ἔχει πλέον βαπτισθῆ, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ «οὐκέτι περιηγεῖ

110. Ἐκτενὴ ἀνάλυση βλ. στό: ΖΗΖΙΟΥΔΑ ΙΩΑΝΝΟΥ, «Συμβολισμὸς καὶ ρεαλισμὸς στὴν Ὁρθόδοξη λατρεία», *Σύναξη* 71/1999, σσ. 6-21.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

ἀλλὰ ἐνηχεῖ», καθόσον ὁ βαπτισθεὶς συμμετέχει στὰ μυστήρια καὶ δὲν ἀκούει περὶ τῆς Βασιλείας, ἀλλὰ ἀκούει ἐν τῇ Βασιλείᾳ. Ὅταν ὁ λόγος ἐνωτίζεται, δὲν συλλαμβάνεται ἀπλῶς γνωστικὰ ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ ἀνθρώπινη διάνοια, ἀλλὰ ἐνοποιεῖται μὲ τὸν πιστό, γιατί ἔρχεται διὰ τοῦ Πνεύματος ὡς ἓνα μυστήριο ἀπὸ τὸ μέλλον. Στὸ μυστήριο αὐτὸ συμμετέχει καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ σύναξις. Συνεπῶς, ἡ κοινωνία καὶ ἡ κοινότητα εἶναι ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιὰ τὸν μυστικισμό τοῦ λόγου¹¹¹.

Μολονότι τὸ λειτούργημα, ἡ ἱεραρχία καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τάξις δὲν φαίνεται νὰ σχετίζονται στὴν ἐποχὴ μας καθόλου μὲ τὴν μυστικὴ ἐμπειρία, ὁ Ἰωάννης Ζηζιούλας δὲν ἔπαυσε νὰ ἀναδεικνύει τίς θέσεις τοῦ Ἰγνατίου Ἀντιοχείας γιὰ τὸ λειτούργημα τοῦ ἐπισκόπου «εἰς τύπον Θεοῦ» καὶ τὸ πρεσβυτέρου «εἰς τύπον τῶν ἀποστόλων». Ὁ Μητροπολίτης Περγάμου, ἐπηρεασμένος ἔντονα ἀπὸ τὴν περὶ Ἐκκλησίας θεολογία τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου, τονίζει ὅτι δὲν πρόκειται ἀπλῶς γιὰ τὴ μυστικιστικὴ ἰδιορρυθμία ἐνὸς ἐπισκόπου, ἀλλὰ ὅτι ἡ ὅλη θεώρησις τοῦ ἀποστολικοῦ αὐτοῦ πατέρα πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν θεμελιωδῶν ἐκκλησιολογικῶν ἀρχῶν, καὶ μάλιστα διὰ τῆς εἰκονικῆς ὄντολογίας. Ἡ «εἰκόνα» στὴ θεολογία τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ ἐξεικόνισις τῶν μελλόντων πραγμάτων. Ἀντίθετα πρὸς τὴν ἀρχαιοελληνικὴ ἀντίληψιν, ἡ ἀλήθεια δὲν συνδέεται μὲ τὸ παρελθόν, ἀλλὰ μὲ τὸ μέλλον. Τὸ λειτούργημα, ἐὰν κατανοηθεῖ στὸ πλαίσιο τῆς εἰκονικῆς ὄντολογίας, συνιστᾷ μυστικὸ γεγονός καὶ ὡς τέτοιο μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμμετάσχουμε στὶς μέλλουσες πραγματικότητες τῆς Βασιλείας. Διαφορετικά, τὸ λειτούργημα εἶναι εἴτε τύπος κενός, δίχως ὄντολογικὸ περιεχόμενο, εἴτε ὑπόθεσις ἀτομικῆς κτήσεως ἐνὸς εἰδικοῦ ἱστορικοῦ προνομίου, τοῦ ὁποίου μάλιστα ὁ χαρακτήρας θεωρήθηκε ἀνεξάλειπτος κατὰ τὴ διαμάχην ρωμαιοκαθολικῶν καὶ προτεσταντῶν. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς μορφές, τοῦ μηχανιστικοῦ καὶ τοῦ ἀνεξάλειπτου χαρακτήρα, ἀποστεροῦν τὰ λειτουργήματα τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸ μυστικὸ περιεχόμενο. Ἡ εἰκονικὴ ὄντολογία, ἀντίθετα, ἐνεργώντας μὲ σκοπὸ τὴ μετοχὴ ὡς πρόγευσις, εἰσάγει στὸ λειτούργημα τὴ μυστικὴ διάστασις, σύμφωνα καὶ μὲ τίς ἀξιώσεις τῆς Βίβλου. Ὁ εἰκονικὸς μυστικισμὸς τοῦ λειτουργήματος προκύπτει ἀπὸ τὸν ἀναφορικὸ καὶ σχεσιακὸ χαρακτήρα του. Τὸ Πνεῦμα πραγματώνει, ἐδῶ καὶ τώρα, τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ὡς πλέγμα ἀλληλοεξαρτώμενων λειτουργημάτων. Ἡ μετοχὴ στὸ λει-

111. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ ΙΩΑΝΝΟΥ, Μητρ. Περγάμου, «Πνευματολογία καὶ Ἐκκλησιολογία. Ἐκκλησιολογικὲς συνέπειες δύο τύπων Πνευματολογίας», ὁ.π., σσ. 153-174, ἰδιαίτερα σσ. 170-171, σημ. 31.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

τούργημα τοῦ Χριστοῦ λαμβάνει τὴ μορφή σύγκλισης ὄλων τῶν χαρισμάτων τῆς κοινότητος, ἡ ὁποία εἰκονίζει στὴν ἱστορία τὴν ἐρχόμενη Βασιλεία. Οἱ λειτουργοί, λοιπόν, εἶναι μυσταγωγοί, γιατί μυσῶν καὶ εἰσάγουν σ' αὐτὸ πού προσδοκᾷ ἡ κοινότης, τὴ θεὰ καὶ τὴν πρόγευση τῆς Βασιλείας. Ἡ εἰκονική, σχεσιακὴ καὶ χαρισματικὴ διάσταση τοῦ λειτουργήματος ἀλληλοπεριχωρεῖται καὶ ἀμοιβαῖα ἐρμηνεύεται. Ἡ ἐξίσωση τῶν λειτουργημάτων μετὰ τὰ χαρίσματα στὸν Παῦλο (Α' Κορ. 12-13) ἔχει ὡς συνέπεια τὸν μυστικισμό τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ βάση εἶναι βιβλική.

Στὴν ποικιλία τῶν χαρισμάτων πού οἰκοδομοῦν τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἡ ἱστορία γνώρισε καὶ τὸν ἰδιαιτέρο τύπο τοῦ χαρίσματος τοῦ μοναχοῦ καὶ τοῦ ἀσκητῆ. Κατὰ τὸν Ἰωάννη Ζηζιούλα εἶναι λάθος νὰ συνδέεται ἀποκλειστικὰ ὁ ἀσκητισμὸς μετὰ τὸ μυστικισμό. Λανθασμένα οἱ ἀσκητικοὶ πατέρες ἀποκαλοῦνται μυστικοὶ θεολόγοι. Στὴν πατερικὴ παράδοση, ὁ ὅρος «μυστικός» δὲν συνδέεται μετὰ τοὺς πατέρες τῆς ἐρήμου, ἀλλὰ μετὰ τοὺς χειροτονημένους λειτουργοὺς (Ἀρεοπαγίτης, Μάξιμος). Ὅστόσο, τὸ ἀσκητικὸ στοιχεῖο ἐκφράζει μία ὁδὸ μυστικῆς ἐμπειρίας, ἡ ὁποία ἔχει τὰ δικά της χαρακτηριστικὰ καὶ ἡ ὁποία συνδέεται μετὰ τὸν ἐκκλησιολογικὸ μυστικισμό ὡς σύνολο. Ὁ ἀσκητισμὸς ἐμφανίσθηκε στὴν ἱστορία, γιὰ νὰ δώσει ἔμφαση στὴν ἐσχατολογικὴ φύση τῆς Ἐκκλησίας, σύμφωνα μετὰ τὶς ἀκρότατες ἀπαιτήσεις τοῦ βιβλικοῦ ἀποκαλυπτισμοῦ. Ὁ μοναχὸς, ὡς μέλος τῆς Ἐκκλησίας, παίρνει στὰ σοβαρὰ τὴν βιβλικὴ ἀξίωση γιὰ ἔλευση τῆς Βασιλείας ἐντὸς τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία κρίνει καὶ ὀδηγεῖ τὸν κόσμον καὶ τὴν ἱστορία σὲ ἓνα τέλος. Ἡ ἐσχατολογία, ἡ ἀξίωση θεᾶς τῆς Βασιλείας, κεῖται στὸ ὑπόβαθρον τοῦ μοναχισμοῦ. Ὅταν ὁ μοναχὸς ἐγκαταλείπει τὸν κόσμον, ἄρα καὶ τὴν ἱστορία, δὲν ἔχει μόνο τὴν ἐμπειρία τοῦ «ἱστορικοῦ» θανάτου, ζεῖ καὶ τὸ θάνατον τοῦ «ἑαυτοῦ» του, κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ, πραγματικότητα ἡ ὁποία εἶναι ἤδη γεγονός στὸ βάπτισμα. Ἡ ἐμπειρία αὐτὴ εἶναι μυστικὴ καὶ ὀνομάζεται κενωτικὴ.

Τὸ κενωτικὸ πρότυπον τῆς Χριστολογίας, τὸ ὁποῖον πραγματώνεται ὡς κοινωνία καὶ σχέση καὶ ὄχι ὡς ἀτομικὸ ἐπίτευγμα ἢ ἐμπειρία, χαρακτηρίζει τὴ χαρισματικὴ ζωὴ καὶ βρίσκεται στὴν καρδιὰ τοῦ ἀσκητισμοῦ. Ἔτσι, ἡ ἐκκοπή τοῦ ἰδίου θελήματος καὶ ἡ ὑπακοὴ τοῦ μοναχοῦ στὸ γέροντα εἶναι γεγονός κοινωνίας καὶ ὄχι διευκόλυνση ἀτομικῆς σχέσης μετὰ τὸν Θεόν. Ἐκκοπή τοῦ ἰδίου θελήματος σημαίνει ἐπίτευξη τῆς ἐλευθερίας κατ' ἐξοχὴν. Στὸ πλαίσιον τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς, ὁ μοναχὸς γεύεται τὴν ἐν ζωῇ ἐμπειρία τοῦ θανάτου καὶ ἀγγίζει τὴν ἄβυσσον τοῦ μηδενός. Ἄν ὁ εὐχαριστιακὸς μυστικισμὸς ἀποτελεῖ γεύση τῆς Βασιλείας, ὁ ἀσκητικὸς μυστικισμὸς στὰ πρῶτα βήματά του εἶναι κἀθοδος στὸν ἄδην, ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς μετοχῆς στὸ φόβον καὶ στὸ θάνατον κάθε

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

άνθρώπου. Ὁ ἀσκητὴς ἔχει μιὰ βαθειὰ γνώση καὶ κοινωνία μὲ τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὴν κρίση ὁλόκληρη. Ὁ μοναχὸς πάσχει ὑπὲρ ἀπάσης τῆς κτίσεως καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμάρτημα ποὺ νὰ μὴν μπορεῖ νὰ συγχωρέσει διὰ τῆς ἀγάπης. Ὁ μυστικισμὸς αὐτὸς τῆς μετοχῆς στὴν ἔκπτωτη καὶ ἐμπερίστατη κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου πραγματώνει τὴν Ἐκκλησία ὡς τὸ μυστικὸ σῶμα τοῦ ἐσταυρωμένου Χριστοῦ. Δὲν πρόκειται, ὅμως, γιὰ μιὰ ἀτομικιστικὴ ἐμπειρία. Ἡ ἐμπειρία τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ ἐπιτρέπει τὴν ἐπίτευξη μιᾶς ταυτότητας μὲσω τοῦ ἄλλου καὶ ὄχι μὲσω τῆς αὐτοεπιβεβαίωσης. Τοῦτο κάνει τὸν μυστικισμὸ ἀγαπητικὸ καὶ ἐρωτικὸ, ὄχι βέβαια κατὰ τὴν πλατωνικὴ ἐκδοχὴ τῆς ἀναγκαστικῆς ἔλξης τοῦ καλοῦ. Ἡ ἀσκητικὴ ἐμπειρία βασίζεται στὴν κενωτικὴ Χριστολογία, στὴν ἐλεύθερη ἀγάπη ἀκόμη καὶ τοῦ ἀμαρτωλοῦ, πέρα ἀπὸ κάθε λογικὴ ἢ ἠθικὴ ἀναγκαιότητα καὶ αἰτιότητα.

Ἡ θεὰ τοῦ ἀκτίστου φωτὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι μυστικὴ ἐμπειρία ποὺ προϋποθέτει συμμετοχὴ στὴν κένωση τοῦ Χριστοῦ. Διὰ τῆς ἐλεύθερης μετοχῆς στὰ πάθη καὶ στὴν κένωση τοῦ Χριστοῦ, ὁ ἀσκητὴς ὁδηγεῖται στὸ φῶς τῆς Ἀνάστασης. Τὸ θαβώρειο φῶς τῆς Μεταμόρφωσης, τὸ ὁποῖο βλέπουν οἱ ἡσυχαστὲς μοναχοί, δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα, καθὼς συχνὰ πιστεύεται, μηχανικῆς ἀσκήσεως καὶ τεχνικῆς τύπου γιόγκα. Ἀφορᾷ τὴ μέθεξι στὸ μυστικὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ στὴν σταυρικὴ του μορφή, τὴν κοινωνία μὲ τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ, τὴν ὑπέρβαση τῶν παθῶν καὶ κυρίως τῆς φιλαυτίας.

Εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπίδραση ποὺ ἀσκήσε ὁ Ὁριγενισμὸς στὸ μοναχισμὸ τῆς Ἀνατολῆς (καὶ τῆς Δύσης) γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς θείας γνώσης μὲσω τῆς κάθαρσης τοῦ νοῦ ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ καὶ τὴ συγκέντρωση στὸν ἑαυτὸ ἢ στὸν Θεὸ διὰ τῆς θεωρητικῆς ἀναβάσεως. Τὴν τυπικὰ νεοπλατωνικὴ αὐτὴ προσέγγιση, γνωστὴ ὡς Εὐαγγελισμὸ, διόρθωσε ὁ ἅγιος Μάξιμος, μὲσω τοῦ Μακαριανικοῦ τύπου τοῦ μοναχισμοῦ, ἀποδεχόμενος ὡς ὄργανο γνώσης καὶ κέντρο τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς τὴν (βιβλικὴ) ἔννοια τῆς καρδίας καὶ ὄχι τοῦ νοῦ. Ὁ νοῦς δὲν ὑφίσταται ἀυτονομημένα ἀλλὰ πρέπει νὰ κατέλθει καὶ νὰ ἐνοποιηθεῖ μὲ τὴν καρδιά. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἐφαρμόσθη ἀργότερα ἀπὸ τοὺς ἡσυχαστὲς τοῦ Ἁγίου Ὁρους. συνεπῶς, ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα καταλήγουν καὶ σημαίνουν σὲ τελικὴ ἀνάλυση τὴ μυστικὴ ἐμπειρία ποὺ βασίζεται στὴν ἀγάπη ὡς ἐκ-στατικὴ κοινωνία καὶ σχέση. Μόνο «οἱ καθαρὸι τῇ καρδίᾳ τὸν Θεὸν ὄψονται», καθόσον ἡ καρδιά δὲν εἶναι ἡ πηγὴ τῶν αἰσθήσεων ἀλλὰ ἡ ἕδρα τῆς ὑπακοῆς στὸ θέλημα τοῦ ἄλλου καὶ τοῦ ἑσχατοῦ «Ἄλλου» κατ' ἐξοχίην¹¹².

112. Ὅλες οἱ ἀναφορὲς τῆς ἐνότητος αὐτῆς προέρχονται ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ ZIZIOULAS JOHN, *Communion and Otherness. Further Studies in Personhood and the Church*, καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Ὁ μοναχισμὸς ἐμφανίσθηκε στὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν Δ΄ αἰ. ὡς ἔντονη διαμαρτυρία καὶ ἀντίσταση μπροστὰ στὸν κίνδυνο τῆς ἐκκοσμίκευσης τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ζωῆς. Ἡ φυγὴ στὴν ἔρημο, ἡ ἀσκήση καὶ ἡ μοναστικὴ βιοτὴ δὲν ὑπῆρξαν παρὰ μία ἐναγώνια προσπάθεια γιὰ τὴν αὐθεντικὴ καὶ γνήσια βίωση τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἡ ἀπάρνηση τοῦ «κόσμου» καὶ ἡ ὑποταγὴ στὸν Χριστό, ἡ «τελειότητα» ὡς ἀγιότητα βίου, δὲν ἀποτελοῦσε κάποια παράξενη καὶ ἀσυνήθιστη ἀναζήτησι, ἀλλὰ τὸν πυρήνα καὶ τὴν καρδιά τῆς εὐαγγελικῆς πίστεως πρὸς τὴν ὁποία κάθε χριστιανὸς ὀφείλει νὰ προσανατολίζεται. Τὸ πέταγμα τοῦ μοναχισμοῦ στὴν ἔρημο δὲν ἐπιζήτησε νὰ ἀποδράσει ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ τὸν κόσμο, ἀλλὰ νὰ «ἀδράξει» τὸ ἔσχατον καὶ νὰ βιώσει τὴν Βασιλεία μέσα στὴν ἱστορία.

Παρὰ τὶς δεδομένες βιβλικὲς ρίζες του, ὁ μοναχισμὸς στὶς ἀπαρχές του δὲν προσέκυψε θεσμικὰ μέσα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Ὑπῆρξε μία κίνηση στὸ μεταίχμιο κλήρου καὶ λαοῦ μὲ σαφῶς λαϊκὸ χαρακτῆρα καὶ ἔντονο τὸ προφητικὸ στοιχεῖο. Ὡστόσο, ὁ κοινοβιακὸς τρόπος, ποὺ σταδιακὰ ἐπικράτησε στὴ μοναστικὴ ζωὴ, διαμόρφωσε τὶς ἐκκλησιολογικὲς προϋποθέσεις καὶ συντεταγμένες τῆς χριστιανικῆς ἀσκήσης. Μία καινούργια κοινωμία, τὸ μοναστικὸ κοινόβιο, ὡς ἐνσάρκωση τοῦ ἰδεώδους τοῦ μοναχισμοῦ, ἀντιπολιτεύεται τὴν ἐν τῷ κόσμῳ βιοτὴ καὶ πολιτεία. Στὴν χριστιανικὴ, μάλιστα, Ἀνατολή, ἡ ἔρημος προσπάθησε νὰ ἀντιπαρῆλθει καὶ νὰ ὑπερβεῖ τὴν αὐτοκρατορία, ἐνῶ οἱ σχέσεις τους ὑπῆρξαν συχνὰ τεταμένες. Τελικῶς, ἡ διάδοσις τοῦ μοναχισμοῦ ἦταν μεγάλη καὶ ἡ ἐπίδρασή του στοὺς κατοπινούς αἰῶνες σημάδεψε ἀποφασιστικὰ σύνολη τὴν ἰδιοπροσωπία τῆς ὀρθόδοξης Παράδοσης.

Τὸ κάλεσμα τῆς ἐρήμου στὴν ἀσκητικὴ πράξι καὶ θεωρία τοῦ μοναχισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς βιώθηκε ὡς κάλεσμα τῆς Βασιλείας, ὡς μία ρίζοσπαστικὴ μαρτυρία τῶν ἐσχάτων. Ἡ ὑπαρξιακὴ μάχη τοῦ ἀσκητῆ δὲν πραγματοποιεῖται μανιχαϊστικὰ σὲ ἓνα ἀνταγωνιστικὸ πεδίο, ὅπου συγκρούονται ἡ κατώτερη ὕλη μὲ τὸ ἀνώτερο πνεῦμα, οὔτε θεμελιώνεται σὲ μία δυϊστικὴ ἀντίληψι τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς. Ὁ ἀνθρωπολογικὸς τύπος τῆς χριστιανικῆς ἀσκήσης εἶναι αὐτὸς τοῦ μανικοῦ ἐραστῆ τῶν ἐσχάτων τῆς Βασιλείας.

Τὸ δίλημμα μεταξὺ αὐτοκρατορίας καὶ ἐρήμου στὸν ὀρθόδοξο μοναχισμό, τὸ ὁποῖο ἐρμηνευτικὰ εἰσήγαγε ὁ π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ¹¹³, σημαίνει ἀκριβῶς

τὸ τελευταῖο κεφάλαιο μὲ τίτλο «The Church as the "Mystical" Body of Christ: Towards an Ecclesial Mysticism», ὁ.π., σσ. 286-307.

113. Βλ. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, «Ἀντινομίες τῆς χριστιανικῆς ἱστορίας. Αὐτοκρατορία

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

τῆ χαρισματικῆ ἐσωτερικέυση τῆς ἐσχατολογικῆς ὑπόστασης τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀναχώρηση καὶ ἡ ξενητεία, ἡ μετάνοια καὶ ἡ προσευχή, οἱ κόποι καὶ οἱ ἀναβαθμοὶ τῆς ἀσκήσεως προσανατολίζουν τὴν ὑπαρξὴ σὲ μία πνευματικὴ ἀλλοίωση, ἡ ὁποία μετατρέπει τὸ χρόνο ἀπὸ συντελεστὴ φθορᾶς καὶ θανάτου σὲ πληρωματικὸ χρόνο τῆς θείας παρουσίας. Ἐπιδιώκοντας τὸ ἔσχατο μέσα στὴν ἱστορία, οἱ μοναχοὶ γεύονται ἤδη τὸ τέλος τοῦ χρόνου ὡς προσδοκία καὶ πρόγευση συνάμα τῆς κοινωνίας μὲ τὴ ζωὴ τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἐσχατολογικὸς αὐτὸς προσανατολισμὸς τῆς ἀσκήσεως δὲν συνιστᾷ μία ἀπάνθρωπη μοναξιά ἢ ἕναν ψυχολογικὸ ἐγκλεισμὸ σὲ μία ἐγωκεντρικὴ ἀτομικότητα. Ἡ Χριστολογία ἀποβαίνει κλειδί γιὰ τὴν ἀνθρωπολογία τῆς ἀσκήσεως. Στὸ μοναχικὸ βίωμα, λόγω ἀκριβῶς τῆς κένωσης τοῦ Θεοῦ στὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, δὲν νοεῖται καμιά αὐτάρκεια καὶ ἐγωκεντρικὴ θωράκιση. Πρωταρχικὸ αἶτημα τῆς μοναστικῆς ζωῆς εἶναι ἡ θραύση τοῦ ἀτομικοῦ ἐγὼ καὶ τὸ ἀνοιγμὰ στὸν ἄλλο ἄνθρωπο. Τὰ πάντα τέμνονται ἀπὸ μία ριζικὴ ἀπάντηση κενωτικῆς διάθεσης τοῦ ἑαυτοῦ, ὁ ὁποῖος ἀναζητεῖ τὸν πλησίον στὴν κοινωνία τῶν σχέσεων. Στὴν ἐκστατικὴ σχέση καὶ διάθεση πρὸς κάθε τι ἐκτός του, στὸν τόπο τοῦ ἄλλου, ὁ ἀσκητὴς κατορθώνει νὰ βρεῖ τὸν ἀληθινὸ του ἑαυτό. Κατὰ τὸν Ἰσαὰκ τὸν Σύρο, «μοναχὸς ἐστὶ καρδία καιομένη ὑπὲρ πάσης κτίσεως, ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων τῶν ὀρνέων καὶ τῶν ζώων καὶ τῶν δαιμόνων καὶ ὑπὲρ παντὸς κτίσματος. Καὶ ἐκ τῆς μνήμης αὐτῶν καὶ τῆς θεωρίας αὐτῶν ρέουσιν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ δάκρυα»¹¹⁴. Ἡ προτεραιότητα τῶν σχέσεων καὶ τῆς κοινωνίας θεμελιώσε, ἀλλωστε, καὶ τὸ κοινοτικὸ ἰδεῶδες τοῦ μοναχισμοῦ. Ἡ κοινοβιακὴ ζωὴ εἶναι ἕνας μικρόκοσμος τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ ἀναχωρητικὸς μοναχισμὸς δὲν εἶναι ποτὲ ἀπόλυτος, ἀλλὰ ἔχει πάντοτε τὴν ἀναφορὰ του στὴν ἔννοια τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἀγάπης ὡς ὁδοῦ τελειώσεως.

Στὴν ἀσκητικὴ παιδαγωγία τῆς ἐρήμου, ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ὑπακοὴ ὡς ἐκούσια παραίτηση ἀπὸ τὸ ἀτομικὸ ἐγὼ λειτούργησε ἀκριβῶς ὡς θεραπεία καὶ ἀνάδειξη τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας καὶ βούλησης στὰ ὅρια τῆς ἀγαπητικῆς κοινωνίας. Ἡ μοναστικὴ ἐμπειρία σπάζει τὰ δεσμὰ τοῦ ἐγὼ μὲ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, θυσιάζει ἡθελημένα τὴν ἀτομικὴ αὐτάρκεια γιὰ νὰ ὑποδεχθεῖ ἔνδον τὸν Θεό, τὸν κόσμον καὶ τὸν συνάνθρωπο στὴ μέγιστη δυνατὴ κοινωνικότητα. Ὁ Μέγας Βασίλειος προσανατόλισε τὸν μοναχισμὸ πρὸς τὸ κοινοβιακὸ ἰδεῶδες,

καὶ ἔρημος», στὸν τόμο *Χριστιανισμὸς καὶ Πολιτισμὸς*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 86-127.

114. ΙΣΑΑΚ ΣΥΡΟΥ, Ἔπαντα τὰ εὐρεθέντα ἀσκητικά, Λόγ. ΠΑ', ἐκδ. Σπανοῦ, σελ. 316. Πρβλ. σελ. 306.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

διότι θεωρούσε ακριβώς ότι η κοινονία με τόν άλλο και όχι η πλήρης απομόνωση μπορεί να φανερώσει την αλήθεια του ανθρώπου. Ο άλλος αποβαίνει βασικό συστατικό της μοναχικής ζωής. Για τὸ λόγο αὐτὸ στὸ μοναχικὸ βίω, ἀκόμη καὶ πέραν τοῦ κοινοβιακοῦ τρόπου, ἡ ἔλλειψη τῆς ὑπακοῆς καὶ τῆς πνευματικῆς πατρότητας εἶναι ἀδιανόητη. Ἡ κένωση τοῦ μοναχοῦ εἶναι μία χριστομίμητη ἀγαπητικὴ αὐθυπέμβαση, μία εὐχαριστιακὴ αὐτοδαπάνηση ποὺ ἐπιτρέπει τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν αὐταξίωση τῆς ὑπαρξῆς, ἀπὸ τὴ φθειρόμενη βιολογικὴ ὑπόσταση τοῦ ἀτόμου, σὲ προσωπικὴ πληρότητα ζωῆς κατ' εἰκόνα τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ὁ ἀνθρωπολογικὸς τύπος τῆς μοναστικῆς ἀσκήσεως εἶναι, τελικὰ, ἡ ἀνάδειξη τοῦ προσώπου ὡς καινοῦ τρόπου ὑπάρξεως. Τοποθετώντας ψηλὰ τὸν πήχυ, ἡ ὀρθόδοξη ἀνθρωπολογία κάνει λόγο γιὰ τὴ θέωση τοῦ ἀνθρώπου ὡς τελικοῦ σκοποῦ καὶ νοήματος τῆς ὑπαρξῆς. Ἡ θεολογία τῆς θέωσης στὴν ὀρθόδοξη Παράδοση ἔχει ἐπίκεντρο τὴ δυνατότητα ἄμεσης κοινονίας τῆς θείας χάριτος ἢ τῆς θείας ἐνεργείας ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνθρώπινη συνεργία. Ἡ ἐμμονὴ στὴ θεία χάρις δὲν καθιστᾷ μὴ ἀναγκαία τὴν ἀνθρώπινη βούληση καὶ συμμετοχὴ, τὸν πόνο καὶ τὸ μόχθο τοῦ ἀσκητικοῦ ἀγώνα. Ἡ θέωση τελεσιουργεῖται μὲ τὴν ἄκτιστη χάρις ποὺ προσφέρεται διὰ τῶν μυστηρίων καὶ μὲ τὴν ἐλεύθερη συνεργία τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἀσκήσεως. Ἔτσι, τὸ μέτρο τῆς ἀνθρώπινης συμμετοχῆς στὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας δὲν εἶναι παρὰ ἡ προετοιμασία καὶ ἡ δεκτικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε νὰ ἀποδεχθεῖ τὴν προσφερόμενη θεία χάρις.

Ἡ ἀσκήση θεραπεύει καὶ ἀποκαθιστᾷ, λοιπόν, τὴν ἀνθρώπινη θέληση καὶ τὴν προσανατολίζει ἀπὸ τὰ πεπερασμένα ὄριά της πρὸς τὸ ἄπειρον τῆς θείας ζωῆς. Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία περὶ χάριτος καὶ συνεργίας ξεπερνᾷ τὴ θεολογία τῆς κτιστῆς χάριτος —ποὺ ὡς δωρεὰ κτιστῶν ἰδιωμάτων (habitus creatum) ἐπιστρέφει τὸν ἄνθρωπο στὴ θεία πηγὴ— ἢ τὴν ἀντίληψη τῆς Μεταρρύθμισης —ποὺ ἐξαρτᾷ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ— καὶ ἀναδεικνύει τὴ θετικὴ ἀνταπόκριση τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας στὴν κλήση τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀνθρώπινη συνεργία, ἡ πεμπουσία αὐτὴ τῆς μοναστικῆς ἀσκήσεως, προσλαμβάνεται καὶ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴ θεία χάρις, ἐκφράζοντας ἀκριβῶς τὸ παράδοξο τῆς ἀσύμμετρης Χριστολογίας. Ἡ χάρις παρέχεται ὡς δωρεὰ καὶ μὲ πρωτοβουλία τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι ὡς ἀναγκαία ἐπιβράβευση καὶ ἀξιομισθία, ἐνῶ ἡ συνεισφορά τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται στὴν ἐλεύθερη καὶ ἐνεργητικὴ ἀποδοχὴ της.

Ἄν οἱ Κόπτες τῆς Αἰγύπτου δημιούργησαν τὶς πρώτες μορφές τοῦ μοναστικοῦ βίου, οἱ Ἕλληνες ἐπρόκειτο νὰ συγκροτήσουν καὶ νὰ διαμορφώσουν θεολογικὰ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀσκητικῆς ζωῆς καί, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, νὰ

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

του προσδώσουν τὰ θεολογικά και ἐκκλησιολογικά χαρακτηριστικά του κοινοτικού τρόπου ὀργάνωσής του. Πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, ἡ μυστικὴ παράδοση ποὺ καθιέρωσε ἡ Ἀλεξανδρινὴ σχολή, μὲ προεξάρχοντα τὸν Ὁριγένη, θὰ διαδραματίσει καθοριστικὸ ρόλο. Τὶς νεοπλατωνικὲς τάσεις, τὸν μυστικὸν συμβολισμόν και τὶς θεολογικὰς ἀκρότητες τοῦ Ὁριγένη και τοῦ Εὐαγρίου θὰ διορθώσουν οἱ Καππαδόκες Πατέρες μὲ μίαν καθοριστικὴν συμβολὴν στὸ κοινοβιακὸ ἰδεῶδες, τὴν ὀργάνωση και τὴν πνευματικότητα τοῦ μοναχισμοῦ. Πράγματι, μὲ ρωμαλεότητα οἱ Ἑλληνας Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας θὰ συνδέσουν τὴ δογματικὴν θεολογία μὲ τὴν ἀσκητικὴν πράξη, τὴν εὐχαριστιακὴν ἐμπειρία μὲ τὴν μοναστικὴν ζωὴν και πνευματικότητα. Κορυφαῖες συνθέσεις δόγματος και ἥθους, εὐχαριστίας και ἀσκήσεως ἀποτελοῦν γιὰ τὴν ὀρθόδοξον Ἀνατολήν, μεταξύ ἄλλων, τὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητῆ τὸν ἔβδομον αἰῶνα και, ἑπτὰ αἰῶνες ἀργότερα, ἐκεῖνο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ. Πράξη και θεωρία, Αἰγύπτιοι και Ἑλληνας, συνδημιούργησαν θεολογικὰ τὸ μοναχισμόν, ὁ ὁποῖος ἔγινε ἀποδεκτὸς ἀπὸ ὅλην σχεδὸν τὴν χριστιανικὴν οἰκουμένην ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Οἱ βίοι τῶν ἁγίων τῆς ἐρήμου, τὰ ἀποφθέγματα τῶν γερόντων, ἡ ἱστορία τῶν μοναχῶν τῆς Αἰγύπτου, τὸ Λαυσαϊκόν, τὸ Λειμωνάριον, ἡ Κλίμαξ τοῦ ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Σιναΐτη, οἱ Ἐρωταποκρίσεις Βαρσανουφίου και Ἰωάννου, ὁ Εὐεργετεινὸς και πλῆθος ἀκόμη ἔργων τῆς μοναστικῆς γραμματείας μέχρι τῆς Φιλοκαλίας τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, ποὺ συνέθεσαν τὸν 18ο αἰ. ὁ ἅγιος Μακάριος Νοταρᾶς και ὁ ἅγιος Νικόδημος Ἀγιορείτης, ἐξέφρασαν, μὲ ἔντονον τὸ βιωματικὸν στοιχεῖον, αὐτὸ ποὺ θὰ ὀνομάζουμε πολιτισμὸν τῆς ἐρήμου ἢ μοναστικὴν πνευματικότητα.

Στὰ κείμενα τῆς μοναστικῆς παράδοσης, ἡ ἀσκητικὴ και θεραπευτικὴ ἀντίληψη τῆς Ἐκκλησίας συνυφαίνεται ἄρρηκτα μὲ τὴν εὐχαριστιακὴν και μυστηριακὴν ὄψη τῆς. Ἀσκήση και Εὐχαριστία συναποτελοῦν τὶς ἐκκλησιολογικὰς συνιστώσας τοῦ ὀρθόδοξου ἥθους¹¹⁵. Ἡ εὐχαριστιακὴ πράξη τῆς Ἐκκλησίας ἐκφράζει ἔμπρακτα τὴν δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ γίνῃ πρόσωπο, «κατ' εἰκόνα και ὁμοίωσιν Θεοῦ» μέσα στὴν ἱστορία, νὰ ὑπερβῇ τὴν βιολογικὴν του ὑπόσταση, ἢ ὅποια τελεῖ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς φθορᾶς και τοῦ θανάτου. Τὸ πρόσωπο διὰ τῆς Εὐχαριστίας, ἐδῶ και τώρα, ἤδη και ὄχι ἀκόμη, προγεύεται τὰ ἔσχατα. Τοῦτο ἀκριβῶς συνιστᾶ και τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀσκητικοῦ ἥθους τῆς ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς. Δίχως τὸ εὐχαριστιακὸν ὑπόβαθρον, ἢ ἀσκήση εὐκόλα ἐκτρέπεται σὲ μίαν πνευματικὴν ἐκγύμναση και αὐτοπειθαρχία, σὲ ἰδιωτικὸν και στενὰ ἠθικὸν ἐπίτευγμα. Διὰ τῆς Εὐχαριστίας, ὁ πιστὸς

115. Βλ. ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ, *Κοινωνία Θεώσεως*, ὁ.π. σ.σ. 425-456.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

ένοποιεί την άσκητική του συνεργία με τη ζωή του Χριστού, αλληλοπεριχωρεί το ήθος του με τον τρόπο υπάρξεως της ελευθερίας και της αγάπης. Καμμία θεολογία και πείρα της θείας χάριτος δεν υφίσταται στην ὀρθόδοξη μοναστική πνευματικότητα υπεράνω ἢ καὶ ἐκτός της μυστηριακῆς ζωῆς. Στά κείμενα της μοναστικῆς παράδοσης, ὁ διάχυτος πνευματολογικὸς παράγοντας συχνά συνδέεται ὀργανικά με μία δοξολογική Χριστολογία καὶ Τριαδολογία δίχως νὰ ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος πνευματομονισμού, ὁ ὁποῖος θὰ ἀφοροῦσε μία ιδιαίτερη καὶ ἀυτόνομη πνευματικότητα τῶν χαρισματούχων. Διὰ τοῦ Πνεύματος, ὁ Χριστὸς γίνεται μία ἐμπειρικά μεθεκτὴ πραγματικότητα στὴ ζωὴ τῶν μελῶν της Ἐκκλησίας.

Τὸ ἀσκητικὸ καὶ εὐχαριστιακὸ ἤθος ἀποσκοπεῖ «εἰς ἐκείνην τὴν ἐνότητα ἣτις κέκτηται διδάσκαλον τὴν Ἁγίαν Τριάδα», σύμφωνα με τὸν ἅγιο Ἰσαὰκ τὸ Σύρο¹¹⁶. Κάθε μορφή καὶ τρόπος της μοναστικῆς βιοτῆς ἔχει κέντρο καὶ σκοπὸ τὴν πραγμάτωση της δίχως ὄρια αγάπης κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Χριστοῦ. Ὁ μοναχός, εἴτε κοινοβιάτης, εἴτε ἐρημίτης, εἴτε ἡσυχαστής, εἴτε ἐγκλειστος, πρέπει νὰ καίγεται στὴν καρδιά του ἀπὸ ἀγάπη γιὰ ὀλόκληρη τὴν κτίση. Ἡ σωτηρία δὲν εἶναι γεγονός ἀτομικὸ, ἀλλὰ ὑπόθεση τοῦ σώματος της Ἐκκλησίας. Ὁ ἕνας Χριστὸς ἐνσωματώνει στὴν ὑπαρξή του καὶ περιλαμβάνει διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τοὺς πολλούς. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν ἑτερότητα τοῦ ἄλλου εἶναι ἡ ἀυθιπέρβαση τοῦ ἐγωκεντρικοῦ ἑαυτοῦ, ποὺ μιμνῆται τὸν τρόπο υπάρξεως καὶ κοινωνίας τῶν προσώπων της Ἁγίας Τριάδος. Ἀγαπώντας τὸν πλησίον, υπερβαίνοντας τὴν αὐτάρκειά μας, ἀγαποῦμε τὸν Θεό, κοινωνοῦμε στὸ Τριαδικὸ ἀρχέτυπο της ζωῆς. Ὁ ἅγιος Ἰσαὰκ ὁ Σύρος ἐπισημαίνει πὼς «μόνον τότε, ὅτε φθάσομεν τὴν ἀγάπην, ἐφθάσαμεν εἰς τὸν Θεόν»¹¹⁷. Ἡ πηγὴ της ἀγάπης οὐδέποτε στερεύει. Ὡς τελειότητα ζωῆς, ἡ ἀγάπη συνδέεται με τὴν κοινωνία της θεώσεως. Ἡ ἀδιάκοπη ὑπέρβαση τοῦ ἑαυτοῦ ἐπιτρέπει τὴν κίνηση καὶ τὸ ἀγαπητικὸ ἀνοιγμα πρὸς τὸν ἄλλο. Καθὼς ἡ ἀγάπη εἶναι ὄντολογικὴ κατηγορία καὶ τρόπος υπάρξεως τοῦ Θεοῦ —«ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν»— ἔτσι καὶ ὁ κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἄνθρωπος, ὅταν φθάνει στὴ θέωση δὲν ἔχει ἀπλῶς ἀγάπη ἀλλὰ εἶναι ὁ ἴδιος ἀγάπη. Κατὰ μία ἄλλη ἐκδοχὴ στὴ μοναστικὴ παράδοση, κόλαση εἶναι τὸ μαρτύριο τοῦ νὰ μὴ βλέπεις τὸ πρόσωπο τοῦ ἄλλου, δηλαδὴ νὰ μὴν ἀγαπᾶς. Ἡ κτήση της ἀγάπης εἶναι τὸ τέλος σύνολης της ἀσκητικῆς ζωῆς. Κίνητρο καὶ στόχος τοῦ μοναχοῦ εἶναι ἡ ἀγάπη ὡς ὑπαρξιακὴ κατάσταση.

116. Βλ. Λόγος ΠΔ', ὁ.π., σελ. 323.

117. Βλ. ὁ.π., σελ. 283.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

Ἡ Μοναχισμὸς τῆς Ἀνατολῆς, λοιπόν, ἀναπτύχθηκε μὲ ἄξονα τὴν κοινὴ λατρεία στὴ Θεία Εὐχαριστία καὶ τὴν κατὰ μόνως προσευχὴ στὸ κελλί¹¹⁸. Τὸ μοναστικὸ ἰδεῶδες τῆς ἑνώσεως μὲ τὸν Θεὸ πραγματώνεται μὲ τὴ συνύφανση ἀσκητικῆς καὶ εὐχαριστιακῆς ζωῆς. Ἡ συνύπαρξη τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς Εὐχαριστίας εἶναι γνήσιο χαρακτηριστικὸ τοῦ ὀρθόδοξου μοναχισμοῦ. Τὰ περίφημα στάδια τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ὁ ἔμπονος ἀγώνας γιὰ τὴν κάθαρση ἀπὸ τὰ πάθη καὶ ἡ ζωὴ τῆς προσευχῆς δὲν ὀλοκληρώνονται χωρὶς τὴ λειτουργικὴ ζωὴ. Ἡ ἴδια ἡ ἀσκητικὴ κάθαρση, ὡς χάρις καὶ ἑνωσις μὲ τὸν Χριστό, συντελεῖται στὴν κοινότητα τῆς Θείας Εὐχαριστίας. «Ἡ πρὸς Θεὸν ἡμῶν, ὡς ἐφικτόν, ἀφομοίωσις τε καὶ ἑνωσις ταῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσει καὶ ἱεραουργίαις μόνως τευξόμεθα»¹¹⁹, διευκρινίζει ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης. Ἡ θέωσις ὡς τὸ ἰδανικὸ τῆς μυστικῆς θεολογίας τῆς Ἐκκλησίας πραγματοποιεῖται ἀπὸ τὴν ἀκτιστὴ καὶ ἐνυπόστατὴ χάρις, ἡ ὁποία λαμβάνεται «ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος καὶ πρὸ τῶν μυστηρίων»¹²⁰, κατὰ τὸν ἅγιον Γρηγόριο Παλαμᾶ. Ὁ φωτισμὸς τοῦ βαπτίσματος καὶ ἡ κοινωνία τοῦ «φωτιστικοῦ σώματος» ἐνώνει στὴν Ἐκκλησία ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι τὸν Χριστὸ μὲ τὶς ἰδιαίτερες ἀνθρώπινες

118. Βλ. ΑΡΧΙΜ. ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΥ, Καθηγουμένου Ι. Μ. Σίμωνος Πέτρας, *Κατηχήσεις καὶ Λόγοι 1, Σφραγὶς Γνήσια*, Ὁρμύλια 1998, σσ. 227-229: «Πρῶτα ἀπ’ ὅλα, ὁμιλῶντας περὶ προσευχῆς, πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι ἡ προσευχὴ δὲν εἶναι ποτὲ μόνη τῆς [...] Καὶ ἐν προκειμένῳ ἡ προσευχὴ εἶναι συνδεδεμένη μὲ κάτι ἄλλο· μὲ τὴν λατρεία μας καὶ μάλιστα μὲ τὴν θεία κοινωνία. Ἐὰν δὲν ὑπάρχει λατρεία καὶ δὲν ὑπάρχει θεία κοινωνία, οὔτε προσευχὴ εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ. Πᾶσα προσευχὴ θὰ εἶναι ψευδής [...] Αὐτὰ πηγαίνουν μαζί. Ἀποτελοῦν τὰ δύο σκέλη τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Τὸ ἓνα εἶναι ἡ μυστηριακὴ ζωὴ, ποῦ εἶναι προϋπόθεσις τῆς μυστικῆς ζωῆς [...] Ἡ προσευχὴ, λοιπόν, λέμε ὅτι εἶναι μία στροφή πρὸς ἓνα πρόσωπο [...] Ὁ Χριστὸς [...] γίνεται γιὰ μένα παρὼν μέσα εἰς τὴν ζωὴν μου, διὰ τῆς λατρευτικῆς μου συμμετοχῆς, διὰ τῆς συμμετοχῆς μου μέσα εἰς τὴν λατρείαν καὶ, ἰδιαίτατα, διὰ τῆς συμμετοχῆς μου εἰς τὴν θεϊαν κοινωνίαν [...] συνδέομαι μὲ τὸν Χριστὸν καὶ γίνομαι μέλος τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ [...] Αὐτὴ ἡ δική μου τώρα πλέον στροφή, γίνεται διὰ τῆς μυστικῆς ὁδοῦ ποῦ εἶναι ἀδιάλειπτος, καὶ γίνεται ἀρχικῶς καὶ οὐσιαστικῶς διὰ τῆς προσευχῆς. Αὐτὸ ποῦ γίνεται ἐν τινι χρόνῳ μέσα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, κατὰ τὸν ἑσπερινό, ἢ μέσα εἰς τὴν λειτουργίαν μὲ τὴν θεία κοινωνία, αὐτὸ συνεχίζεται μὲ τὴν προσευχὴ καὶ δὲν μπορῶ νὰ πῶ ὅτι πάω στὴν Ἐκκλησία, ἅμα δὲν προσευχόμεν». Πρὸς τὸ ἴδιον, *Κατηχήσεις καὶ Λόγοι 2, Ζωὴ ἐν Πνεύματι*, Ὁρμύλια 1998, σελ. 132: «Ἡ μοναστικὴ ζωὴ εἶναι μία ζωὴ καθολικὴ, γιατί εἶναι μία ζωὴ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἶναι μία ζωὴ ποῦ ἀφορμάται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, καταλήγει εἰς τὴν Ἐκκλησία, εἶναι γιὰ τὴν Ἐκκλησία, καὶ ποῦ αὐτὴ αὐτὴ ἡ ζωὴ δὲν εἶναι καθόλου ἔξω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία· διότι τὰ πάντα θὰ εἶναι μία πράξις, ἀλλὰ μία πράξις δὲν διακρίνεται παρὰ μόνον μία πίστις καὶ πίστις σημαίνει ἑνωσις μὲ τὴν Ἐκκλησία».

119. *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας 2*, PG 3, 392A.

120. Βλ. Ἀντιρρητικός 5, 75, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα Γ*, σελ. 344.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

υποστάσεις. Ἡ θεμελίωση τῆς θεᾶς τοῦ ἀκτίστου φωτός εἶναι εὐχαριστιακὴ κατ' ἐξοχήν. Τὸ εὐχαριστιακὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ὡς πηγὴ τοῦ φωτός τῆς ἀκτιστῆς χάριτος, ἔχει ἀνακραθεῖ καὶ ὑπάρχει πλέον ἐντὸς τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, τὴν ὁποία καὶ «ἐνδοθεν περιαιυγάζει»¹²¹. Ἡ θεὰ τοῦ ἀκτίστου φωτός εἶναι γνώρισμα τῆς μυστηριακῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Δίχως τὴν ἐμπειρία τῆς Θείας Εὐχαριστίας δὲν υφίσταται γιὰ τὴν Ἐκκλησία οὔτε ἀσκήση οὔτε κάθαρση. Τὴν ἐκκλησιολογικὴ αὐτὴ σύνθεση εὐχαριστιακῆς καὶ ἀσκητικῆς ζωῆς ἐκφράζει ἰδιαίτερα ὁ ἅγιος Νικόλαος Καβάσιλας, ὅταν ἐπισημαίνει ὅτι ἡ κάθαρση εἶναι καὶ προϋπόθεση τῆς Εὐχαριστίας, ἀλλὰ καὶ παρέχεται διὰ τῆς Εὐχαριστίας. Ὁ ἀγώνας τῆς κάθαρσης προσιδιάζει σὲ ὅσους προσέρχονται στὴν Εὐχαριστία, ἡ ὁποία καθαίρει ὅσους ἔχουν ἀνάγκη κάθαρσης καὶ φωτίζει ἐκείνους ποὺ προσεγγίζουν τὸ μυστήριον ἔχοντας διέλθει ἤδη ἀπὸ τὸ στάδιο τῆς κάθαρσης. Εἶναι τὸ «καθάρισον γέρας» ἀλλὰ καὶ τὸ «τελευταῖον μυστήριον», καθόσον ἡ κάθαρση καὶ ὁ ἁγιασμός ποὺ προσφέρει ἡ Θεία Εὐχαριστία εἶναι ἡ τελικὴ, μέγιστη καὶ ὕψιστη ἐμπειρία, «ὅτι περαιτέρω προελθεῖν οὐκ ἔστιν οὐδὲ προσθῆναι [...] μετὰ δὲ τὴν εὐχαριστίαν οὐκ ἔστιν ἐφ' ὃ χωροῦμεν»¹²².

Η ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ

Ἡ ἐπανεύρεση τῆς πατερικῆς θεολογίας, ἡ ἀνανέωση τῆς θεολογικῆς σκέψης κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '60, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποτυχία τοῦ εὐσεβιστικοῦ κινήματος ὁδήγησαν στὴν ἐκπληκτικὴ ἀναγέννηση τοῦ ἁγιορειτικοῦ μοναχισμοῦ κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '70. Ἡ ἀθωνικὴ πολιτεία, ποὺ γιόρτασε τὰ χιλιόχρονα τῆς τὸ 1962 μὲ τὴν αἴσθηση τῆς παρακμῆς καὶ τοῦ ἱστορικοῦ τέλους, γνώρισε τέτοια πνευματικὴ ἀνθήση καὶ ζωτικότητα, ὥστε ἔγινε σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τὴ σύγχρονη Ὁρθοδοξία. Ἡ ἀνανέωση τοῦ ἁγιορείτικου μοναχισμοῦ ἀλλάξε κυριολεκτικὰ τὸ θεολογικὸ ὄριζοντα, προκαλώντας ἔντονη στροφὴ στὴν ἐκδόση καὶ σπουδὴ τῶν πατερικῶν καὶ κυρίως τῶν ἀσκητικῶν κειμένων τῆς ὀρθόδοξης Παράδοσης. Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '70 καὶ μετὰ, πλῆθος, νέων κυρίως, ἀνθρώπων ταξιδεύουν στὶς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἀναγνωρίζοντας στὴ μοναστικὴ ἀσκήση ἕναν ἄξονα ζωῆς καὶ πορείας. Γιὰ πρώτη φορὰ στὴ νεώτερη Ἑλλάδα, τὰ πανεπιστημιακὰ ἀμφιθέατρα γέμισαν ἀσφυκτικὰ ἀπὸ φοιτητές, γιὰ νὰ ἀκούσουν τὴ μαρτυρία τοῦ μοναχισμοῦ στὸ σύγχρονο κόσμο. Ἡ

121. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Τριάδες* 1, 3, 38, *Συγγράμματα Α'*, σελ. 449. Ἀντιρρητικός 5, 92, *Συγγράμματα Γ'*, σελ. 357. Λεπτομερῆ ἀνάλυση βλ. στό: ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ, *Κοινωνία θεώσεως*, ὅ.π., σσ. 425-456.

122. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς Δ'*, ἰδιαίτερα 2 καὶ 16.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

άνθηση του άγιορείτικου μοναχισμού και ή φιλοκαλική αναγέννηση τής ὀρθόδοξης αὐτοσυνειδησίας εἶναι γεγονός ἀδιαμφισβήτητο.

Ὡστόσο, μιὰ παράδοξη πνευματικότητα, με σύνθημα τήν πατερική και μοναστική ἐμπειρία, ἐμφανίζεται ὡς νέα τάση στήν ὀρθόδοξη εὐσέβεια. Μιὰ «τουριστική» εὐσέβεια προσκυνητῶν, οἱ ὁποῖοι ἀναγνωρίζουν τήν Ἐκκλησία μόνο στό μοναχισμό και καθόλου στήν ἐνορία και στήν ἐπισκοπή τους, ἐμφανίζει «συμπτώματα» θρησκευτικοῦ φονταμενταλισμοῦ, με ἰδεολογικά ἐργαλεῖα τήν ὑποτιθέμενη μοναστική πνευματικότητα, τήν ὁμολογιακή προσήλωσι στήν ὀρθόδοξη παράδοσι, τόν ἀνένδοτο ἀντιδυτικισμό και μιάν ἀκαθόριστη συνθηματολογία γύρω ἀπό τήν πατερική θεολογία. Ἡ νέα αὐτή τάση καταναλώνει τήν πνευματικότητα και τήν ἀγιορειτική ἀσκητική πρακτική στόν ἕξω κόσμο ὡς παυσίπονο και πανάκεια θρησκευτικοῦ εὐδαιμονισμού. Ταυτόχρονα, κατά σαφή παρέκκλιση ἀπό τήν ὀρθόδοξη Παράδοσι, ἀναπτύσσονται ἀντιλήψεις πού θεωροῦν τήν Ἐκκλησία, ἀπλῶς, ὡς θεραπευτήριο τῶν ψυχῶν. Δίνοντας προτεραιότητα σέ μιὰ πνευματικότητα πού καθαίρει ἀπό τὰ ἀτομικά πάθη, ή εὐχαριστιακή σύναξι ὡς φανέρωσι τής Ἐκκλησίας ὑποχωρεῖ πρὸς ὄφελος μιᾶς μονοσήμαντα θεραπευτικῆς ἀντιλήψης τής ἐκκλησιολογίας.

Τὸ ζήτημα τοῦ μυστικισμοῦ κατανοεῖται μᾶλλον ὡς ἔκφραση τοῦ ἕκτακτου και παράδοξου, τοῦ ὑποκειμενικοῦ και τοῦ ἀτομικοῦ, ἔκφραση ή ὁποία ἀντλεῖ τεκμηρτά στοιχεῖα πνευματικότητας και ἀγιότητας σέ ἀντίθεση, κατά κάποιον τρόπο, με τήν κοινή λειτουργική ἐμπειρία τής Ἐκκλησίας. Ἀπέναντι στήν ἔξαρση ἑνὸς τέτοιου μυστικιστικοῦ στοιχείου ή θεσμική ἐκκλησιολογία ἐμφανίζεται πλήρως ἀνεπαρκής. Τὸν ἐκκλησιολογικό ἰδρυματισμό ἀντιπολιτεύεται μιὰ ἀτομοκρατική χαρισματική διάστασι τής ἀγιότητας. Τὰ ἀντιθετικά σχήματα μεταξύ πνεύματος και ἱεραρχίας, θεσμοῦ και χαρίσματος, φαίνεται νὰ εἶναι, πλέον, παρόντα και στίς σύγχρονες ὀρθόδοξες προσεγγίσεις τής ἐκκλησιολογίας. Αἴφνης, στήν προσέγγισι τής Ἐκκλησίας ἀναπτύσσεται ἔντονα στήν ἐποχή μας ἕνα εἶδος ἀνταγωνισμοῦ μεταξύ τοῦ λειτουργικοῦ και ἀσκητικοῦ παράγοντα.

Ὁ ἀνταγωνισμός αὐτός δὲν εἶναι κάτι καινούργιο. Ἔχει βαθύτατες ρίζες στήν ἱστορία τής Ἐκκλησίας. Αἰρέσεις ὅπως ὁ Μαρκιωνιτισμός και ὁ Μοντανισμός, πού ξεπήδησαν ἀπό τή μήτρα τοῦ Γνωστικισμοῦ και ὁ ἀπόηγός τους ἔφθασε μέχρι τὸ Μεσσαλιανισμό, τὸν Παυλικιανισμό και τὸ Βογομιλισμό, ἀπέρριπταν τήν ἱεραρχική δομή και τὰ Μυστήρια τής Ἐκκλησίας, ἀναπτύσσοντας ἕνα ἰσχυρό προφητικό και ἐνθουσιαστικό κίνημα. Θεωροῦσαν ὅτι ή πραγματική Ἐκκλησία εἶναι ή Ἐκκλησία τοῦ Παρακλήτου, ή ὁποία συμπληρώνει τήν ἀποκάλυψη τοῦ Χριστοῦ και πρέπει νὰ κυβερνᾶται ἀπό χαρισματοῦχος

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

προφήτες, τὰ δὲ μέλη της πρέπει ἐπίσης νὰ διακρίνονται γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνωτερότητά τους. Ἄν οἱ αἰρετικές αὐτὲς δοξασίες ὑπεχώρησαν, μιὰ ἄλλη γραμμὴ πνευματοκρατικῶν τάσεων πῆγασε ἀπὸ τὸν Πλατωνισμό καὶ διὰ τῶν Ἀλεξανδρινῶν διδασκάλων Κλήμεντα καὶ Ὀριγένη καὶ λίγο ἀργότερα διὰ τοῦ Εὐαγρίου ἐπέδρασε στὴν Ἀνατολὴ κυρίως διὰ τοῦ μοναχισμοῦ.

Στὸ πλαίσιο τοῦ Ὀριγενισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς σκέψης τοῦ Εὐαγρίου, ἡ Ἐκκλησία ἐθεωρεῖτο ἀποκλειστικὰ ὡς θεραπευτήριο τοῦ νοῦ ἀπὸ τὰ πάθη, ἐνῶ ὁ μοναχισμὸς ἐκλαμβανόταν ὡς ἡ ἀποκλειστικὴ μέθοδος μιᾶς μυστικῆς ἔνωσης τοῦ πιστοῦ μὲ τὸν Θεό. Σὲ μιὰ τέτοια ἀντίληψη, ἡ Εὐχαριστία, ἀλλὰ καὶ κάθε μυστηριακὴ πράξη τῆς Ἐκκλησίας, δὲν ἔχει παρὰ μόνον συμβολιστικὸ καὶ ἀλληγορικὸ νόημα. Κυριαρχεῖ ὁ τύπος τοῦ χαρισματικοῦ καὶ πνευματικοῦ πιστοῦ, ὁ ὁποῖος κατανοεῖ τὸ ἀληθινὸ περιεχόμενον τῶν βιβλικῶν τύπων. Τὰ λειτουργήματα τῆς Ἐκκλησίας, ἂν δὲν ἀτονοῦν πλήρως, ἀφοροῦν ἀπλῶς τοὺς ἀπλοϊκοὺς πιστοὺς. Ὅπως ἦταν φυσικὸ, μιὰ σειρά ἀπὸ ποιμαντικά καὶ θεσμικὰ προβλήματα ἔκαναν τὴν ἐμφάνισή τους στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ, ὡς πολωτικὸς ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῆς θεσμικῆς ἱεραρχίας καὶ τοῦ χαρισματικοῦ στοιχείου, ἐπισκόπων καὶ μοναχῶν, εὐχαριστιακῆς-μυστηριακῆς ζωῆς, ἀφενός, καὶ ἀσκητικῆς καθαρότητος, ἀφετέρου.

Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι ἀνατρέπουν τὴν ἀντίληψη περὶ Ἐκκλησίας ὡς εἰκόνας τῶν ἐσχάτων καὶ εἰσάγουν τὴν ἀρχαιοελληνικὴ κατανόηση τῆς Ἐκκλησίας ὡς εἰκόνας τῶν ἀρχικῶν πραγμάτων. Ἡ τελειότητα ὑφίσταται στὴν ἀρχὴ τοῦ κόσμου, ἐνῶ ἡ παρούσα κατάσταση συνιστᾷ ἔκπτωση ἀπὸ τὴν ἀρχική. Ἡ θεώρηση αὐτὴ εἰσάγει τὴν κοσμολογικὴ ἀντὶ τῆς ἱστορικῆς προσέγγισης τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ ἱστορικὴ κοινότητα, σύμφωνα μὲ τὴ βιβλικὴ ἀντίληψη, μετατρέπεται σὲ ἓναν πνευματικὸ σύλλογο ἐκλεκτῶν καὶ χαρισματῶν. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἡ σημασία τῶν λειτουργημάτων καὶ τῶν θεσμῶν μόνον δευτερεύουσα, ὑποβοηθητικὴ καὶ συμβολιστικὴ μπορεῖ νὰ θεωρεῖται, δίχως καμμία οὐσιαστικὴ βαρύτητα. Ἡ ἀνιστορικὴ αὐτὴ πνευματικότητα μετατρέπει καὶ τὴ Χριστολογία σὲ ἓνα εἶδος μυστικῆς Λογοκρατίας, ὅπου προέχει ἡ κάθαρση τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν ὕλη καὶ τὰ αἰσθητὰ καὶ ἡ ἔνωσή της μὲ τὸν ἀρχικὸ Λόγο, ὁ ὁποῖος προηγεῖται τοῦ ὕλικου κόσμου. Ὁ ἑνανθρωπήσας Λόγος εἶναι ἀπλῶς μιὰ ὁδὸς ἀναγωγῆς στὸν ἄσαρκο Λόγο. Ἡ Ἐκκλησία τείνει νὰ μεταμορφωθεῖ σὲ μιὰ κοινωνία νοερῶν ὄντων, σὲ μιὰ ἀγγελικὴ κατάσταση. Τίθεται, συνεπῶς, τὸ ἐρώτημα ἂν τὸ πρότυπο τοῦ ἀνθρώπου ἀναφέρεται τελικὰ στὸν κόσμον τῶν ἄυλων καὶ ἀσώματων ἀγγέλων ἢ στὸν ἑνσαρκωθέντα καὶ ἑνανθρωπήσαντα Θεὸ Λόγο. Ἡ ἀντίληψη τῆς Ἐκκλησίας ὡς θεραπευτήριο τῶν ψυχῶν ἀπὸ τὰ πάθη, ὡς μέθοδος γιὰ τὴν κάθαρση τῶν

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

ανθρώπων, θα ἐπηρεάσει τὸ μοναχισμό. Μία μονοσήμαντα θεραπευτικὴ ἀντίληψη τῆς ἐκκλησιολογίας ὀδηγεῖ ἀναπόφευκτα σὲ ἓναν θρησκευτικὸ ἀτομισμό καὶ ἐλιτισμό. Ἡ πορεία πρὸς τὴ σωτηρία ἀποβαίνει μᾶλλον ἀτομικὴ ὑπόθεση, ἢ ὅποια προϋποθέτει καὶ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς σχέσης καὶ ἀναφορᾶς πρὸς τὸν αἰσθητὸ καὶ ὕλικό κόσμο, πρὸς τὴν ἴδια τὴν ἀνθρώπινη σωματικότητα. Στὴ θεραπευτικὴ προσέγγιση τῆς ἐκκλησιολογίας δίνεται σαφῶς προτεραιότητα στὴ γνωσιολογία. Τὸ ζήτημα τῆς γνώσεως καὶ τὰ διάφορα χαρίσματα αὐτῆς τῆς γνώσης ἀσχοῦν μιὰν ἰδιαίτερη βαρύτητα καὶ ἔλξη στὴ μοναστικὴ πνευματικότητα. Ἀντίθετα, τὸ λατρευτικὸ καὶ εὐχαριστιακὸ στοιχεῖο χάνει τὴν πρωτεύουσα σημασία του καὶ μετατρέπεται ὡς μέσο πρὸς σκοπὸ. Ἡ Θεία Εὐχαριστία ἐξαντικειμενοποιεῖται ὡς θεία μετάληψη, ἢ ὅποια, ἀπλῶς, ὑποβοηθεῖ τὸν ἀγῶνα τοῦ πιστοῦ κατὰ τῶν παθῶν.

Ἡ Ἐκκλησία στὴν οὐσία της εἶναι ἡ κοινωρία τῶν χαρισματούχων καὶ ὄχι τὸ σῶμα τοῦ ἱστορικοῦ ἀλλὰ καὶ ἀναμενόμενου στὰ ἔσχατα Χριστοῦ. Ἡ ἀντίθεση μεταξὺ τῶν χαρισματούχων πού ἔχουν τὸ Πνεῦμα καὶ τῶν κοινῶν ἱστορικῶν διαδόχων, τῶν ἐπισκόπων, πού ἔχουν ἀποστολικὴ διαδοχὴ, προκύπτει μοιραία. Εἶναι ἄλλο πράγμα τὸ ἱστορικὸ καὶ θεσμικὸ πλαίσιο τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐντελῶς ἄλλο πράγμα τὸ πεδίο τῆς δράσης τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Μία τέτοια διαφοροποίηση, ὅμως, φαίνεται ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀνεξάρτητης Πνευματολογίας ἀπὸ τὴ Χριστολογία. Ἡ Ἐκκλησία ὡς κοινωρία τοῦ Πνεύματος συγκροτεῖται ἀπὸ τοὺς ἁγίους, τοὺς ἐκλεκτοὺς καὶ χαρισματούχους. Μολονότι ὑποτιμᾶται ἡ ἱστορικὴ προσέγγιση, ἢ ἀντίληψη αὐτὴ καθιστᾶ τὴν Ἐκκλησία μιᾶ ἔννοια κοινωνιολογικῆ. Στὴ θεραπευτικὴ αὐτὴ προσέγγιση ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἁγία, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἔχει πνευματοφόρους ἁγίους ὡς μία elite στὸ σῶμα της. Ὡστόσο, ἡ ἀπόλυτη καὶ ἔσχατη ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι δυνατό νὰ θεωρεῖται καὶ στὶς δύο αὐτὲς προσεγγίσεις. Ἀνάμεσα στὴν εὐχαριστιακὴ καὶ θεραπευτικὴ θεώρηση τί εἶναι τελικὸ καὶ ἀπόλυτο, τί σχετικὸ καὶ ὑποβοηθητικὸ;

Στὸν ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ ὀφείλεται ἡ ὀρθὴ θεολογικὴ σύνθεση λειτουργικοῦ καὶ ἀσκητικοῦ στοιχείου, ἐσχατολογικῆς καὶ κοσμολογικῆς διάστασης. Καθὼς ἐπισημαίνει ὁ Μητροπολίτης Περγᾶμου Ἰωάννης Ζηζιούλας¹²³, ὁ ἅγιος Μάξιμος προσέλαβε γόνιμα τὸ κοσμολογικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ὁριγένη καὶ τὸ διήθησε μέσα στὴν ἐσχατολογικὴ ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀλήθεια δὲν βρίσκεται στὸ παρελθὸν τοῦ κόσμου ἀλλὰ στὸ μέλλον τῆς Βασι-

123. ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ ΙΩΑΝΝΟΥ Μητρ. Περγᾶμου, *Θέματα Ἐκκλησιολογίας*, ὁ.π., σσ. 25-36.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

λείας του Θεού. Ἡ Ἐκκλησία διὰ τῆς Εὐχαριστίας ξαναγίνεται ἡ ἐσχατολογικὴ κοινότητα, τώρα πλέον μὲ σαφεῖς κοσμολογικὲς διαστάσεις. Ἡ Ἐκκλησία περιλαμβάνει τοὺς λόγους τῶν ὄντων τοῦ κόσμου, ὅχι ὡς ἀρχέτυπα τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ ὡς πραγματικότητες τοῦ μέλλοντος. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ὑπερβαίνονται οἱ πλατωνικὲς ἐπιδράσεις τοῦ Ὁριγενισμοῦ. Ἡ Ἐκκλησία εἰκονίζει τὰ μέλλοντα καὶ τὰ ἔσχατα, ὅχι ἀπλῶς ὡς λειτουργήματα καὶ γεγονότα συνάξεως τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ ὡς γεγονότα κοσμολογικῆς σημασίας, δηλαδή συνάξεως ὄλων τῶν ὄντων στὸ πρόσωπο τοῦ ἔνσαρκου Λόγου καὶ ἔσχατου Ἀδάμ. Ὁ ἔσχατος Ἀδάμ, ὁ Θεάνθρωπος Χριστός, ἀνακεφαλαιώνει τὰ πάντα στὸ πρόσωπό του. Ἡ ἐκκλησιολογία μὲ τὴν ἀμοιβαία συσχέτιση Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας λαμβάνει καὶ τὴν μορφή τῆς ἀνθρωπολογίας. Ἡ ὑπέρβαση τῆς διχοτόμησης μεταξύ θεραπευτικῆς καὶ λειτουργικῆς ἐκκλησιολογίας στὸν ἅγιο Μάξιμο ὀφείλεται, τελικὰ, στὴ σύνδεση τῆς ἐκκλησιολογίας μὲ τὴν ὄντολογία.

Ὡστόσο, θεολογικὲς παρερμηνεῖες καὶ μονομερεῖς προσεγγίσεις συχνὰ ἐκλαμβάνουν καὶ τὸν ἅγιο Μάξιμο, ὅπως συνέβη καὶ μὲ ἄλλους Πατέρες, ὡς ἐκφραστὴ τῆς θεραπευτικῆς ἐκκλησιολογίας. Ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης θεωρεῖται ὡς ὁ εἰσηγητὴς μιᾶς αὐτονομημένης θεώρησης τῶν σταδίων τῆς πνευματικῆς ἀπὸ τῆ μυστηριακῆ ζωῆ, ἐνῶ στὴν οὐσία αὐτὰ δὲν ἀφοροῦν παρὰ τὴν ἐμπειρία τοῦ βαπτίσματος, τοῦ χρίσματος καὶ τῆς εὐχαριστίας¹²⁴. Ἡ μεγαλύτερη σύγχυση φαίνεται, ὅμως, νὰ ὑφίσταται στὸ ἔργο μεταγενέστερων πατέρων, ὅπως ὁ ἅγιος Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος καὶ κυρίως ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς. Ὁ ἡσυχαστὴς ἅγιος θεωρήθηκε μάλιστα ὡς τυπικὸς ἐκπρόσωπος μόνον τῆς θεραπευτικῆς ἐκκλησιολογίας καὶ ὅχι τῆς εὐχαριστιακῆς. Ὑποστηρίχθηκε μάλιστα, κυρίως ἀπὸ δυτικούς θεολόγους, ἡ ριζικὴ ἀντίθεση τῶν ἡσυχαστῶν μὲ τὸν Νικόλαο Καβάσιλα. Ἄν ὁ Καβάσιλας προτείνει μιὰ λειτουργικὴ καὶ μυστηριακὴ ἐκκλησιολογία καὶ εὐσέβεια, ὁ Παλαμᾶς φαίνεται νὰ εἰσηγεῖται μιὰ θεραπευτικὴ ἀποκλειστικὰ ἐκκλησιολογία, ἡ ὁποία θέτει ὡς σκοπὸ τῆς πνευματικῆς ζωῆς τὴν ἀσκήση τῶν ἐντολῶν καὶ τὴ νοερὰ προσευχή, διὰ τῶν ὁποίων καὶ μόνον ὁδηγεῖται κανεὶς στὴν ἄμεση θεωρία τῆς ἀκτιστῆς δόξας τοῦ Θεοῦ¹²⁵.

Ἡ θεραπευτικὴ ἐκκλησιολογία στὴ σύγχρονη ὀρθόδοξη θεολογικὴ σκέψη σχετίζεται μὲ τὸν τονισμὸ τῆς πνευματολογικῆς σὲ βάρος τῆς χριστολογικῆς

124. Βλ. ΣΙΑΣΟΥ ΛΑΜΠΡΟΥ, *Ἐραστές τῆς ἀλήθειας, Ἔρευνα στὶς ἀφετηρίες καὶ στὴ συγκρότηση τῆς θεολογικῆς γνωσιολογίας κατὰ τὸν Πρόκλο καὶ τὸν Διονύσιο Ἀρεοπαγίτη*, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 106.

125. Βλ. ἐνδεικτικὰ BECK HANS-GEORG, «Humanismus und Palamismus», *Actes du XII Congrès*

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

διάστασης στην εκκλησιολογία. Ἡ τάση αὐτὴ ὑπῆρξε ἔντονη στοὺς κύκλους ἀρκετῶν Ρώσων θεολόγων καὶ φιλοσόφων, οἱ ὁποῖοι προσπάθησαν νὰ προσδιορίσουν τὴν ἰδιαίτερη ταυτότητα τῆς Ὁρθοδόξιας ἔναντι τῆς Δύσης, ἐκλαμβάνοντας τὴν Πνευματολογία ὡς ἰδιαίτερο γνώρισμά της. Οἱ πνευματολογικὲς ἰδέες τοῦ ρωσικοῦ σοφιολογικοῦ ρεύματος (Vl. Soloviov, P. Florensky, S. Boulgakov, N. Berdiaeff), ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκκλησιολογικὲς θέσεις τῶν A. Khomiakov καὶ Leo Karsavin θὰ ἐκβάλουν κατὰ παράδοξο τρόπο στὴ θεωρία περὶ δύο ἀνεξάρτητων οἰκονομιῶν τοῦ Vladimir Lossky. Ὁ συγγραφέας τοῦ περιφημοῦ βιβλίου *Ἡ μυστικὴ θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας* θὰ ἐπιχειρήσει νὰ θεμελιώσῃ μιὰν ἀνεξάρτητη οἰκονομία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καθοριστικὴ στὴ θεώρηση τῆς θεραπευτικῆς διάστασης τῆς εκκλησιολογίας. Μετατοπίζοντας τὸ βάρος στὴν εκκλησιολογία ἀπὸ τὸν χριστομονισμό τῆς Δύσης στὸν πνευματομονισμό τῆς Ἀνατολῆς, ὁ Lossky προέβαλε, κυρίως, τὸν ἅγιο Γρηγόριο Παλαμᾶ ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν θεολόγο τῆς φερόμενης ὡς οἰκονομίας τοῦ Πνεύματος.

Ἄν ἡ οἰκονομία τοῦ Υἱοῦ καί, συνεπῶς, ἡ Χριστολογία συνδέεται μὲ τὰ Μυστήρια, τὸ ἔργο της ἀναφέρεται καὶ ἀποσκοπεῖ στὴν ἐνότητα καὶ θεραπεία τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Στὸ πεδίο αὐτὸ ἀνήκουν ἡ ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας καθὼς καὶ οἱ θεσμικὲς ἐκδηλώσεις της. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ ὄψη τῆς Ἐκκλησίας. Ἀντίθετα, ἡ οἰκονομία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἡ Πνευματολογία διενεργεῖ τὸ θεωτικὸ ἔργο μὲ τὶς χαρισματικὲς ἐπιφοιτήσεις στὰ διακεκριμένα ἀνθρώπινα πρόσωπα. Συνεπῶς, ἡ ἀνεξάρτητη αὐτὴ οἰκονομία τοῦ Πνεύματος δὲν ἀφορᾷ τὴν ἀπρόσωπη ἀνθρώπινη φύση, ἀλλὰ τὴν πολλαπλότητα τῶν ἀνθρώπινων ὑποστάσεων. Πρόκειται γιὰ τὴν προσωπικὴ καὶ χαρισματικὴ ὄψη τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ φωτισμός, ἡ θέα τοῦ Θεοῦ, τὰ ἅγια λείψανα, οἱ ἐμφανίσεις τῆς Παναγίας καὶ κάθε χαρισματικὴ ἐκδήλωση στὴ ζωὴ τῶν πιστῶν ἀνήκει στὴν οἰκονομία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Μεταξὺ τῆς Πνευματολογίας, ποὺ ἐκφράζει τὶς ἐκδηλώσεις τῆς θείας χάριτος στὰ πρόσωπα τῶν πιστῶν, κυρίως τὸ φωτισμὸ καὶ τὴ θέωσή τους, καὶ τῆς Χριστολογίας, ποὺ περιλαμβάνει τὰ Μυστήρια καὶ κάθε ἄλλη θεσμικὴ ἔκφραση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, παρατηρεῖται μιὰ διαλεκτικὴ ἔνταση, ἀντίστοιχη μὲ ἐκείνη ποὺ διακρίνει τὸ πρόσωπο ἀπὸ τὴ φύση, τὴν ἐλευθερία ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα,

international des études Byzantines, Belgrade 1963, σσ. 63-82· *Ἡ Βυζαντινὴ χιλιετία*, μτφρ. Δ. Κούρτοβιτς, ἐκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 1990, σελ. 277. Πρβλ. ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ, «Μυστηριακὸς ἡσυχασμός. Οἱ ἐκκλησιολογικὲς προϋποθέσεις τῆς θεολογίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ», *Σύναξη* 81/2002, σσ. 39-49· *Κοινωνία θεώσεως*, ὁ.π., σσ. 425-456.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

τὰ ἔσχατα ἀπὸ τὴν ἱστορία. Ἡ οἰκονομία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος θεμελιώνεται θεολογικά, κατὰ τὸν Lossky, στὴν ἀνάπτυξη τοῦ «πνευματολογικοῦ ρεύματος» τῆς ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς, τὸ ὁποῖο διαδέχθηκε, μετὰ τὸν Ζ' αἰ., τὸ ἀντίστοιχο «χριστολογικὸ» καὶ ἔλαβε τὴν τελικὴ του διαμόρφωση στὴ διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ γιὰ τὶς ἀκτιστες ἐνέργειες, τὴν ἀσκητικὴ πνευματικότητα καὶ τὴ θεὰ τοῦ ἀκτίστου φωτός.

Ἄλλὰ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα οὐδέποτε ἀφορᾷ τὸ βίωμα μεμονωμένων ἀτόμων, ὡς νὰ ἐπρόκειτο γιὰ ἰδιαίτερη ἔμπνευση μιᾶς ὀρισμένης τάξης προνομιούχων, ποὺ διακρίνεται ἀπὸ τὸ κοινὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς διαλεκτικῆς μεταξύ φύσεως καὶ προσώπου κ.λπ. δὲν ἐρμηνεύει «θεοπρεπῶς» τὴ σχέση Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας. Ἡ αὐθαίρετη ὑπαγωγή τῶν Μυστηρίων, τῆς ἱεραρχίας καὶ ὅλων τῶν ἄλλων θεσμικῶν λειτουργημάτων ἀποκλειστικὰ στὸ πεδίο τῆς Χριστολογίας καί, ἀντιστοίχως, ἡ ἀναγωγή τῶν χαρισματικῶν ἐκδηλώσεων, ὅπως τῆς ἀσκητικῆς ζωῆς καὶ τοῦ μοναχισμοῦ, τῆς ἐλλάμψεως καὶ τῆς θεᾶς τοῦ ἀκτίστου φωτός τοῦ Θεοῦ ἀποκλειστικὰ στὴν πνευματολογικὴ ὄψη τῆς Ἐκκλησίας, εἰσάγει τὴν ξένη γιὰ τὴν ὀρθόδοξη Παράδοση ἀντίθεση μεταξύ πνεύματος καὶ ἱεραρχίας. Θεολογικὰ ἡ διαλεκτικὴ αὐτὴ δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι ὑφίσταται διαφορὰ μεταξύ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὴν Ἐκκλησία.

Μολονότι ὁ π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ ἀντέδρασε ἔντονα στὶς θέσεις αὐτὲς τοῦ Lossky, καθὼς εἶδαμε παραπάνω, ἐντούτοις ὁ ἀντίκτυπος καὶ ἡ ἐπίδρασή τους σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ γενικότερη στροφή τοῦ '60 πρὸς τὴ νηπτικὴ καὶ ἀσκητικὴ παράδοση θὰ φέρουν στὸ προσκήνιο μιὰ σειρά ἀπὸ θεολογικὰ καὶ ποιμαντικὰ προβλήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἀνταγωνιστικὴ, ἐν πολλοῖς, σχέση μεταξύ τοῦ θεσμικοῦ καὶ τοῦ χαρισματικοῦ στοιχείου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Ὁ ἀπόηχος τῶν ἀπόψεων τοῦ Lossky γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἀνεξάρτητης οἰκονομίας τοῦ Πνεύματος ἐντοπίσθηκε στὰ ἐνδιαφέροντα καὶ τὶς ἐπιλογές τῆς νεοελληνικῆς θεολογίας καὶ τῆς μοναστικῆς πνευματικότητος μετὰ τὴ στροφή τῆς δεκαετίας τοῦ '60. Εἶναι ἄκρως ἐνδιαφέρουσα γιὰ τὸ θέμα μας ἡ διαμάχη τοῦ καθηγητῆ Παναγιώτη Τρεμπέλα, ἐκπροσώπου τῆς παλαιᾶς ἀκαδημαϊκῆς θεολογίας, καὶ τοῦ μοναχοῦ Θεόκλητου Διονυσιάτου, ἐκφραστῆ τῆς ἀγιορειτικῆς πνευματικότητος καὶ ἀνανέωσης, γύρω ἀπὸ τὴ θέση τῆς μυστικῆς θεολογίας καὶ τῆς ἀποφατικῆς γνωσιολογίας στὴν ὀρθόδοξη Παράδοση.

Ὁ Π. Τρεμπέλας θεωρεῖ ἀπροκάλυπτα, κατὰ δυτικὸ τρόπο, ὅτι ἡ μυστικὴ θεολογία εἶναι μιὰ αὐτόνομη καὶ αὐθαίρετη θεολογικὴ γνώση ποὺ σχεδὸν ἀντιστρατεύεται τὶς θεοπαράδοτες καὶ αὐθεντικὲς πηγές τῆς πίστεως, ὅπως εἶναι

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

ἡ Γραφή, ἡ Ἀποστολικὴ Παράδοση καὶ τὰ Μυστήρια ὡς μέσα χάριτος καὶ ἁγιασμοῦ. Συνεπῶς, γιατί καὶ σὲ τί χρειάζεται στο «μυστικὸ» ἡ Θεία Εὐχαριστία, ἀφοῦ ἡ ἄμεση ἐνόραση σὸ κελλὶ διὰ τῆς νοεῶς προσευχῆς φανερώνει τὴ θέα τοῦ Θεοῦ;¹²⁶ Στὴν ἀπάντησή του, ὁ π. Θεόκλητος Διονυσιάτης ὀρθῶς ἐπισημαίνει τὴν ἐπίδραση τοῦ δυτικοῦ σχολαστικισμοῦ καὶ ὀρθολογισμοῦ, τὴν ὁποία, ὅμως, καταλογίζει στὴν ἔλλειψη ἀποφατισμοῦ στὴ νεοελληνικὴ ἀκαδημαϊκὴ θεολογία. Κατὰ τὸν ἁγιορείτη μοναχό, ἡ καταφατικὴ θεολογία εἶναι τὸ ἥμισυ μόνο τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ συμπεριλαμβάνει «τὸ ὁμολογιακὸν μέρος καὶ τὰ ἅγια Μυστήρια». Πέραν τῆς καταφατικῆς καὶ γνωστῆς αὐτῆς παραδόσης, ὑπάρχει ἡ μέχρι τώρα ἀγνωστὴ ἀποφατικὴ θεολογία, δηλαδὴ οἱ θησαυροὶ τῆς ζωῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, οἱ ὁποῖοι ἀποκτῶνται «δι' ἑτέρας, πλὴν τῶν Μυστηρίων ὁδοῦ». Τὸ «πνευματικὸν» αὐτὸ μέρος τῆς Ὁρθοδοξίας ἄρχισε νὰ γίνε-ται γνωστὸ μὲ πλῆθος πατερικῶν καὶ φιλοκαλικῶν ἐκδόσεων, καθὼς ἐπίσης καὶ μὲ τίς «πρωτοφανεῖς» γιὰ τὴν ἐλλαδικὴ Ἐκκλησία μελέτες γιὰ τὸν ἅγιο Γρηγόριο Παλαμᾶ καὶ τὴ μυστικὴ θεολογία, μὲ πρωτοπόρους τοὺς Ρώσους θεολόγους. Ἡ κατὰ κάποιον τρόπο μετρίωτερον καταφατικὴ θεολογία, δηλαδὴ τὸ ὁμολογιακὸ μέρος τῆς πίστεως καὶ τὰ Μυστήρια, βιώνεται κατὰ κανόνα ἐντὸς τοῦ κόσμου ἀπὸ τοὺς λαϊκοὺς. Ἡ πολυτέλεια, ὅμως, τῆς ἀποφατικῆς θεολογίας μαζί μὲ τὴν καταφατικὴν ἀνήκει κατὰ κανόνα στοὺς μοναχοὺς. Πρόκειται, κατὰ τὸν ἁγιορείτη λόγιον, γιὰ ὁδοὺς ποὺ ὀδηγοῦν στὸν Θεὸ «βεβαίως οὐχὶ ἐξ ἴσου». Μόνον οἱ ἐκλεκτοὶ μοναχοὶ «διὰ τῆς καθάρσεως τοῦ νοῦς» εἰσέρχονται σὸ γνόφον τῆς ἀγνωσίας, ὅπου εἶναι ὁ Θεός. Τοῦτο συνιστᾶ ἄμεση διδασκαλία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ ὁποία ἀποκαλύπτεται σταδιακὰ στοὺς ἁγιαζόμενους¹²⁷.

Ὅπως δὴποτε, οἱ ὅποιες διακρίσεις μεταξὺ τῆς πνευματικότητος τῶν μοναχῶν καὶ τῆς εὐσέβειας τῶν λαϊκῶν δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἀφοροῦν μιάν ιδιαίτερον δρᾶση τοῦ Παρακλητοῦ ἢ νὰ ἐκλαμβάνονται ὡς ποιοτικὰ ἀνώτερες. Ἡ ὁδὸς τῆς ἄσκησης, ὡς δὴθεν ἀποφατικὴ θεολογία, δὲν μπορεῖ νὰ διαχωρίζεται ἀπὸ τὴν ὁδὸ τῶν Μυστηρίων, καὶ μάλιστα νὰ ὀνομάζεται αὐθαίρετα καταφατικὴ θεολογία. Μία θεραπευτικὴ ἐκκλησιολογία πρέπει νὰ συνδέεται ὀργανικὰ μὲ τὴν εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία. Διαφορετικά, ἐμφανίζεται μιὰ ποικιλία προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν στὴν ἀνταγωνιστικὴ σχέση ἀσκήσεως καὶ

126. Βλ. ΤΡΕΜΠΕΛΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, *Μυστικισμὸς-Ἀποφατισμὸς-Καταφατικὴ Θεολογία*, τ. Α', Ἀθῆναι 1974, σελ. 17· *Μυστικισμὸς-Ἀποφατισμὸς-Καταφατικὴ Θεολογία*, τ. Β', Ἀθῆναι 1980.

127. Βλ. ΘΕΟΚΛΗΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΟΥ, «Περὶ μιαν θεολογικὴν μελέτην», περιοδικὸ *Ἀθωνικοὶ Διάλογοι* 29-30/1975, σσ. 9-18· 31-32/1975, σσ. 12-18· 33-34/1975, σσ. 8-32.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Μυστηρίων, μοναχισμού και Ἐκκλησίας στὸν κόσμο, κανονικῆς ἱεραρχίας καὶ πνευματικῶν γερόντων, ἀτομικῆς εὐσέβειας καὶ ἐκκλησιαστικῆς συνείδησης, καὶ τὰ ὁποῖα ναρκωθετοῦν τῇ συγκρότησιν τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας ὡς εὐχαριστιακῆς συνάξεως ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπο, μεταβάλλοντας τὸν χαρακτήρα τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιολογίας σὲ «χαρισματικὴ κοινωνιολογία».

Στις μέρες μας, ἡ ἐμφάνισις μιᾶς ἀτομικῆς εὐσέβειας καὶ ἡ παλιννόστησις ἐνὸς πνευματοκρατικοῦ «ἐλιτισμοῦ» σὲ κύκλους ὀρθοδόξων ἀπαιτεῖ νὰ εἶναι μέλη τῆς Ἐκκλησίας ὄχι οἱ βαπτισμένοι καὶ ἀγωνιζόμενοι πιστοί, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνοι ποὺ κατέχουν κατὰ ἀμέσως ἐπαληθεύσιμο τρόπο –ὅπως στὶς θετικῆς ἐπιστῆμες– τὰ χαρίσματα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὰ ὁποῖα ἐξ ἀνάγκης προκύπτουν ἀπὸ τὸ φωτισμὸ καὶ τὴ θέωσις τοῦ πιστοῦ. Ἡ τάσις αὕτη, μὲ ἀρκετοὺς ὁπαδοὺς στοὺς κόλπους τῆς, ὀφείλεται στὶς ὕστερες θεολογικῆς θέσεις τοῦ π. Ἰωάννη Ρωμανίδου, γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ Σύνοδοι μοιάζουν μὲ «Ἐταιρεῖες ψυχιατρικῶν κλινικῶν» καὶ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ θεραπευτικὴ καὶ ἀσκητικὴ συνάθροιση χαρισματοῦχων καὶ θεουμένων. Ἡ ἀγιότητα τῆς Ἐκκλησίας ἐξάπαντος ὀφείλεται στὸ ὅτι ἔχει ἁγίους. Ὡστόσο, ἡ δυναμικὴ τῆς ἀγιότητος στὴν προοπτικὴ αὕτη μετατρέπεται σὲ νάρθηκα συγκεκριμένων κωδικῶν διαβαθμίσεων, ὅπως εἶναι τὰ στάδια τῶν καθαρμένων, τῶν φωτισμένων καὶ τῶν θεωμένων. Τὰ τρία αὐτὰ στάδια προτείνονται ὡς ἐρμηνευτικὸ σχῆμα ὄχι μόνον γιὰ τὴν ἐκκλησιολογία καὶ τὴν Ὀρθοδοξία, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς ἀνθρωπότητος. Κατὰ τὸν Ἰωάννη Ρωμανίδου, ἡ δύναμις τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς θέωσης κατέκτησε τὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία καὶ ἐγένετο καρδιὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, μέρος τῆς νομοθεσίας καὶ τῆς διοικήσεως, μὲ τὴν ἔννοια τῆς νομικῆς ὑποστήριξης αὐτῆς τῆς θεραπευτικῆς διαδικασίας ποὺ εἶναι ἡ πεμπτουσία τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἐνῶ τὰ Μυστήρια τείνουν νὰ μετατραποῦν σὲ τελετουργικῆς καὶ θεσμικῆς πράξεις δίχως ἀντικειμενικὸ θεραπευτικὸ ἀντίκρισμα, τὰ στάδια τῆς χαρισματικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς καθιδρύνονται ὡς μοναδικὴ ὁδὸς ἐνώσεως μὲ τὸν Χριστὸ καὶ αὐτονομοῦνται ἀπὸ τὶς ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς καί, κυρίως, ἀπὸ τὴ Θεία Εὐχαριστία. Πρόκειται γιὰ μιὰ θεραπευτικὴ θεώρησις τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ θεωμένος ἐπίσκοπος, ὡς ἄλλος ἰατρός, ὀδηγεῖ τοὺς μόνον ἐξ ὕδατος βαπτισμένους «ἰδιῶτες-λαϊκοὺς» σὲ ἐξατομικευμένη διάγνωσις καὶ θεραπεία τῶν παθῶν. Ἡ διάκρισις μεταξὺ γνωστικῶν, ὡς τῶν κατεχόντων τὴν ἐμπειρία τῆς νοερᾶς εὐχῆς, καὶ ἰδιωτῶν, δηλαδὴ κοινῶν πιστῶν, εἶναι ριζικὴ. Μολονότι ὁ Ἰωάννης Ρωμανίδου ἐξέλαβε τὸν ἑαυτό του ὡς ἕνα ἀπὸ τοὺς εἰσηγητῆς τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας στὴν ἑλληνοφωνῆ Ὀρθοδοξία, ἐντούτοις ἡ ἐκκλησιολογικὴ του θεώρησις εἶναι μονοσήμαντα θεραπευτικὴ. «Τὰ στάδια αὐτὰ τῆς θεραπείας εἶναι

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

ὁ σκοπὸς τῆς μυστηριακῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως μαρτυροῦν τὰ λειτουργικά κείμενα»¹²⁸. Τὰ Μυστήρια εἶναι μέσα πρὸς σκοπὸ καὶ ὑφίστανται ὡς ἐπιβεβαίωση τῆς νοερᾶς προσευχῆς. Διαφορετικά, εἶναι μιὰ μαζικὴ καὶ μαγικὴ διαδικασία, δίχως δυναμικὴ χάριτος καὶ ἁγιασμοῦ. Παρὰ τὴν ἔντονη ὑποτίμηση τῆς θεολογίας τῶν Ρώσων τῆς διασποράς, ὁ Ἰωάννης Ρωμανίδης φαίνεται νὰ υἱοθετεῖ τὴν ἀντίληψη τοῦ Lossky γιὰ τὴν μονοσήμαντη σχέση Μυστηρίων καὶ φύσεως καὶ τὴ σύνδεση τῶν χαρισματικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀπευθείας στὰ ἰδιαίτερα ἀνθρώπινα πρόσωπα. Ἔτσι, τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἐμφανίζεται νὰ δοῶ καὶ νὰ ἀγιάζει ἐξατομικευμένα τοὺς χαρισματούχους, δίχως νὰ δομεῖ τὸν ἴδιο τὸν θεσμό τῆς Ἐκκλησίας. Ἀφετηρία τῆς θέωσης καὶ τοῦ ἁγιασμοῦ θεωρεῖται ἡ Πεντηκοστὴ τοῦ Πνεύματος καὶ ὄχι ἡ Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ. Στὴν Ἐκκλησίαν δὲν ἀνήκουν ὀργανικὰ οἱ καθαιρόμενοι, ἀλλὰ μόνο οἱ θεούμενοι. «Ἀρχίζει κανεὶς μὲ τὸ νὰ γίνῃ “ιδιώτης” (λαϊκός), ὅστις λέγει “ἀμήν” κατὰ τὴν λογικὴν λατρείαν ἐν ἀντιβόλῃ πρὸς τὴν νοερὰν ἐν τῇ καρδίᾳ γενομένην λατρείαν. Εἰς αὐτὸ τὸ στάδιον ἀσχολεῖται ὁ ιδιώτης μὲ τὴν μετάβασίν του ἀπὸ τὴν κάθαρσιν τῆς καρδίας εἰς τὸν φωτισμὸν αὐτῆς ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν ἐκείνων πού εἶναι ναοὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ μέλη τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀποτελοῦν τὸ “βασιλεῖον ἱεράτευμα”»¹²⁹. Σὲ μιὰ τέτοια δοκητικὴ ἐκκλησιολογία ἡ Θεία Λειτουργία εἶναι ἀπλῶς λογικὴ λατρεία ἐνῶ ποιοτικὰ ἀνώτερη εἶναι ἡ νοερὴ λατρεία ἐν Πνεύματι. Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, ὅμως, ἀντὶ νὰ πνεεῖ ὅπου θέλει, ἐμφανίζεται νὰ δεσμεύεται ἀπὸ τὰ τρία στάδια τῆς τελείωσης, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται μᾶλλον ὡς ἀσκητικὰ ἐπιτεύγματα ἀτομικῆς ἀρετῆς καὶ ὄχι ὡς δῶρα. Στὴ θεώρηση τῆς τεκμαρτῆς θεοπτίας, κυρίαρχη εἶναι μιὰ παράδοξη ὄψη θεραπευτικοῦ ἐμπειρισμοῦ. Κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ Ἰωάννη Ρωμανίδη, θὰ μπορούσαμε μάλιστα νὰ δοῦμε μὲ μιὰ μαγνητικὴ τομογραφία τὸν «στρομφαλισμὸν τῆς θεωτικῆς ἐνέργειας τῆς Ἁγίας Τριάδος» στὴν καρδίαν τῶν ἁγίων, τῶν ὁποίων τὰ λείψανα διατηροῦνται ἀφθαρτα¹³⁰. Μολονότι ὁ εὐσεβιστικὸς αὐτὸς θετικισμὸς παραλληλίζει τὴν πορεία τῶν σταδίων τῆς θέωσης ἀναλογικὰ μὲ τὴν ἱατρικὴ, δὲν παύει ὡστόσο νὰ θυμίζει τὴν

128. Βλ. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ, «Πρόλογος» στὸν τόμο *Γρηγορίου Παλαμᾶ Ἔργα*, τόμος 1, στὴ σειρά «Ρωμαῖοὶ ἢ Ρωμηοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας», ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 27-31· «Ἰησοῦς Χριστὸς-Ἡ ζωὴ τοῦ κόσμου», στὸ ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, γιὰ τὴν εἰκοσιπενταετηρίδα ἀρχιερατείας τοῦ Μητρ. Θεσσαλονίκης Παντελεήμονος Β', Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 436-437.

129. Βλ. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ, «Ἐκκλησιαστικὰ σύνοδοι καὶ πολιτισμὸς», *Θεολογία* 4/1995, σσ. 646-680, ἐδῶ σελ. 656.

130. Βλ. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ, «Ἡ θρησκεία εἶναι νευροβιολογικὴ ἀσθένεια, ἡ δὲ Ὁρθο-

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

αμερικανικής κοπής και προέλευσης θρησκεία της ψυχανάλυσης, καθώς και την εξατομικευμένη προτεσταντική χρησιμοθηρία των σεσωσμένων χαρισματούχων. Η όλη θεολογική συλλογιστική για την υποστήριξη της θεραπευτικής αυτής εξατομίκευσης της Έκκλησίας αποτελεί, εν τέλει, τυπικό σύμπτωμα μίας νοσηριακής αποδεικτικής, την οποία ο Ίωάννης Ρωμανίδης τόσο έντονα στο παρελθόν κατήγγειλε στην εξαιρετη διατριβή του.

Εξάλλου, η τεκμαρτή θεοπτία και η αντικειμενοποίηση της εκκλησιαστικής εμπειρίας ως μετρήσιμος συντελεστής γίνεται, με μιὰ σχεδόν σχολαστική αποδεικτική μέθοδο, ο μοναδικός λόγος ἐγκυρότητας των λειτουργημάτων του κλήρου, αλλά και της αποστολικής διαδοχής. Αν τὸ μυστήριο της ιερωσύνης τοῦ ἐπισκόπου προϋποθέτει και απαιτεῖ τὴ θέωση, ἂν αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ἐμφάνισης τοῦ θεσμοῦ τῶν πρεσβυτέρων, τῆς ἐνορίας και τοῦ συνοδικοῦ συστήματος στὴν Ἐκκλησία, ἂν με τὴν πάροδο τοῦ χρόνου οἱ θεούμενοι ἀποσυνδέθησαν ἀπὸ τὸν ἐνοριακὸ κλῆρο και ὑπῆρχαν μόνο στοὺς κόλπους τοῦ ἀναχωρητικοῦ και μοναστικοῦ βίου, τότε εὐθέως ὑποτιμῶνται και ἀμφισβητοῦνται, ἄλλοτε και σήμερα, οἱ κοινοὶ ἱστορικοὶ διάδοχοι τοῦ Χριστοῦ και λειτουργοὶ τῶν Μυστηρίων ἔναντι τῶν χαρισματούχων¹³¹. Και στὴν περίπτωση τοῦ Ἰωάννη Ρωμανίδη, ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς θεωρήθηκε και πάλι ὡς ὁ κύριος ἐκφραστής τῆς θεραπευτικῆς και μοναστικῆς αὐτῆς ἐκκλησιολογίας.

Θεωροῦμε, πάντως, ὅτι στὴ σύγχρονη ὀρθόδοξη θεολογικὴ σκέψη ἡ ἐρμηνευτικὴ τῆς θέωσης χρειάζεται νὰ συνδεθεῖ ὀπωσδήποτε με τὴ θεολογικὴ ὀντολογία τοῦ προσώπου και με τὴν εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία. Ἡ θέωση μέσῳ τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν, ἡ βιβλικὴ σημαντικὴ τῆς υἱοθεσίας, δὲν συνιστᾷ μιὰν αὐτοματικὴ και ἀπρόσωπη διαδικασία. Καμμία ἐμπειρία και «πνευματικότητα» δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ νοηθεῖ στὴν Ἐκκλησία, ἂν δὲν ἔχει ὡς βάση και ἀναφορὰ τὴν ἀκτιστὴ χάρις τῶν Μυστηρίων. Κατὰ τὴν ἐκδήλωση τῆς μυστηριακῆς και ἀσκητικῆς αὐτῆς συνεργίας, ὁ Χριστὸς ἀνακαινίζει ὄχι μόνο

δοξία ἢ θεραπεία της», στὸν τόμο Ὁρθοδοξία, Ἑλληνισμός, Πορεία στὴν 3η χιλιετηρίδα, ἐκδ. Ι. Μ. Κουτλουμουσιῦ Ἀγ. Ὅρους, Ἀθήνα 1996, σσ. 67-87, ἐδῶ σελ. 76. Ἐνδιαφέρουσα κριτικὴ βλ. στὸ ἔργο τοῦ π. ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Ἡ ἀποφατικὴ ἐκκλησιολογία τοῦ ὁμοουσίου. Ἡ ἀρχέγονη Ἐκκλησία σήμερα, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2002, σσ. 132-147. 131. Βλ. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ, «Πρόλογος» και «Ἱστορικοδογματικὴ Εἰσαγωγή», στὸν τόμο Γρηγορίου Παλαμᾶ Ἔργα, τόμος 1, στὴ σειρά «Ρωμαῖοι ἢ Ρωμηοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας», Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 11-194· «Ἰησοῦς Χριστὸς-Ἡ ζωὴ τοῦ κόσμου», στὸ ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, γιὰ τὴν εἰκοσιπενταετηρίδα ἀρχιερατείας τοῦ Μητρ. Θεσσαλονίκης Παντελεήμονος Β', Θεσσαλονίκη, 1991, σσ. 395-450· «Ἐκκλησιαστικὰ σύνοδοι και πολιτισμός», Θεολογία 4/1995, σσ. 646-680.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

τὴν κοινὴ φύση ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδιαίτερη ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ οἰκείωση τῆς ἐνυπόστατης θείας ἐνέργειας πραγματοποιεῖται προσωπικὰ καὶ χαρισματικὰ μὲ τὴν ἀμοιβαία συσχέτιση τῆς ἀσκητικῆς καὶ μυστηριακῆς ζωῆς· σὲ καμμία περίπτωση ἢ μετοχὴ αὐτὴ δὲν εἶναι φυσικὴ ἢ ἠθικὴ, αὐτοματικὴ ἢ ἀναγκαστικὴ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἀνθρώπου. Δίχως ὁποιαδήποτε σύγχυση θείας καὶ ἀνθρώπινης φύσης, κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου, ἢ ἄκτιστη τριαδικὴ ἐνέργεια εἶναι μεταβιβάσιμη μόνο διὰ μέσου ὑποστάσεων κατὰ τρόπο προσωπικό¹³².

Ἡ θεραπευτικὴ ἐκκλησιολογία δὲν εἶναι, ἀσφαλῶς, οὔτε αἰρετικὴ οὔτε ὀριγενιστικὴ. Ὁ ὑπερτονισμὸς τῆς ἐναντι καὶ εἰς βάρος τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας ὁδηγεῖ ἐξ ἀνάγκης στὸν Ὀριγενισμό. Ἡ εὐχαριστιακὴ ἐμπειρία καὶ τὸ ἀσκητικὸ βίωμα ἀποτελοῦν τὶς δύο βασικὲς ἐκκλησιολογικὲς συνιστώσες ποὺ χαρακτηρίζουν διαχρονικὰ τὴν ὀρθόδοξη Παράδοση¹³³. Ὅταν οἱ δύο αὐτοὶ παράγοντες δὲν συνυφαίνονται ὀργανικὰ ἀλλὰ διαχωρίζονται ἀνταγωνιστικά, ἐμφανίζονται δύο διαφορετικοὶ καὶ ἀλληλοσυναιρούμενοι τύποι ἐκκλησιολογίας. Ἡ ἔνταση καὶ ἡ διπολικότητά αὐτῆ τῆς ἐκκλησιολογίας φαίνεται πὼς εἶναι ἓνα πολὺ σημαντικὸ πρόβλημα ποὺ ἀντιμετωπίζει σήμερα ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία. Ἰδιαίτερα στὴν ἐλλαδικὴ Ὀρθοδοξία εἶναι ἔντονο τὸ δίλημμα ἢ τὸ χάσμα μεταξύ εὐχαριστιακῆς καὶ θεραπευτικῆς ἐκκλησιολογίας, τὸ ὁποῖο προέκυψε μάλιστα ὡς συνέπεια τῆς θεολογικῆς μεταστροφῆς τοῦ '60. Εἶναι, πλεόν, σύνθηρες τὸ φαινόμενο, τόσο στὸν ἐκκλησιαστικὸ καὶ ποιμαντικὸ βίω ὅσο καὶ στὴ θεολογικὴ σκέψη, ὀρισμένοι νὰ προσκολλῶνται ἀποκλειστικά στὴν θεραπευτικὴ ἐκκλησιολογία, ὡς τὸ πᾶν, καὶ ἄλλοι νὰ ἀσχολοῦνται μὲ μιὰ λειτουργικὴ ἢ, ἀπλῶς, ἰδρυματικὴ ἐκκλησιολογία, δίχως νὰ συνθέτουν καὶ νὰ ἀλληλοπεριχωροῦν τὶς δύο αὐτὲς ὕψεις τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΓΕΡΟΝΤΙΣΜΟΥ

Ἡ ἔνταση μεταξύ θεραπευτικῆς καὶ, κυρίως, ἰδρυματικῆς ἐκκλησιολογίας στὴ σύγχρονη ἐκκλησιολογικὴ κατάσταση τῆς Ὀρθοδοξίας ἐμφάνισε ποικίλα θεολογικά, ποιμαντικά καὶ θεσμικά προβλήματα. Ἐξάλλου, νέα κοινωνιολογικά δεδομένα, ὅπως τὸ ἀστικὸ φαινόμενο, ἢ ἐκκοσμίκευση, ἢ νεωτερικότητα, ἢ μετάβαση ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ στὴ σύγχρονη πλουραλιστικὴ κοινωνία, ἐπέφεραν ἀλλαγὲς στὴν πληθυσμιακὴ σύνθεση τῶν ἐνοριῶν καὶ γενικότερα προκάλεσαν τὸ τέλος τῆς παραδοσιακῆς ἔννοιας καὶ λειτουργίας τῆς κοινότητας καὶ τὴν ἀνάδυση τοῦ ψυχολογικοῦ ἑαυτοῦ καὶ τῆς ἐξατομίκευσης. Γιὰ

132. Βλ. ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ, *Κοινωνία θεώσεως*, ὁ.π.

133. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ ΙΩΑΝΝΟΥ Μητρ. Περγάμου, *Θέματα Ἐκκλησιολογίας*, ὁ.π., σσ. 6-36.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

αἰῶνες ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἡ ὀρθόδοξη κοινότητα ἔζησε καὶ διατηρήθηκε ἔχοντας ὡς κέντρο καὶ σημεῖο ἀναφορᾶς τὴν τέλεση τῆς Θείας Λειτουργίας καὶ ὄχι τὸ ἡθικὸ κήρυγμα ἢ τὶς πνευματικὲς ὁδηγίες τῶν γερόντων. Ἀλλὰ καὶ μέχρι πρότινος ἡ εὐχαριστιακὴ κοινότητα τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἀνάγλυφα περιγράφεται στὰ διηγήματα τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη, ὑπῆρξε μιὰ ζωντανὴ καὶ ἄμεση πραγματικότητα στὴν ἐλληνικὴ ὕπαιθρο καὶ στὴν ἀστικὴ γειτονία μὲ ἐπίκεντρο τὸν ἱερέα καὶ τὴν πανήγυρη ἢ παννυχίδα, τὴ λατρευτικὴ αὐτὴ σύναξη τοῦ λαϊκοῦ σώματος στὴν ὀρθόδοξη παράδοση. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν ἀγροτοπαραδοσιακὴ στὴ σύγχρονη κοινωνία, ἡ ὁλοένα καὶ μεγαλύτερη περιθωριοποίησις τῶν θεσμῶν στὴν ἐποχὴ μας, προκάλεσε ἀναταράξεις καὶ στὴν ἴδια τὴ συγκρότησις καὶ λειτουργίαν τῶν θεσμῶν τῆς Ἐκκλησίας στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐνορίας καὶ τῆς ἐπισκοπῆς. Ἀκόμη καὶ στὸν ἐκκλησιαστικὸ χῶρο οἱ ἄνθρωποι, στὴν προσπάθειά τους νὰ βιώσουν αὐθεντικὰ τὴ χριστιανικὴ πίστη, ἀναζητοῦν μικρὰ καὶ λειτουργικὰ σχήματα. Οἱ μεγάλες ἐνορίες τῶν πόλεων δὲν μποροῦν νὰ ἱκανοποιήσουν τὸ αἶτημα πολλῶν πιστῶν γιὰ ἐντονότερη πνευματικὴ ζωὴ. Ἄρχισαν, λοιπόν, νὰ καταφεύγουν σὲ μοναστήρια, μακριὰ ἀπὸ τὸ θόρυβο καὶ τὴν πολυδιάσπασιν τῶν ἀστικῶν κέντρων. Στους κύκλους τῶν εὐσεβῶν πιστῶν, ὁ προσανατολισμὸς αὐτὸς ἐνισχύθηκε καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσις ποικίλων «ψυχωφέλιμων» βιβλίων, τὰ ὁποῖα καταγράφουν ἢ ἐμπνέονται ἀπὸ τὴν ἀσκητικὴ καὶ μοναστικὴ ἐμπειρία καὶ ζωὴ. Ἔτσι, μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ '70, ἡ ἐλλαδικὴ Ὀρθοδοξία παράλληλα πρὸς τὴν ἀναγέννησις τῆς μοναστικῆς πνευματικότητος γνωρίζει καὶ τὸ φαινόμενον τοῦ γέροντα. Μοναχὸς ἢ ἄγαμος κληρικός, ὁ γέροντας καθοδηγεῖ κατὰ τὴ μοναστικὴ πρακτικὴ τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ λαϊκοὺς.

Καθὼς ἐπισημάνθηκε ἀπὸ τὸν Χρῆστο Γιανναρᾶ¹³⁴, ἡ τάσις αὐτὴ κατέληξε στὴ δημιουργίαν ἐνὸς κύματος «νεοεουσεβισμού», τὸ ὁποῖον μὲ πρόσχημα τὴν ἐπιστροφήν στους Πατέρες, τὴν Παράδοσιν καὶ τὰ μοναστικὰ πρότυπα στὴν πνευματικὴ ζωὴ ἀντικατέστησε τὸν ἄλλοτε κυρίαρχον εὐσεβισμό τῶν ἐξωεκκλησιαστικῶν ὀργανώσεων. Ἡ σύγχυσις τῶν θεολογικῶν καὶ ποιμαντικῶν κριτηρίων στὴ μετα-οργανωσιακὴ ἐποχὴ ἐπέτρεψε τὴν παράξενη σμίξις τῆς κληρονομίας τῶν ὀργανώσεων μὲ τὴ δῆθεν πατερικὴ καὶ παραδοσιακὴ προσκόλλησις στὸ πρόσωπον τοῦ γέροντα. Τὸ φαινόμενον τοῦ «γεροντισμοῦ» ὑπῆρξε μιὰ παράπλευρη συνέπεια τῆς νέας τάσεως γιὰ μελέτη τῶν ἀσκητικῶν καὶ νηπτικῶν κειμένων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ προσωποπαγῆ καὶ προσωπολα-

134. Βλ. Ὀρθοδοξία καὶ Δύσις στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα, ὅ.π., σσ. 483-489.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

τρικά σχήματα που αναπτύσσονταν γύρω από τα ήγητικά στελέχη τῶν χριστιανικῶν ὀργανώσεων. Ἔτσι, ἡ θεολογικὴ ἀνανέωση τοῦ '60 μεταλλάχθηκε συχνὰ σὲ μιὰ ψευδομόρφωση τῆς πατερικῆς καὶ νηπτικῆς παράδοσης, σὲ παράδοξα προσωπολατρικά καὶ ὀργανωσιακομοναστικά σχήματα. Στὴ θέση τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ τῆς πειθαρχίας τῶν ἡθικιστικῶν κινήματων, ἡ νεοευσέβιστικὴ αὐτὴ ποιμαντικὴ προβάλλει τὴ νομικὴ ἀπολυτοποίηση καὶ τὴ δικανικὴ ἐκδοχὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων ἢ τῆς μοναχικῆς ὑπακοῆς. Ἡ Ὁρθοδοξία ἐκλαμβάνεται ὡς «κανονικὴ» ἀκρίβεια καὶ προσήλωσις στὸ γράμμα τοῦ πατερικοῦ λόγου, μὲ ἄμεσο ἀποτέλεσμα τὴν ἰδεολογικοποίησίν της καὶ τὴ μετατροπὴ της ἀπὸ τρόπο ζωῆς σὲ ἡχηρὸ σύνθημα. Οἱ κανόνες ἀποβάλλουν τὴ θεραπευτικὴ καὶ ποιμαντικὴ λειτουργία τους καὶ ἀπὸ ἐγγυητὲς τῆς ἐνότητος καὶ κοινωνίας μετατρέπονται σὲ ἀντικειμενικὸ μέτρο γιὰ τὴν ἀξιολόγησιν τῆς ἀτομικῆς πιστότητος στὴν Ὁρθοδοξία. Συναμα, συμβαίνει μιὰ πρωτόφαντὴ σὲ ἔκτασι καὶ ἐντασι σύγκρουσις μεταξὺ μοναχῶν καὶ ἐπισκοπικῆς ἐξουσίας, ἡ ὁποία στὸ ὑπόβαθρό της ἐκφράζει σαφέστατα τὴν ἀντίθεσι μεταξὺ ἐκκλησιαστικοῦ θεσμοῦ καὶ χαρισμάτων τοῦ μοναχισμοῦ. Οἱ πνευματικοὶ «γέροντες» μὲ ὑπαρκτὰ ἢ ἀνύπαρκτα χαρίσματα ἀποβαίνουν ἓνα εἶδος θεσμοῦ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ τῶν λαϊκῶν. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὶς μέρες μας, ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἀνάγκης πολλῶν ἀνθρώπων γιὰ βίωσι θρησκευτικῶν ἐμπειριῶν, ἀνθεὶ ἢ κυκλοφορία βιβλίων γιὰ διάφορους σύγχρονους γέροντες καὶ ἀσκητὲς, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζονται συνήθως ὡς φορεῖς ὑπερβατικῶν δυνάμεων καὶ ἔκτακτων ἐμπειριῶν¹³⁵. Πάμπολλες μονὲς καὶ ἡσυχαστήρια ἰδρύονται στὰ ὄρια τῶν ἐκκλησιαστικῶν μητροπόλεων καὶ ἐπισκοπῶν, οἱ μοναχοὶ ἀσχολοῦνται μὲ τὴ διαποίμανσι καί, κυρίως, τὴν ἐξομολόγησι τῶν λαϊκῶν, τὴ διάδοσι τῶν ἐκδόσεών τους ἀλλὰ καὶ μὲ ποικίλες ἐμπορικὲς δραστηριότητες, οἱ ὁποῖες θυμίζουν περισσότερο τὴν οἰκονομικὴ ἀποτελεσματικότητα τῶν χριστιανικῶν ὀργανώσεων καὶ πολὺ ἄγνὰ τὸ θυσιαστικὸ ἐργόχειρο τῶν ἀσκητῶν στὶς λαῦρες τῆς ἐρήμου. Μιὰ τέτοια διείσδυσι τοῦ μοναχισμοῦ στὸν κόσμον συχνὰ τείνει νὰ καταργεῖ κάθε ἐννοια ἐκκλησιαστικοῦ θεσμοῦ στὸ ὄνομα τῶν μοναστικῶν ἀρετῶν καὶ χαρισμάτων. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας τῶν ἐπισκόπων συχνὰ λησμονεῖται ὅτι οἱ θεσμοὶ στὴν Ἐκκλησίαν δὲν ἀντλοῦνται ἀπὸ κάποια νομικὴ ἰσχὺ, κρατικὴ ἐξουσία ἢ ἐκκλησιαστικὴ γραφειοκρατία, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὴν κοινότητα τῆς Θείας Εὐχαριστίας.

135. Βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ π. ΓΚΑΝΑ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, «Ἡ ἀνάγκη τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου γιὰ θρησκευτικὲς ἐμπειρίες: μιὰ ὀρθόδοξη προσέγγισι», *Σύναξι* 104/2007, σσ. 10-24.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Πολλές φορές οί μοναχοί αναπτύσσουν, ασκούμενοι συστηματικά στὸν ἀγῶνα τῆς κάθαρσης ἀπὸ τὰ πάθη, ἓνα εἶδος ὑπεροψίας ἐναντι τῶν ἐν τῷ κόσμῳ λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ὅρισμένοι, μάλιστα, προσπαθοῦν μὲ ἱεραποστολική διάθεση νὰ μεταφέρουν ἐπακριβῶς τὰ κριτήρια καὶ τὶς ἀσκητικὲς μεθόδους τοῦ μοναστικοῦ βίου στὸν κόσμο. Ἰδρύνονται μοναστήρια «κατὰ τὸ ἀγιορειτικὸ πρότυπο», μὲ προφανῆ ἐπιθυμία τῆ σωτηρία τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν λαϊκῶν. Καὶ μὲ τὴ βεβαιότητα ὅτι μόνον οἱ «πνευματικοὶ γέροντες» μποροῦν ἀπαραχάρακτα νὰ ἐπιτελέσουν τὸ οὐσιῶδες ἔργο τῆς Ἐκκλησίας. Μὲ ἐπίκεντρο τοὺς πνευματικοὺς γέροντες ἐμφανίζεται μιὰ νέα μορφή κοινότητας: οἱ ὑποψιασμένοι πιστοί. Ἡ προφανῆς σύγχυση τοῦ ἱεραποστολικοῦ ζήλου μὲ τὴ θεραπευτικὴ διακονία καὶ μέθοδο τοῦ μοναχισμοῦ, ὁ γεροντικὸς αὐτὸς νεο-ορθόδοξος φονταμενταλισμὸς, πέρα ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιολογικοὺς ἀνταγωνισμοὺς μεταξύ τοπικῶν ἐπισκόπων καὶ μοναστικῶν κοινοτήτων –μὲ ἀδιευκρίνιστο πολλὰς φορές καθεστῶς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας– ἐμφανίζει παρόμοια συμπτώματα μὲ τὸ εὐσεβιστικὸ κίνημα τῶν χριστιανικῶν ὀργανώσεων καὶ ἀποκαλύπτει παραστατικὰ στὶς μέρες μας τὴ σύγχυση καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἐκκλησιολογικῆς ταυτότητας¹³⁶. Ἐὰν γιὰ τὸν ἐπίσκοπο ἡ ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας τίθεται στὴν εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία, γιὰ τὸν μοναχὸ ἡ ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας ἐντοπίζεται στὸ μέτρο τῆς προσωπικῆς ἀγιότητας.

Παρὰ τὴν ἐκπληκτικὴ ἀνθοφορία του, ὁ σύγχρονος ἐλλαδικὸς μοναχισμὸς διολισθαίνει προοδευτικὰ πρὸς μιὰ ζηλωτικὴ «συντηρητικότητα». Μὲ πρόσχημα τὴ διάσωση τῆς Ὁρθοδοξίας ἀπὸ τὴν αἵρεση, ἀπὸ τὴν ἑτερόδοξη Δύση καὶ τὸν Οἰκουμενισμὸ, μοναχοὶ ἀναλαμβάνουν ρόλο ἀστυνόμου καὶ εἰσαγγελέα τῆς Ἐκκλησίας. Πρόσφατα συγκροτήθηκε μιὰ «σύνοδος» ἡγουμένων καὶ μοναχῶν καὶ μὲ δημόσιες ἐκδηλώσεις ἐξέφρασε τὴν ἀντίθεσή της πρὸς τὴν ἀπόφαση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας νὰ ἀποδεχθεῖ ἐπίσκεψη τοῦ Πάπα στὴν Ἑλλάδα ἢ νὰ φιλοξενήσει συνδιάσκεψη τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν στὴν Ἀθήνα. Στὴν ἐργώδη προσπάθεια τῆς ἐλλαδικῆς Ἐκκλησίας νὰ συζητήσῃ θέματα λειτουργικῆς θεολογίας καὶ πράξης, ὥστε νὰ ἐκφράσῃ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ τὸ αἶτημα γιὰ μιὰ λειτουργικὴ ἀνανέωση, οἱ ἴδιοι σύλλογοι μοναχῶν καὶ οἱ ὑποστηρικτὲς τους διατρανώνουν τὴν ἀπόλυτη ἀντίθεσή τους διοργανώνοντας «ἀντισυνέδρια» ἐναντίον κάθε παρόμοιας προσπάθειας. Μὲ σύνθημα τὴν ἀντίθεση τῆς Ὁρθοδοξίας πρὸς τὴ Δύση καὶ τὸν Οἰκουμενισμὸ, μὲ τὴ σχεδὸν παλαισημερολογίτικη ἀντιπαλότητα πρὸς ὅ,τι-

136. Βλ. π. ΦΑΡΟΥ ΦΙΛΟΘΕΟΥ, *Ἡ ἀλλοίωση τοῦ χριστιανικοῦ ἥθους*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2000, σσ. 133, 162-163.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

δήποτε ἢ ὁποιοδήποτε ἐκφράζει ἐνδιαφέρον ἢ διαλέγεται μὲ τὰ προβλήματα τοῦ σύγχρονου κόσμου, ἢ τάση αὐτὴ ἀποβαίνει, ὡς μὴ ὄφειλε, τὸ βατικάνειο Defensor Fidei καὶ ἡ ἀληθὴς καθέδρα τῆς σύγχρονης Ὁρθοδοξίας. Ἐδῶ τὸ πρόσχημα ὑποκαθιστᾷ τὸ σχῆμα: τὸ μοναχικὸ ἐνδύμα τοῦ πένθους αἴφνης μεταβάλλεται σὲ σύμβολο πνευματικῆς ἐξουσίας καὶ ὁ μοναχὸς σὲ φορέα μιᾶς ἀντικειμενικῆς κατοχυρωμένης ἐγκυρότητας. Δικαιοῦται νὰ κατακεραυνώνει ἀπροκάλυπτα πατριαρχεῖα, ἀρχιεπισκόπους, ἐπισκόπους καὶ κάθε κληρικό ἢ λαϊκὸ μὲ τὴν κατηγορία τῆς αἵρεσης, τῆς προδοσίας ἢ τοῦ ἐνδοτισμοῦ σὲ θέματα πίστης. Ἡ «τουριστικὴ» εὐσέβεια τῶν θρησκευόμενων λαϊκῶν ἐνισχύει ἀλλὰ καὶ τρέφεται ἀπὸ τὸ ναρκισσιστικὸ σύνδρομο «αὐθεντίας» τῶν μοναχῶν. Ὁ ἄλλοτε πνευματικὸς ὀλοκληρωτισμὸς τῆς πειθαρχίας καὶ τῆς χειραγώγησης ἀπὸ τὶς χριστιανικὲς ὀργανώσεις παραχώρησε τὴ θέση του στὴν ἀντικειμενικὴ ἐγκυρότητα τῶν συμβουλῶν κάποιου «γέροντα». Ἡ προσωπολατρία τῶν μυθολογημένων «ἡγετῶν» τῶν θρησκευτικῶν ἀδελφοτήτων μεταβιβάσθηκε σὲ ἀγιορεῖτες μοναχοὺς καὶ ἄλλους φιλομόναχους γέροντες στὸν κόσμο. Ὁ γερωντισμὸς ὡς ἔκφραση τοῦ νεοεουσεβισμού μπορεῖ νὰ ἀποκήρυξε τὶς ὑπερβολὲς τῶν ὀργανώσεων, στὴν πράξη, ὅμως, ἀπλῶς ἐξωράισε καὶ ἀναπαλαίωσε τὴν πρακτικὴ τους. Ὁ νομικὸς ἠθικισμὸς καλύπτεται καὶ ὑποστηρίζεται πλέον μὲ ἀγιοπατερικὲς παραπομπὲς καὶ κανόνες τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ψυχολογικὴ θωράκιση ἀπὸ τὴν αὐθεντία τῆς ὀργάνωσης μετατοπίζεται στὴν πνευματικὴ καθοδήγηση τοῦ «γέροντα». Ἡ ἱεραποστολικὴ δραστηριότητα τῆς ὀργάνωσης μεταφέρεται τώρα στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐπισκοπῆς καὶ τῆς ἐνορίας.

Ἡ νέα αὐτὴ τάση ἐπιδρᾷ καὶ στοὺς κληρικούς τῶν πόλεων, οἱ ὅποιοι, δίχως θητεία στὴ μοναχικὴ ἄσκηση, ἀναλαμβάνουν νὰ αὐτοσχεδιάσουν στὸ ρόλο τοῦ «γέροντα». Ὁ γερωντισμὸς ἀποβλέπει στὴν πειθάρχηση εὐθυνόφρωνων λαϊκῶν, στὴν ποδηγέτησή τους μέχρι τὶς λεπτομέρειες τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου. Στὶς πρόσφατες ἀρχιεπισκοπικὲς ἐκλογὲς στὴν Κύπρο, ὑποψήφιος ἐπίσκοπος μὲ μοναστικὲς ποιμαντικὲς πρακτικὲς εἶχε θέσει στὸν δικτυακὸ τόπο προβολῆς τῆς ὑποψηφιότητάς του τὴν ἔνδειξη «γέροντας» (www.gerontas...). Ζοῦμε σὲ μιὰ περίοδο ἐκκλησιολογικῆς κρίσης καὶ σύγχυσης. Ὁ ἀτομικισμὸς καὶ ὁ ψυχολογισμὸς ποὺ ἐπικρατεῖ γενικότερα στὸν κοινωνικὸ χῶρο διαβρώνει καὶ τὴν περὶ Ἐκκλησίας ἀντίληψη. Ὁ πιστὸς δὲν προσέρχεται στὴν Ἐκκλησία γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸν «ἄλλον» καὶ μέσῳ τῆς κοινωνίας νὰ ἐνσωματωθεῖ στὴν κοινότητα, ἀλλὰ γιὰ νὰ «νιώσει» μιὰ ἀτομικὴ ἐμπειρία ἐπαφῆς μὲ τὸ «θεῖον». Τὸ ψυχολογικὸ αὐτὸ εἶδος θρησκευτικότητας —καθαρὰ ἀτομικὸ καὶ ὑποκειμενικό— ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς μοναστικῆς πνευματικότητας στὸν κόσμο καλλιεργεῖται πλέον ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς κληρικούς

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

μέ τη μορφή τῆς τεχνητῆς «κατάνυξης». Ἡ Θεία Λειτουργία γίνεται ἀγρυπνία σέ μικρές μισοσκότεινες ἐκκλησίες, οἱ πιστοὶ προτιμοῦν τὶς ἀκολουθίες τῶν μοναστηριῶν καὶ ἀποφεύγουν τὸ συνωστισμό τῶν πανηγυριῶν. Ἡ ἐξομολόγησις λειτουργεῖ ἐν πολλοῖς ὡς «θεραπευτήριον» τῶν ψυχολογικῶν τραυμάτων τοῦ ἀτόμου. Ἡ ψυχανάλυσις κατακτᾶ καὶ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία, μετατρέποντας τὴν Ἐκκλησία σὲ θεραπευτήριον ἀτόμων, σὰν νὰ μὴν ἀρκεῖ ἡ κοινότητα τῆς Ἐκκλησίας γιὰ νὰ θεραπεύσει τὸν ἄνθρωπο καὶ νὰ τὸν μετατρέψει ἀπὸ ἐνδοστρεφῆ σὲ κοινωνικὴ ὕπαρξις.

Τὸ πρόβλημα τῆς διείσδυσης τοῦ μοναχισμοῦ ὡς θεσμοῦ καὶ νοοτροπίας στὴν Ἐκκλησία μέσα στὸν κόσμον εἶναι στίς μέρες μας ἰδιαίτερα ἐμφανές. Ἡ ἀκριτὴ μεταφορὰ κριτηρίων, πρακτικῶν καὶ ἀσκητικῶν μεθόδων, ἀλλὰ καὶ τῶν ὁραμάτων καὶ τῶν στόχων τῆς ἀσκητικῆς ζωῆς στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν οἰκογενειῶν, πέρα ἀπὸ τὰ προσωπικὰ καὶ οἰκογενειακὰ δράματα, προκαλεῖ μιὰ σχεδὸν καθολικὴ σύγχυσις γύρω ἀπὸ τὴν ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τῆς μοναστικῆς κλήσης. Ἔτσι, οἱ λαϊκοὶ ἀγωνίζονται νὰ γίνουν μοναχοὶ ἐντὸς τοῦ κόσμου, δίχως κουρὰ καὶ ὑπόσχεση ὑπακοῆς, ἐνῶ οἱ μοναχοὶ ἐγκαταλείπουν τὸ μοναστήρι μὲ σκοπὸ νὰ μετατρέψουν σὲ μοναχὸς τοὺς λαϊκοὺς μέσα στὸν κόσμον. Οἱ νοσηρὲς αὐτὲς καταστάσεις, καὶ μάλιστα ὕστερα ἀπὸ τὴν καταλυτικὴ ἐμπειρία τοῦ ἱεραποστολικοῦ ζήλου τῶν χριστιανικῶν ὀργανώσεων, προκαλοῦν πλήρη σύγχυσις στὴν ἐκκλησιολογία. Ἡ ὀρθόδοξη συνείδησις στὸ ζήτημα αὐτὸ σήμερον παρουσιάζεται ὅσο ποτὲ ἄλλοτε συγκεχυμένη. Ὁ μοναχὸς ποὺ ἐξέρχεται στὸν κόσμον κατέχεται ἀπὸ διάθεσις νὰ σώσει αὐτὸς τὸν κόσμον. Ἄντὶ νὰ φύγει γιὰ νὰ σωθεῖ, τώρα ἐπιστρέφει γιὰ νὰ τὸν σώσει. Ἡ σύγχυσις τοῦ ἱεραποστολικοῦ ζήλου μὲ τὴν θεραπευτικὴ μέθοδο τῆς μοναστικῆς ἀσκήσεως, ἡ ὑποτίμησις τῆς εὐχαριστιακῆς συγκρότησις τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἔντασις στὶς σχέσεις ἐπισκόπων καὶ μοναχῶν καὶ ἡ ὁμολογιακὴ νοοτροπία τῆς θεολογίας δὲν συμβάλλουν στὸ νὰ γίνεταὶ εὐδιάκριτη ἡ ταυτότητα, ὁ τόπος καὶ ὁ τρόπος ὅπου σημαίνεται ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας.

Η ΕΛΛΑΔΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΣΗΜΕΡΑ

Ἡ ἑλληνικὴ θεολογία καὶ Ἐκκλησία, παρὰ τὴν «στροφὴν» τῆς δεκαετίας τοῦ '60, δὲν ἀνέκαμψε, ἐν τέλει, ἀπὸ τῆ «βαβυλώνια αἰχμαλωσία» τῆς. Ἡ εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία δὲν φαίνεται νὰ ἐπέδρασε οὐσιαστικὰ στὸν λόγο καὶ στὴ δράσις τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ διάζευξις θεολογίας καὶ Ἐκκλησίας στὸ νεοελληνικὸ κράτος στέρησε τὴν ἀκαδημαϊκὴ θεολογία ἀπὸ ἕναν σταθερὸ ἐκκλησιολογικὸ ἄξονα καί, συνάμα, συνέτεινε στὴν ὀλοένα καὶ περισσότερον αὐξανόμενὴ θεολογικὴ ἀφασία τῶν κληρικῶν. Πράγματι, ἡ Ἐκκλησία, ὡς θεσμικὸς φορέας, στὴ

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

μακρά σχέση και διαπλοκή της με την κοσμική εξουσία από την εποχή του Μ. Κωνσταντίνου, κατέληξε στο νεοελληνικό κράτος να αποτελεί, εν πολλοίς, έναν γραφειοκρατικό φορέα, υπάλληλο της Πολιτείας. Στους δύο αιώνες ελεύθερου βίου, ή ορθόδοξη Έκκλησία στην Ελλάδα σταδιακά εκκοσμικεύθηκε τόσο όσο δεν είχε εκκοσμικευθεί στο Βυζάντιο ή στην Τουρκοκρατία.

Υπόθετώντας αλλότρια κριτήρια, έντελως αντίθετα προς την ευχαριστιακή αντίληψη για τη συγκρότηση της εκκλησιαστικής κοινότητας, προσαρμόσθηκε πλήρως, μετά την πραξικοπηματική αυτοκεφαλία της από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, στις θρησκευτικές πεποιθήσεις του Διαφωτισμού, στον οποίο αρχικά είχε αντιταχθεί. Η σταδιακή μετάλλαξη και ο περιορισμός της ιεραρχίας της ελλαδικής Έκκλησίας σε ένα εθνικοθρησκευτικό ιδεολογικό πλαίσιο οφείλεται, εν πολλοίς, στον καθοριστικό ρόλο των χριστιανικών αδελφοτήτων και οργανώσεων, οι οποίες αφού διεμβόλισαν, διάβρωσαν εκ των έδων τον ίδιο το θεσμό της Έκκλησίας. Η επίσημη Έκκλησία έγινε θεσμικά ή φωνή που διαφυλάσσει, προβάλλει, επαγγέλλεται και αξιώνει την επίτευξη της κοινωνικής ήθικης. "Όχι σπάνια, εξυπηρέτησε ιδεολογικοπολιτικές επιλογές της κοσμικής εξουσίας, ενώ έγινε και διαπρύσιος κήρυκας της ιδέας του έθνους-κράτους. "Όταν, λοιπόν, η ελλαδική Έκκλησία δεν ανταγωνίζεται τους κοσμικούς θεσμούς, μεταβάλλεται σε θεραπευτίδα των κρατικών θεσμών ή των δικαιών του έθνους, κ.λπ. Στην προσπάθειά της να αποκτήσει κοινωνικά αποδεκτό πρόσωπο, η Έκκλησία από δική της πρωτοβουλία γίνεται θέμα της επικαιρότητας και του ανταγωνισμού που παρέχουν τα ΜΜΕ, με αποτέλεσμα ή δράση της να εκκοσμικεύεται και ο λόγος και ή διακονία της να μετατρέπονται σε εικονική πραγματικότητα.

Ός «έπικρατούσα θρησκεία», απολαμβάνοντας την προνομιακή θωράκιση που της παρείχε ή κρατική προστασία, ή διοίκηση της Έκκλησίας στην Ελλάδα διολίσθησε, χωρίς να το αντιληφθεί, στην βαθμιαία εκκοσμίκευση του εκκλησιαστικού θεσμού ακολουθώντας «εθνικοθρησκευτική» κατεύθυνση. Έτσι, άρχισε να εκφράζει προς το κοινωνικό σώμα ως ιδιαίτερη ταυτότητά της το ρομαντικό ιδεολόγημα του έλληνοχριστιανισμού, ενώ θεωρούσε και θεωρεί αυτονόητο και αποκλειστικό της καθήκον τη σωτηρία του έθνους. Απουσία τις περισσότερες φορές από τη δυναμική των κοινωνικών εξελίξεων και το γίγνεσθαι της ιστορίας, ή ιεραρχία της Έκκλησίας στην Ελλάδα καθήλωσε τον εκκλησιαστικό θεσμό στη νοσταλγική ενδοσκόπηση του ένδοξου βυζαντινού παρελθόντος. Η σύγχρονη Ορθοδοξία στην Ελλάδα προσκολλάται άγωνα και αναπολεί νοσταλγικά εξωραϊζοντας το ένδοξο βυζαντινό της παρελθόν. Αντικειμενοποιώντας τα γλωσσικά και έθιμικά σχήματα του ιστορικού παρελθόν-

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

τος, ἐκλαμβάνοντας ὡς κλειστή καὶ συντελεσμένη τὴν ἔννοια τῆς Παράδοσης, μοιάζει νὰ κλείνεται σὲ ἓνα εἶδος ναρκισσιμοῦ, δυναμοκεντρικῆς καὶ ἰδιοκτησιακῆς ἀντίληψης γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς ἀλήθειας. Ἡ ἀπολυτοποίηση αὐτῆ τῆς Παράδοσης, ὡς δεδομένης ἀλήθειας καὶ γνησιότητας, ἐμποδίζει τὴ δυναμικὴ τῆς ἐρμηνείας καὶ ἀνανέωση στὸ ἐκάστοτε παρόν. Ἡ ἑλλαδικὴ Ἐκκλησία θὰ πρέπει ἐπιτέλους νὰ βρεῖ τὴ χρυσὴ τομὴ μεταξύ τῆς ἐκκοσμίκευσης καὶ τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς στὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι. Ὁ πολιτισμὸς εἶναι σάρκωση τῆς ἀλήθειας τῆς Ἐκκλησίας στὴν ἱστορία, καὶ ὄχι μουσειακὸς νάρθηκας καὶ σαρκοφάγος αὐτῆς τῆς ἀλήθειας, μονοπωλώντας, κατὰ μία καὶ μόνη ἱστορικὴ ἐκδοχὴ, τὴν πολιτιστικὴ ἔκφρασή τῆς στὸ διηγεῖς.

Ἀπὸ τὴ θέση τοῦ μουσειακοῦ νάρθηκα, ἡ διοικοῦσα Ἐκκλησία προπαγανδίζει ἰδεολογικὲς πεποιθήσεις καὶ ποδηγετεῖ τὶς συνειδήσεις τῶν μελῶν τοῦ κοινωνικοῦ σώματος μὲ τὸν ξύλινο λόγο μιᾶς ἀνεπίκαιρης ἠθικολογίας πού, ἄς σημειωθεῖ, δὲν σχετίζεται καθόλου μὲ τὴν ἐμπειρία τῆς εὐχαριστιακῆς κοινότητας. Προβάλλοντας, μάλιστα, τὸ λόγο τῆς ἠθικῆς σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς «ἐλληνοχριστιανικὲς» ἀξίες, ἐπιχείρησε τὰ τελευταῖα χρόνια νὰ νεκραναστήσει μὲ σύγχρονες ἐπικοινωνιακὲς μεθόδους καὶ μὲ ἓναν δῆθεν ἐκσυγχρονιστικὸ λόγο τὰ μαραμμένα θέλγητρα μιᾶς ἐξελλητισμένης προτεσταντικῆς ἠθικῆς. Ἡ ταῦτιση τῆς πίστεως μὲ τὴν ἠθικὴ ἀπαξίωσε τὴν κοινωνικὴ λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ ἓνας τέτοιος λόγος δὲν ἀφορᾷ πλέον στὸ κοινωνικὸ σῶμα, ἀλλὰ στὴν ἰδιωτικὴ σφαῖρα τῆς ζωῆς τοῦ καθενός. Ἡ ἀλλοτρίωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἥθους καὶ φρονήματος καὶ ἡ θρησκευτικοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, ἡ ὁποία, σημειωτέον, ἐπιτελέσθηκε χωρὶς σοβαρὲς ἀντιστάσεις, εἶναι πλέον γεγονός. Ἡ ποιμαντικὴ καὶ κατηχητικὴ πράξις τῆς Ἐκκλησίας συγχά βασιίζεται στὶς ἱεραποστολικὲς μεθόδους τῶν χριστιανικῶν ὀργανώσεων. Ἡ ἐπισκοπὴ καὶ ἡ ἐνορία στὰ νέα δεδομένα μόνον κατ' ἐπίφραση λειτουργοῦν ἐκκλησιαστικά. Ἐχοντας ἀπολέσει τὸν κοινοτικὸ καὶ κοινωνιακὸ χαρακτῆρα τους, ἀναλώνονται στὴν ἴδρυση καὶ λειτουργία χρήσιμων φιλανθρωπικῶν καὶ κοινωνικῶν ἰδρυμάτων. Ἐνας ἐπίσκοπος ἢ ἓνας πρεσβύτερος κρίνεται ἐπιτυχημένος ἀπὸ τὸ κατὰ πόσο ὀργανωτικὸς καὶ ἀποτελεσματικὸς εἶναι. Στὴ σύγχρονη γραφειοκρατικὴ ἀντίληψη τῆς Ἐκκλησίας, ἡ θέση τοῦ ἐπισκόπου στὴν Ἑλλάδα εἶναι περίπου ἓνα εἶδος ἐκκλησιαστικοῦ νομάρχου, ὁ ὁποῖος διευθύνει ἓναν ἀποκεντρωμένο ὀργανισμὸ κοινῆς ὠφέλειας. Ἐτσι ἀντιλαμβάνονται τὴν Ἐκκλησία καὶ οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι θέλουν «νὰ ἐξυπηρετήσουν τὶς θρησκευτικὲς τους ἀνάγκες».

Κατὰ μία ἄλλη, πιὸ «ἐκκλησιαστικὴ», ἐκδοχὴ, ὁ ἐπίσκοπος ἐκλαμβάνεται ὡς πρόσωπο πού συγκεντρώνει καὶ διαχειρίζεται τὴν ἐκκλησιαστικοδικα-

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

νική έξουσία. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ ἔχει ἐνσωματώσει προφανῶς ρωμαιοκαθολικὲς ἐπιδράσεις σὲ μιὰ νεοελληνικοῦ τύπου βυζαντινὴ ἐκδοχὴ. Ὁ ἐπίσκοπος, ἀνώτερος κρατικὸς ὑπάλληλος, ἀπρόσιτος καὶ μεγαλοπρεπῆς δεσπότης στὶς λατρευτικὲς τελετουργίες, διαχειριστὴς «ἐλέω Θεοῦ» τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας, πόσο σχετίζεται ὀργανικὰ καὶ ὑπαρξιακὰ μὲ τὸ συγκεκριμένο σῶμα τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας του; Πόσο σχετίζονται οἱ μεγαλοπρεπεῖς καὶ θεαματικὲς τελετουργίες, ἀλλὰ καὶ ἡ παθητικὴ παρακολούθησή τους ἀπὸ τὸ λαὸ μὲ τὸ ἴδιο τὸ εὐχαριστιακὸ γεγονός; Ἡ ἀπουσία ὅχι μόνο τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου ἀλλὰ καὶ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν διακόνων ἀπὸ τὶς διαδικασίες ἐκλογῆς τῶν ἐπισκόπων μετέτρεψε τὸ ἐπισκοπικὸ ἀξίωμα σὲ ἕρμαιο ποικίλων ἐξουσιαστικῶν παρασκηνίων καὶ συναλλαγῶν ὑποτέλειας. Τὰ μέλη τῆς ἱεραρχίας τῶν μητροπολιτῶν-ἐπισκόπων διαχειρίζονται κλειστὰ καὶ μονοπωλιακὰ τὴν ἐκλογὴ τῶν ἐπισκόπων, ἐρήμην τοῦ ὅλου ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Οἱ ὑποψήφιοι ἐπίσκοποι δὲν γνωρίζουν καὶ δὲν γνωρίζονται ἀπὸ τὶς συγκεκριμένους ἐκκλησιαστικὲς κοινότητες, τὶς ὁποῖες θὰ διακονήσουν καὶ θὰ ποιμάνουν, ἀλλὰ προσπαθοῦν, ἀνταγωνιστικὰ πρὸς τοὺς ἄλλους ὑποψηφίους, νὰ κερδίσουν τὴν ψῆφον τῶν μελῶν τῆς ἱεραρχίας. Ἔτσι, ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ τὰ μέλη τῆς ἱεραρχίας καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ομάδα τῶν κληρικῶν καριέρας διαχειρίζονται, ἐρήμην τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος, τὴ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας¹³⁷. Στὴ σύγχρονη ἑλλαδικὴ Ἐκκλησία, οἱ κληρικοὶ καριέρας καὶ τὸ φαινόμενο τοῦ «ἀρχιμανδριτισμοῦ» συνιστοῦν μιὰν ἰδιότυπη καὶ ἐκκλησιολογικὰ νοσηρὴ κατάσταση, μιὰ παράδοξη σχέση τῆς ἐν τῷ κόσμῳ Ἐκκλησίας μὲ τὸ μοναχισμό. Ἡ παλαιὰ συνήθεια νὰ προέρχονται οἱ ἐπίσκοποι ἀπὸ τὶς τάξεις τῶν μοναχῶν, συνήθεια ποὺ ἐπικράτησε μετὰ τὴν περίοδο τῆς Εἰκονομαχίας στὴν Ἀνατολή, συντηρεῖται κατ' ὄνομα στὴν ἐποχὴ μας μὲ τὴ χειροθεσία κληρικῶν ὡς ἀρχιμανδριτῶν καὶ τὴν εἰκονικὴ τους ἐγγραφή σὲ μονῆς μὲ ὑπαρκτὴ ἢ ἀνυπαρκτὴ μοναστικὴ ἀδελφότητα. Τὸ δὲ φαινόμενο ἀρχιμανδριτίτης ποὺ δὲν ἔχει ἐγκαταβιώσει σὲ μονή, ἔχει μόνο ἀκούσει ἢ διαβάσει γιὰ τὸ τί θὰ πεῖ ἄσκηση καὶ ὑπακοὴ σὲ γέροντα, ἀφοῦ ζεῖ σὲ διαμέρισμα καὶ μὲ τὴν πατρικὴ του οἰκογένεια, νὰ ἀναδεικνύεται σὲ «γέροντα», παράγοντα καὶ ρυθμιστὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, δὲν εἶναι διόλου σπάνιο. Ἔτσι, ἡ ἀγαμία τοῦ κλήρου, ἡ δίχως πραγματικὴ μοναστικὴ προσέλευση καὶ ἐμπειρία, γίνεται βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν εἴσοδο καὶ σταδιοδρομία στὸν ἀνώτερο κλῆρο. Πέρα ἀπὸ τὴ θέση καὶ τὸν τρόπο ἀνάδειξης τῆς ἱεραρχίας τῶν ἐπισκόπων, καὶ ἡ δημοσιόυπαλληλικὴ

137. Βλ. τὴν ἐνδιαφέρουσα μελέτη τοῦ π. ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΠΙΝΑΚΟΥΛΑ, «Ψῆφον κλήρου καὶ λαοῦ». Μία νέα πρόταση γιὰ τὴν ἐκλογὴ τῶν ἐπισκόπων, ἐκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2007.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

ἐπαγγελματοποίηση τοῦ λειτουργήματος τοῦ ἐφημεριακοῦ κλήρου συνέβαλε καθοριστικά στὴ μετατροπὴ τῆς ἐλλαδικῆς Ἐκκλησίας σὲ ἓναν γραφειοκρατικό καὶ τελετουργικό ὄργανισμό.

Ἀλλὰ καὶ ἡ κατάστασις τῆς λειτουργικῆς ζωῆς στὶς κατὰ τόπους ἐνορίες δὲν ἐμπνέει κανέναν ἐνθουσιασμό. Τὸ λειτουργικό ἦθος τῶν ὀρθοδόξων μοιάζει ἐγκλωβισμένο, κυρίως στὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα, στὴν τελετουργικὴ ἐξυπηρέτησις τῶν θρησκευτικῶν ἀναγκῶν ἐνὸς ἀπρόσωπου καὶ ἀνώνυμου πλήθους, δίχως κοινωνία καὶ σχέση ζωῆς μὲ τὸν συνάνθρωπο ὡς ἀδελφὸ στὸ πλαίσιο συγκεκριμένων ἐκκλησιαστικῶν κοινοτήτων. Συχνά, ἡ προσέλευσις στὴ Θεία Λειτουργία ἀπὸ συμμετοχὴ στὸ εὐχαριστιακὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ ὡς ὄντολογικὴ σχέση μὲ τὸν Θεό, τὸν κόσμον καὶ τὸν συνάνθρωπο ἐκπίπτει στὸ ἐπίπεδο τῆς παθητικῆς παρακολούθησις μιᾶς ἱεροτελεστίας ἢ τῆς ἀκρόασις ἐνὸς ἠθικολογικοῦ κηρύγματος, ἀσχετοῦ πρὸς τὴν ταυτότητα καὶ τὸ ἦθος τῆς Ἐκκλησίας. Ἀκόμη, γιὰ κάποιους «ὑποψιασμένους» πιστοὺς μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ μιὰν ἐξατομικευμένη μετοχὴ σὲ μιὰν καταναυκτικὴ τελεουργία, ἡ ὁποία ἐγγυᾶται τὴν ἀτομικὴ ἐξασφάλισις καὶ ἀξιομισθία, τὴν ἀτομικὴ θέωσις καὶ σωτηρία, ἐρήμην τοῦ ἄλλου συνανθρώπου καὶ τῆς κοινότητος. Τυπολατρία, ἐγκεφαλικὴ ἢ ψυχολογικὴ προσέγγισις τῆς λατρείας, ἀκατανόητη γλώσσα, καὶ συμβολικὴ, παθητικὴ παρακολούθησις μιᾶς θρησκευτικῆς παράστασις, ἀτομοκεντρικὴ προσέγγισις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, ποὺ δὲν εἶναι πλέον ἔργον τοῦ λαοῦ (λειτουργία), προσευχὴ τῆς κοινότητος ὡς σώματος καὶ κοινωνίας τῶν προσώπων, εἶναι τὰ χαρακτηριστικά τῆς σύγχρονης λειτουργικῆς κατάστασις. Ἡ λατρευτικὴ πράξις τῶν ὀρθοδόξων, παρὰ τὸν λαμπρὸ βυζαντινὸ διάκοσμον καὶ τὸ παραδοσιακὸ τυπικὸ τῆς, μοιάζει νὰ ἱκανοποιεῖ ἀπλῶς ἓναν θρησκευτικὸ καταναλωτικὸ εὐδαιμονισμό, νὰ ἀφορᾷ τὰ ἄτομα στὴν ιδιώτευσιν καὶ στὴ μοναξιά τοῦ πλήθους καὶ ὄχι τὰ πρόσωπα τῆς εὐχαριστιακῆς κοινότητος.

Ἡ ποιμαντικὴ ἔγινε γραφειοκρατικὴ διοίκησις τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἐξαντλεῖται στὴν τέλεσις τῶν μυστηρίων, ὡς παραδοσιακὴ ἐπίφασις καὶ ἐπευλογία στὸν σύγχρονον τρόπο τοῦ βίου. Ἐξάλλου, εἶναι σύνθηρες στὴν ἐλλαδικὴ Ἐκκλησία οἱ κληρικοὶ στὸν κόσμον νὰ διαχειρίζονται ἀπλῶς τίς θρησκευτικὰς τελετουργίας, ἐνῶ τὸ ἔργο τῆς πνευματικῆς πατρότητος, τῆς ἐξομολόγησις καὶ τῆς χαρισματικῆς ζωῆς νὰ ἀποτελεῖ ἀρμοδιότητα τῶν γερόντων καὶ τῶν μοναχῶν. Μετὰ τὸ '60 καὶ τὴν ἐκλειψὴ τῆς ἐνορίας μέσα στὸ σύγχρονον ἀστικὸ φαινόμενο, οἱ ἀλλαγές ποὺ παρατηροῦνται στὴ λαϊκὴ εὐσέβεια καὶ στὸ ἐκκλησιαστικὸ φρόνημα σχετίζονται μὲ τὴν καθοριστικὴ διείδυσις τῆς μοναστικῆς πνευματικότητος καὶ τοῦ γερωντισμοῦ. Τὸ ἐκσυγχρονιστικὸ πρόταγμα τῶν

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

χριστιανικῶν ὀργανώσεων, ἄλλοτε, τοποθετοῦσε τὴ λύση τῶν ἐκκλησιαστικῶν προβλημάτων στὴν ἱεραποστολικὴ δράση μορφωμένων καὶ ἐγγράμματων ἱερέων. Ὁ ρόλος αὐτὸς ἀνατίθεται στὶς μέρες μας, ὄχι ἀσφαλῶς στὴ γραφειοκρατικὴ ἐκκλησιαστικὴ Ἱεραρχία, ἀλλὰ στὸν χαρισματικὸ ρόλο τῶν πνευματικῶν γερόντων. Ἀπέναντι σὲ ἓναν διοικητικὸ καὶ δικανικὸ θεσμὸ, ἀπέναντι σὲ ἓναν δεσποτικὸ ἐπισκοπομονισμό, προβάλλεται μιὰ «πνευματικότερη» διάσταση τῆς Ἐκκλησίας μὲ πνευματικούς ὁδηγούς καὶ διδασκάλους τοὺς χαρισματούχους γέροντες, οἱ ὁποῖοι ἐνεργοῦν ὑπερβαίνοντας τὴν ἐπισκοποκεντρικὴ δομὴ τῆς Ἐκκλησίας βάσει τῆς ἱερωσύνης ἢ τῶν χαρισμάτων τους καὶ μόνον¹³⁸. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ ὁδήγησε στὴν ἀντίληψη ὅτι ὁ μοναχισμὸς ὡς θεσμὸς εἶναι ὁ θεματοφύλακας τῆς ὀρθόδοξης παρακαταθήκης καὶ γνησιότητας. Ἔτσι, ζηλωτὲς μοναχοί, λόγῳ τῆς ιδιότητος καὶ τῶν ἰδεολογικῶν ἢ ὁμολογιακῶν πεποιθήσεών τους, συχνὰ διεκδικοῦν ἀλάθητη αὐθεντία καὶ τίθενται ὑπεράνω τῆς κανονικῆς ἐκκλησιαστικῆς δομῆς τῆς Ἐκκλησίας¹³⁹.

Ἀλλὰ τὸ ζήτημα γιὰ τὴν ἐπίδραση τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας στὴ σύγχρονη ἐκκλησιαστικὴ πράξις σχετίζεται καίρια μὲ τὸ πρόβλημα τῆς συμμετοχῆς τοῦ λαϊκοῦ σώματος στὴν ἴδια τὴν Εὐχαριστία καὶ κατ' ἐπέκταση σὲ ὅλες τὶς πτυχὲς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Ὅταν ὁ λαὸς δὲν συμμετέχει ἐνεργὰ στὴ Θεία Εὐχαριστία, ὅταν τὸ λαϊκὸ σῶμα ἰδιωτεύει ἢ εἶναι παραγκωνισμένο ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας, τότε εἶναι σαφὲς ὅτι ἀναφύονται σοβαρὰ προβλήματα συνοδικότητος καὶ ἐκκλησιολογικοῦ ἤθους. Ὁ ἐπίσκοπος ὡς προεστὼς κατ' ἐξοχὴν τῆς Θείας Εὐχαριστίας ἀποτελεῖ ἔκφραση ἐνὸς ὀλόκληρου σώματος καὶ δὲν εἶναι, κατὰ τὸ βατικάνειο πρότυπο, μιὰ ἀσώματος κεφαλὴ. Ὡς ἀντίδραση στὴ συνήθως δεσποτικὴ, γραφειοκρατικὴ καὶ δικανικὴ ἀντίληψη τοῦ ἐπισκοπικοῦ θεσμοῦ, συχνὰ ἐμφανίζεται στοὺς κόλπους τῆς σύγχρονης Ὀρθοδοξίας μιὰ δημοκρατικότερη τάση «πρεσβυτεριανισμοῦ», ἀφοῦ ἡ ἱεροτελεστία τῆς Εὐχαριστίας δὲν σχετίζεται μὲ τὴ δομὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ μπορεῖ νὰ τελεῖται μὲ πληρότητα ἀπὸ τοὺς ἔχοντες, ἀπλῶς, ἱερωσύνη ἱερεῖς. Πέρα ἀπὸ κοινωνιολογικοὺς λόγους, ποὺ ἐπιτείνουν τὴν κρίση τῆς παραδοσιακῆς κοινότητος, ἡ ἐκκλησιολογικὴ ἔκλειψη τῆς ἐνορίας καὶ τῆς ἐπισκοπῆς ὀφείλεται κατὰ βάση στὴ δυσαρμονία μεταξὺ κλήρου

138. Βλ. Πρόλογο τῆς 6' ἐκδόσεως τῆς διατριβῆς τοῦ Μητροπολίτου Περγάμου ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΗΖΙΟΥΛΑ, *Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Θεῇ Εὐχαριστίᾳ καὶ τῷ ἐπισκόπῳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήναι 1990, σελ. 16'.

139. Βλ. ΧΡΗΣΤΟΥ ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Ἐνάντια στὴ θρησκεία*, ἐκδ. Ἰκαρος, Ἀθήνα 2006, σσ. 286-287.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

και λαϊκού σώματος και γενικότερα σε μια δυσλειτουργία των χαρισμάτων στις εκκλησιαστικές κοινότητες.

Έργο του λαού στη Θεία Λειτουργία και στην έν γενει λατρεία της Έκκλησίας είναι ή ενεργός συμμετοχή του στα τελούμενα. Ωστόσο, ή υποχώρηση στις ένορίες του Άσματικού λειτουργικού Τυπικού και ή παγίωση του Μοναχικού Τυπικού, τὸ ὁποῖο ἔχει μεγάλο ὄγκο, σύνθετη και πολύπλοκη μουσική και γλώσσα στην ὕμνολογία του, παραδίδει ὅλα τὰ λειτουργικά βιβλία ἀποκλειστικά πλέον στον προεξάρχοντα του χοροῦ ψάλτη. Η ὕμνολογία ἔγινε μονωδία και ὁ λαὸς ἄφωνος και παθητικός ἀκροατής. Πόσο ἐνθαρρύνεται σήμερα ή συμμετοχή των πιστών με τὸ Τυπικὸ αὐτό; Ποιὸν τύπο ἐκκλησιασματος και πιστῶν προϋποθέτει τὸ ἰσχύον λειτουργικὸ Τυπικὸ; Οἱ ἱστορικές, κοινωνικές, ἀνθρωπολογικές και πολιτισμικές προϋποθέσεις, βάσει των ὁποίων συνετέθη και ἐπικράτησε σε μιὰ ἀγροτοπαραδοσιακή κοινωνία, ἐκφράζουν ἀκόμη τὸν πιστὸ τῆς μαζικοδημοκρατικῆς ἐποχῆς μας; Η εὐχαριστιακή ἐκκλησιολογία, μακριὰ ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἀπολιθωμένη και νεορομαντική ἔννοια τῆς λατρευτικῆς παράδοσης, ὀφείλει νὰ ἀναδείξει τοὺς λόγους παραγκωνισμοῦ του λαϊκού σώματος στη λειτουργική ζωὴ τῆς Έκκλησίας και νὰ ὀδηγήσει στην ὑπέρβασή τους. Στὸ πλαίσιο του διαλόγου και των πρωτοβουλιῶν του λεγόμενου αἰτήματος τῆς λειτουργικῆς ἀναγέννησης, εἶναι ἀνάγκη νὰ διερευνηθοῦν ρεαλιστικά οἱ δυνατότητες που μπορεῖ νὰ προσφέρει στην ἀναθέρμανση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς των ἐνοριῶν ή ἐπαναφορὰ στη λατρεία του λησμονημένου Άσματικού Τυπικού¹⁴⁰.

Τὸ ἔργο του ἐπισκόπου ὡς χάρισμα του ἐπισκοπεῖν, ὡς διασφάλιση τῆς ἐνότητας και ὁμαλῆς λειτουργίας των διαφόρων χαρισμάτων στο σῶμα τῆς συγκεκριμένης Έκκλησίας, προκύπτει ἀπὸ τὴν εὐχαριστιακή ἐμπειρία. Τὸ ἐπισκοπικὸ ἀξίωμα, συνεπῶς, δὲν ἀποτελεῖ κάποια ἀντικειμενική και ἀτομικά μεταδόσιμη χάρις ή ἐξουσία, ἀλλὰ μιὰ πράξη ἐντὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας και για τὴν κοινότητα, τῆς ὁποίας εἶναι ἀναπόσπαστο λειτουργήμα. Για τὸ λόγο αὐτό, ή ἐπισκοπική χειροτονία, ή ὁποία πραγματώνεται με τὴν προσευχή τῆς κοινότητας, δὲν ἀφορᾷ ἓνα ἄτομο ἀλλὰ τὸν ἐπικεφαλῆς μιᾶς Έκκλησίας. Καὶ εἶναι ἐκκλησιολογικά τουλάχιστον ἀνεπίτρεπτο ή χειροτονία του ἐπισκόπου νὰ μὴν λαμβάνει χώρα στην κοινότητα για τὴν ὁποία χειροτονεῖται, ἀλλὰ στον καθεδρικό ναὸ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς, δηλαδή στην ἔδρα

140. Βλ. σχετικά τὰ ἄρθρα του π. ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΠΙΝΑΚΟΥΛΑ, «Τυπικὸ και συμμετοχή», Σύνταξη 71/1999, σσ. 48-54, και «Η ἐπιστροφή του ἐνοριακού τυπικού. Ἱστορία, ἀντιδράσεις, προοπτικές», Σύνταξη 105/2008, σσ. 5-17.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΣΧΑΤΩΝ

μιᾶς ἄλλης ἐπισκοπῆς. Στις μέρες μας, ἡ ἐξατομίκευση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς δὲν ἀφορᾷ ἀπλῶς τὸ ἦθος τῶν πιστῶν· ἔχει διαβρώσει ἐπικίνδυνα καὶ τὸ θεσμὸ τοῦ ἐπισκόπου. Ἡ ἔλλειψη μιᾶς ἐσχατολογικῆς καὶ λειτουργικῆς σχέσης μὲ τὴν εὐχαριστιακὴ ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἔρχεται ἀπὸ τὸν ἀναστάντα Χριστὸ διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀπὸ τὰ ἔσχατα τῆς Βασιλείας, ταυτίζει τὸν ἐπίσκοπο μὲ μιὰν ἱστορικὴ καὶ ἰδεολογικὴ, ἀπλῶς, ταυτότητα τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων. Ἡ ἀποστολικὴ διαδοχὴ, ἐὰν ἐκληφθεῖ ὡς ἀτομικὴ μεταβίβαση χάριτος ἢ ἐξουσίας καὶ ὄχι ὡς διαδοχὴ συγκεκριμένων ἐκκλησιαστικῶν κοινοτήτων, καθιστᾷ τὸν κάτοχό της διαχειριστὴ αὐτῆς τῆς ἀρχέγονης ταυτότητας. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀντίληψης, πέρα ἀπὸ τὴν ἐκκοσμίκευση, εἶναι ἡ πυραμιδικὴ καὶ ἐξουσιαστικὴ ἀντίληψη τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου ὁ ἐπίσκοπος λειτουργεῖ ὡς μονάρχης ποὺ ἐπιβλέπει καὶ διοικεῖ αὐταρχικὰ μιὰ διασπασμένη κοινότητα καὶ ἡ ὁποία ἔχει πάψει πρὸ πολλοῦ νὰ εἶναι ὄντως κοινότητα. Ὁ ἐπισκοπομοτισμὸς τρέφει τὸν κληρικαλισμὸ καὶ προκαλεῖ ἀναπόφευκτα τὸ λαϊκισμὸ ὡς ἀντιστροφή τοῦ κληρικαλισμοῦ. Ἡ «θείω δικαίω» ἐπίκληση τῆς τάξης καὶ τῆς ἱεραρχίας, ἡ ἐξουθένωση τῶν πιστῶν, κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἡ ποιμαντικὴ τοῦ φόβου, ἡ στρατοκρατικὴ καὶ ἀπαρασάλεπτη ἀντίληψη ἀνώτερων καὶ κατώτερων στεγανῶν μεταξύ τους τάξεων, ἡ χωρὶς ἀντίσταση περιθωριοποίησις καὶ ἡ ὑποτακτικὴ ταπείνωσις τοῦ λαοῦ δὲν χαρακτηρίζουν τὴν ἐκκλησιαστικὴ συγκρότησις τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ ἀσιατικά καὶ δεσποτικά σύνολα ἐρήμην καὶ ἐναντίον τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας. Κατὰ παράδοξο τρόπο, πολλοὶ ἐκ τῶν συγχρόνων ἐπισκόπων τῆς ἐλλαδικῆς Ἐκκλησίας μονοσήμαντα διὰ τῆς δικανικῆς θεώρησης τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος, διὰ τοῦ τονισμοῦ τοῦ θεσμοῦ, ἐρήμην τῆς ποικιλίας τῶν χαρισμάτων τοῦ ὅλου σώματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος, θέλουν νὰ ἐπιβάλλουν τὴν αὐθεντία τους σὲ κληρικούς καὶ λαϊκοὺς καί, κυρίως, στοὺς ἀπειθαρχοὺς μοναχοὺς καὶ στοὺς χαρισματικοὺς γέροντες. Μιὰ τέτοια τακτικὴ ἀποτελεῖ στὴν οὐσία παρερμηνεία καὶ κάκιστη χρησιμοθηρία τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας. Ἡ κατάστασις αὐτὴ ἀκυρώνει στὴν πράξι τὸν σταυρικὸ, θυσιαστικὸ καὶ ἐκ-στατικὸ, δηλαδὴ χριστολογικὸ χαρακτήρα τοῦ ἐπισκοπικοῦ λειτουργήματος. Ἡ ἐνότητις τῆς Ἐκκλησίας στὴν εὐχαριστιακὴ συγκρότησίν της ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπο ἀφορᾷ ἓνα πλέγμα προσωπικῶν καὶ ὑπαρξιακῶν σχέσεων καὶ εἰκονίζει τὴν πανηγυρικὴ συνάξιν τῆς Βασιλείας. Ὁ ἐπίσκοπος εἰκονίζει τὸν Χριστό, ὅταν παύει νὰ ἐνεργεῖ ὡς ἄτομο καὶ ἐνεργεῖ ἐκ μέρους τῆς κοινότητος, ὅταν στὸ πρόσωπό του ὑπερβαίνονται ὅλες οἱ διαιρέσεις, ὅταν ἐνώνει καὶ ἀλληλοπεριχωρεῖ ὅλα τὰ λειτουργήματα καὶ ὅλες τὶς τάξεις, κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ὅταν ἀναφέρει τὴν κτίσιν ὀλόκληρην στὸ δη-

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

μιουργό της, όταν ή αὐθεντία του εἶναι χαρισματικό γεγονός τῆς κοινωνίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Τὰ προβλήματα τῆς σύγχρονης ἐλλαδικῆς Ὁρθοδόξιας, ὅπως εἶναι ὁ ἐπισκοπομονισμός καὶ ἡ ἀποξένωση τοῦ λαϊκοῦ σώματος ἀπὸ τῆ ζωῆ καὶ τῆ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας, ἡ διάσταση μεταξύ θεσμοῦ καὶ χαρίσματος, ὁ εὐσεβισμός καὶ ὁ συντηρητισμός, ἡ ὁμολογιακὴ ἰδεολογικοποίηση τῆς Ὁρθοδόξιας, ὁ ἐθνικισμός καὶ ἡ καθεστωτικὴ ἀντίληψη στὶς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Κράτους, ἀπαιτοῦν ἄμεσο καὶ ἀποφασιστικὸ ἐσχατολογικὸ ἐπαναπροσανατολισμὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς θεολογίας. Καὶ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατό νὰ πραγματοποιηθεῖ παρὰ μόνο μὲ τὴν εὐχαριστιακὴ ἀνασυγκρότηση τῆς ἐκκλησιολογίας.